Füruzan

Evsahipleri

DENEME-SÖYLEŞİ

EVSAHİPLERİ

Füruzan, ilk kitabı *Parasız Yatılı*'yla 1972 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı. İlk kitaplarında kötü yola düşmüş kadın ve kızların, çöken burjuva ailelerinin, yoksulluk ve yalnızlıkla boğuşan kadın ve çocukların, yeni ortamlarda bunalan ve yurt özlemi çeken göçmenlerin dramlarına sevecenlikle yaklaştı. Kişileri derinlemesine inceledi ve anlatımını ayrıntılarla besledi. 12 Mart dönemini anlattığı ilk romanı *47'liler* ile 1975 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü kazandı. Daha sonra bir sanatçılar programıyla "DAAD" 1975'te Batı Berlin'e çağrıldı ve orada bir yıl kalarak işçilerle ve sanatçılarla röportajlar yaptı. Eserleri birçok yabancı dile çevrildi. *Dokuz Çağdaş Türk Öykücüsü* (1982, Volk und Welt Verlag) adlı antolojisini ve *Die Kinder der Türkei* (1979, Kinderbuch Verlag) adlı çocuk kitabını ise Doğu Berlin'de konuk kaldığı süre içerisinde hazırladı. 1988'den 1989'a kadar süren bir çalışma sonucu çektiği *Benim Sinemalarım* filmi 1990'da Cannes Film Festivali'nin "Eleştirmenlerin 7 Günü" ve "Altın Kamera" dallarından çağrı alarak, 158 film arasından seçilen 8 filmden biri olarak gösterime girdi. 1991'de Uluslararası İran Fecr Film Festivali'nde, Uluslararası Jüri'den "En İyi İlk Film Jüri Özel Ödülü"nü kazandı. 1991'de Tokyo Uluslararası Film Festivali'nde seçilen "En İyi On Asya Filmi" arasında yer aldı. 1994'te, Bosna-Hersek, Yunanistan ve Bulgaristan gezilerini *İşte Bizim Rumeli* adlı kitabında topladı.

Eserleri:

Öykü: *Parasız Yatılı* (1971), *Kuşatma* (1972), *Benim Sinemalarım* (1973), *Gül Mevsimidir* (uzun öykü, 1973), *Gecenin Öteki Yüzü* (1982); **Roman:** *47'liler* (1974), *Berlin'in Nar Çiçeği* (1988); **Röportaj:** *Yeni Konuklar* (1977); **Gezi:** *Evsahipleri* (1981); *İşte Bizim Rumeli* (Balkan Yolcusu) (1994); **Oyun:** *Redife'ye Güzelleme* (1981); **Çocuk Kitabı:** *Die Kinder der Türkei* (1979, "Türkiye Çocukları"), **Şiir:** *Lodoslar Kenti* (1991).

Füruzan'ın
YKY'deki öteki kitapları:

Lodoslar Kenti *(1995)*
Parasız Yatılı *(1996)*
Kuşatma *(1996)*
Benim Sinemalarım *(1996)*
Gül Mevsimidir *(1996)*
Gecenin Öteki Yüzü *(1996)*
Kırk Yedi'liler *(1996)*
Berlin'in Nar Çiçeği *(1996)*
Balkan Yolcusu *(1996)*
Redife'ye Güzelleme *(1997)*
Yeni Konuklar *(1998)*

FÜRUZAN

Evsahipleri

DENEME VE SÖYLEŞİLER

YKY

Edebiyat - 273
ISBN 975-363-906-6

Evsahipleri / Füruzan

Kapak Tasarımı
Faruk Ulay - Mehmet Ulusel

1. baskı: Can Yayınları, 1982
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Temmuz 1998

Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1998
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Plaza E Blok Manolya Sokak 1. Levent 80620 İstanbul
Telefon: (0-212) 280 65 55 (pbx) Faks: (0-212) 279 59 64
http://www.ykykultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

3. Baskı İçin Önsöz
Artık Tarihe Çekilmiş, Anılarda Kalan Bir Kent İçin Önsöz • 7
Alamannâmeye Giriş • 21
Biz de Seni Alman Sanmıştık • 29
Göller • 43
Şimdinin Peşinde Bir Geçmiş • 61
Alman Aydını Yalnızdır • 79
Söyleşiler • 99
Son Birkaç Söz • 171

Artık Tarihe Çekilmiş, Anılarda Kalan Bir Kent İçin Önsöz

Evsahipleri kitabımın ağırlık noktalarından birini oluşturan Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin başkenti Berlin'in uğradığı kökten değişimiyle başkalaştırdığı öteki Berlin de bugünlerde Almanya Federal Cumhuriyeti'nin başkenti olma girişimlerini sürdürüyor.

Hitler'in teatral söylevlerinin çok yüksek tavanlarında hâlâ sıkışıp kaldığını düşündüğüm, baskıcı görkemiyle dikilip duran Reichstag'ta yeniden yerini alacak Alman politikacıları. 1919'dan 1933'e değin Weimar Cumhuriyeti'ndeki etkili sağ partilerin, daha sonra da Hitler'in kol gezdiği ve tartışmasız hükümran olduğu o eski parlamentolarına geçme hazırlığındalar. Bu yenilenmeye ayrılan bütçenin olağanüstü rakamları ise Alman kamuoyunda aylardır büyük eleştirilere neden oluyor.

Hevesli cömert harcamalarla Alman tarihi tekrar Reichstag'ta birleştirilecek.

Orada yaşadığım yıllarda bazı araştırmalarıma kaynak olarak kullandığım Reichstag'ın mermer salonlarında Hitler dönemine eleştiri getiren görsel belgeseller, yazılı kaynaklar yer alıyordu. Nazizmin karanlığına tanıklık yapmayı üstlenmiş eski parlamento binasını arasız gezen turistler vardı. Tumturaklı Barok bir tiyatro gösterisine dönüştürülmüş Hitler söylevlerinin alanlardaki izleyicilerinden taşan kitlesel coşku ürkütücüydü... Bir de insanların üst üste yığılmışlığı...

Ziyaretçileri, gördükleri hep olumsuz mu etkiliyor acaba diye düşündüğüm çok olmuştur.

Neredeyse tüm Alman yurttaşlarının istemiyle katıldığı bu törenler şaşırtıcıydı. Führer'in ikide bir topukları üzerinde yükselerek göğsünü küçük vuruşlarla dövdüğü, bir Roma cengâveri benzeri beden devinimleriyle attığı abartılı nutuklar Nazizmin güdümündekileri kolayca taşkınlıklara çekiyordu. Siyahbeyaz görüntülerdeki yüzlere yansıyan gölgesiz güvene yeniden yeniden şaşırıyordum. Bu kalabalıklara vaat edilenler sanki hemen arkalarındaydı. Dünyanın efendisi olmalarına ramak kalmış gibiydi. Böylesi günlerde "kitle psikolojisi" denen ruh halinin nasıl tek parçalaştığını duyumsamak bezginlik yaratıyordu bende. 20. yüzyılın olağanüstü gelişmesi içinde evrensel bir kimlik edinmesini beklediğim insanoğlunun gösterdiği acemilik, yoldan kolayca çıkma eğilimi umut kırıcıydı. İnsan türünün gelişmiş bir üstbilince erişmede daha kaç yüz milyon fırın ekmek yemesi gerektiğini gösteriyordu. Bu da karamsarlığımı tümüyle koyultuyordu.

Aradan geçen 17 yıla dönüp baktığımda Doğu Berlin'den, şimdi tarih olan o kentten anılarımın tanıklığını yapan ne çok şeyin bende kaldığını görüyorum. Mektup zarflarındaki Karl Marx pulları, kitaplar, plaklar, opera, bale, konser programları... Müze, sinema, tren, tramvay, uçak biletleri... Güzelim Dresden kentinden aldığım bir antika kutu ve fotoğraflar, fotoğraflar...

Sahafları, kitap sergilerini gezmek, oralardaki bazı şeyleri derinden tanımak, nesnelerin ruhunu, zamanını duyabilmek isteğiyle onlara dokunmak.

DDR'de kentler arası yapılacak her gezi için İçişleri Bakanlığı'ndan izin almak gerekiyordu. Bu katı, ağır, bıktırıcı bürokrasinin lizol kokan sıkıntılı koridorlarından kurtulup yola koyulduğunuzda, bir gezgin olarak Doğu Almanya'nın güzel kentlerinden geçerken duyduğunuz sevinçle o devlet memuru yüzlerinden arınıveriyordunuz.

Doğu Berlin'i severek anımsıyorum.

Oradaki karşılaşmalarıma dönüyor belleğim.

Yaşadığım günlerdeki ilk izlenimim kent ritmindeki değiş-

şiklik olmuştu. Kalabalıkların birbirinin üstüne yürümediği, görüntülerin gözü yorup bakışa yığılmadığı bir çevredeydim.

Alanlara açılan sokaklarında 19. yüzyıl sonlarından akan yarı loş bir aydınlık var gibiydi. Geniş iç avlulu yapıların önündeki çocuklar tayyare sekseği oynuyorlardı.

Batı Berlin'in alışık olduğum renkliliğini sağlayan çok reklamlı, çok vitrinli, çok sesli koşuşturucu ortamının dışındaydı gördüklerim. Doğu Berlin'in çok renkliliğini insanlar sağlıyordu. Vietnamlılar, Güney Amerikalılar, Afrika'nın koyu tenli, yerel giysili kadın ve erkekleri ve Kübalılar, bu çok dilli, çok uluslu kalabalığın içinden kolayca ayırt edilebilenlerdi.

Kübalılar da elbette Güney Amerika'dandı. Altını çizmek istediğim, tanık olmamın şansım olduğunu düşündüğüm ünlü bir Kübalıya Doğu Berlin'de rastlamamdı. Bu da Küba dendiğinde ayrım yapmama neden olmuştur her zaman.

Fidel Castro'yu orada gördüm.

Ünlü *Time* dergisi 1998'in ilk ayında yayımladığı bir sayısında kapağına koyduğu ilginç bir ikilinin fotoğrafıyla dikkatleri çekti. Bu kişiler Castro ve dünyadaki bir milyar Katoliğin ruhani lideri Papa II. Jean Paul'dü. Fidel ayakta duruyor, Papa eğilmiş dua ediyor. Kapak yazısında "Yüzyılımızın en önemli iki şahsiyetinin karşılaşması" mealinde bir açıklama okunuyor.

Şu biten olağanüstü çelişkili yüzyılımızın, asla yan yana gelmez olduğu varsayılanların karşılaşmasının popüler primini dergi hemen kullanmış. Papa'nın Küba gezisinde halka yapacağı konuşmanın yeri daha da çarpıcı. 1968'de Bolivya'da öldürülen, 1997'de toplu bir mezarda bulunup cenazesi Küba'ya getirilen sol devrim tarihinin efsanelerinden Ernesto Guevara de la Serna "Che"nin yattığı yer orası. Papa kutsamalarını yaparken Küba halkı neler düşünmüş olabilir? Ambargoların zorladığı, parçalamayı amaçladığı ülkelerinde onlara ulaşan ruhani elin barışçı söylemine dikkat kesildiklerine eminim. Haberleşme ağlarında her olayın, sesin birbirini ezerek yığılışı ardından bütün olanların insanoğlunda neyi üretip, neyi tükettiğini bilemediğimiz bir kargaşayla dolu dünyamız. Bu karşılaşma da sonunda didik didik edilerek kalabalıkların kanıksayacağı bir noktaya yakında indirgenecektir. Bu çarpıcı kapak konusunda kızıl saç-

larıyla sakalı epeyce kırlaşmış gerilla giyimli Castro ile aklar içindeki Papa'ya bakarken 70'lerin ortasına, Doğu Berlin'e hızla istekle açılıyor belleğim...

Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin başkentinde yapılan bağlantısızlık hareketi konferansına katılanlardan Küba ve öteki bağlantısızların liderleri arasındaydı Castro o gün. Halk sarayının geniş mermer basamaklarında liderler aile fotoğrafı çektiriyorlardı. Castro ile Avrupa komünizminin en ateşli savunucusu İtalyan Komünist Partisi Genel Sekreteri Enrico Berlinguer yan yanaydılar. Berlinguer'in ince yapısı İtalyan giyim zevkini yansıtan gri takım elbisesiyle tam bir karşıtlık yaratan Castro, gerilla giyimi, gür kızıl sakalıyla Berlinguer'e gülümsüyor, onun söylediklerini dikkatle dinliyordu. Günün akşama dönmeye başlayan ışıkları içinde toplanan liderlere gazetecilerin gösterdiği ilgi, fotoğraf makinelerinin her yeni kare için hızla dönen çıtırtılarıyla yansıyordu. Devlet Konseyi Başkanı Erich Honecker evsahibi kimliğiyle düzeni sağlamakla görevli kişilere yolladığı bakışlarıyla onları denetliyordu.

Liderlerle izleyici kalabalığı arasında büyük boşluk engeli yoktu. Buna gerek duyulmamıştı demek.

O akşamüstü uzun uzun baktım Fidel'e.

1959'da Diktatör Batista Y. Zaldivar'ı düşürerek Kuzey Amerika'nın kumarhanesi ve umumhanesi olmaktan çıkardığı ülkesinin gelişmedeki aldığı yol ister istemez etkiliyordu dünyayı.

Kalabalık öne doğru biraz dalgalanarak onun kendilerine bir iki şey söylemesini istemişti. Fidel Castro eliyle geniş bir selam vererek içinde Küba, Ernesto Che Guevara sözcüklerinin geçtiği İspanyolca kısa bir konuşma yapmıştı. Bu gösterişli adamın sesinin tenora yakın bir tonda olduğunu da o gün böylece öğrenmiştim. Oradaki Almanların çoğunun İspanyolca bildiğini sanmam. Yine de bu yakışıklı, etkili, diri bir geçmişi olan adamı uzun uzun alkışlamışlardı.

Onunla ikinci karşılaşmam da ilginç bir zamanda, bu kez kendi ülkemde gerçekleşti.

1996'daki Habitat Toplantısı'nda. Toplantının kapanış gününde beklenmeyen bir şey oldu. Birçok devlet adamının da

katıldığı, kent ve çevre uzmanlarının uluslararası konuklukla-rıyla süren etkinliğe Küba'dan Fidel Castro'nun geleceği haberi yayıldı Lütfi Kırdar Kongre Salonu'na.

Herkes onu bekliyordu.

Alışıldığı gibi kimse yan koridorlara çıkmamıştı. Tüm dele-geler dikkat kesilmişti.

Fidel sahneye yürüdü.

Üstünde belki de ilk kez görülen koyu renk takım elbisesi, gür sakalının örttüğü kravatı vardı.

Yaklaşık yirmi yıl sonraki bu ikinci karşılaşmamda Fidel'i daha da yakın bir noktadan izliyordum. Karşımdaki konuşma kürsüsündeydi. Dünyanın en güzel dillerinden biri olan İspan-yolcayla bildirisini okuyordu. Salon, balkonlar, üst balkon tü-müyle doluydu. Çevrede çıt yoktu. Demirel'in sahnede oturdu-ğu noktadan onu sevgiyle izlediğini de rahatça görebiliyordum.

Konuşma bittiğinde salon ayağa kalkmıştı. Alkışlanıyordu Küba lideri. Tüm Habitat etkinliklerine katılan biri olarak bu coşkulu saygıyı, sevgiyi nasıl anlamam gerektiği konusunda uzun uzun düşünüyordum. Dünyada kalan tek komünist diye parmakla gösterilen, ölene değin komünist kalacağını daima açıklayan bu kişinin, böylesine bir heyecanla karşılanması, ses-lerden oluşan yoğun bir alkışla taçlandırılmasının nedenini an-lamam güçtü doğrusu. Yetmiş yaşının hayatı anlayış, kavrayış gücünden olsa gerek bir delikanlı diriliğini taşıyan Fidel bana Troçki'nin bir değerlendirmesini de anımsatmıştı: "Bir devrimci yetmiş yaşına geldiğinde cesaretinde de on sekiz yaşın tazeliği-ne erişir."

1996 Haziranı'nda İstanbul'da yıllar sonra yeniden yakala-dığım bu şansla yüzyılımızın bu çok önemli kişisinin katıldığı toplantıda olmanın tanıklığını yapmayı özyaşam öykümde kayda geçiriyordum.

Kongre salonunu dolduranlara bakıyordum. Castro kürsü-den ayrılırken ondan gözlerini alamıyorlardı. Delegelerdeki bu umulmaz sevginin kaynağı geride kalan yıllarından boy veren, gençliklerinden uzanan bir başkaldırının anısı olmalıydı olsa olsa. Geçmişlerinin dirilişiyle de Fidel'in kişiliğinde yerini bu-lan bir saygıyı ortaya koyuyor olmalıydılar.

Yaşanabilir bir dünyanın tartışıldığı o salonda bunun temel koşulu olan eşitliğin gerçek savunucusu sayılmaz mıydı Fidel?

O gün kendimi ayakta tek başıma bulduğumda salon giderek boşalıyordu, sesler yitiyordu çevremde. Bense salt belleklerde kalan o kente yol alıyordum.

Kanallarından uysal suların sessizliği yoğunlaştırarak aktığı Doğu Berlin'deyim.

G.W. von Knobelsdorf'un 1743'te yaptırdığı devlet opera binasında romantik operanın önde gelen bestecilerinden Weber'in *Oberon*'unun gala gecesindeyim.

Yanımda oturan kimya fabrikasının ustabaşısı ve sağlık hizmetlerinde laborant olan eşi mutlulukla Oberon'un dalgalarla batıp çıkan dekorunun biraz çocuksu etkisine bırakmışlar kendilerini. Ara verildiğinde karı-kocanın buluşarak operayı hararetle tartıştıkları gruptaki kişilerin onların iş arkadaşları olduğunu düşünmüştüm. İstenen bu değil miydi? Sanatın insanlığın her katmanı için ortak ilgi odağı olabilmesi... Alçakgönüllü giyimlerini bir opera gecesi için olabildiğince şık kılmaya çalışan bu kalabalığın arasında başkaları da vardı. Günün modası sayılan Batı kesimi giyimleriyle dikkat çekenlerdi bunlar da. Modaya uygunluğu, yabancı ülke elçiliklerinin önde gelenleri yansıtıyordu.

Birçok ilk gecenin özenli kalabalığını böyle yorumlamayı sürdürürken, bir gece, bir galada değişik bir durumla karşılaşmıştım. Evlerinde konuk kaldığım kişilerle katıldığım *Hamlet* oyununda (Yönetmen Hamlet'i bir köylü olarak yorumlamıştı.) davetlilerin özellikle kadınların giyimlerinin, taşıdıkları takıların varsıllığı göz kamaştırıyordu. Bu Paris gustolu kalabalık, tiyatronun neredeyse tümünü dolduruyordu. Bu seçkin galanın gösterişli konukları bütün öteki bildiklerimin çok üstündeydi. Kimlerdir, hepsi dış ülke temsilcileri midir soruma onların devletin, yani partinin ileri gelenleri oldukları yanıtını aldım. Fakat Honecker'in ve eşinin bu tür gösterişlerden uzak durduğu da açıklamaya eklendi.

Sonraları doğrusu bunun böyle olduğuna çok kez tanıklık etmiştim. Fakat merkezi yönetimin öteki buyurucuları alçakgönüllülüğü, görünüşe bakılırsa, epeydir terk etmişlerdi.

Gitarı ve dizeleriyle Wolf Biermann, romanlarıyla, konuşmalarıyla Christa Wolf, Sarah Kirsch DDR yönetiminin yabancılaşmasıyla, bürokratlarla ilgili eleştirilerini sürdürüyorlardı 70'lerde. Özellikle Biermann'ın şarkıları Batı'da coşkuyla karşılanıyor. Christa Wolf'un sosyalizmin aksamalarını işaret etmesi Batı'da onaylanıyor, sevinçle kabul görüyordu. Batı'daki caymaz bir anti-komünist dergi olan *Der Spiegel* ve benzerleri "İşte görün! DDR'deki sistem ne kadar kötü" içeriğindeki haberleri aralıksız yayımlıyor, bu savlarını da W. Biermann, C. Wolf bakışını taşıyan Doğu Alman yazarları örnek vererek pekiştiriyorlardı.

1997'de Almanya'ya yaptığım uzun kış gezimde C. Wolf'un başına gelenleri öğrendim. Almanya'nın tümü Federal olup C. Wolf da kendini umduğu, özlediği ortamda sayarak yazılarını sürdürürken bir iki Federal Almanya eleştirisi de yapmış. Hele kalkıp, bu eleştirilerine yitip gitmiş zamanların Demokratik Almanya'sından olumlanmış birkaç örnek getirmesi yazarın anında gözden düşüvermesine neden olmuş...

Beklenmedik bir şey değil elbette yazara gösterilen bu karşılama. Artık sakınılmasına gerek kalmamış olsa bile Doğu Almanya'daki sistemin çocuk, eğitim, sağlık, konut başlikları altında önemli girişimleri epeyce başardığının söylenmesi, kültürün ve sanatın bir seçkinler uğraşı olmaktan çıkarılıp herkese ulaştırılmasının amaçlandığının ikidebir altının çizilmesi Batı'da yine de kolayca hoşnutsuzluk nedeni olabiliyor.

DDR'de yaşananların, Batı'da aralıksız yinelendiği gibi kapkara olmadığına bir bakış getiriyordu Wolf. Onca yıldır adı çevresinde, Doğu Almanya topraklarının yazarı söylemlerinin olduğu sürede, oraya yönelttiği eleştirilerine alkış tutulan C. Wolf'a yaklaşım birden değişmiştir.

Yazar bu kez Batı'da yaşadıklarına derinden bakar bakmaz, gördüklerini de ortaya koyar koymaz, çevresinin aşılmaz bir sessizlikle kaplandığını da ayrımsayıvermiş. Yayımladıklarına dair hiçbir yerde tek bir sözcük bile yok bugün.

Christa Wolf geçmişteki onca pohpohlanmadan sonra bastıran bu taş suskunluğunu anlayacak yetenekte, akılda bir kadın olduğundan 1989'da duvar yıkılıp da kendini nedense bek-

lediğinin tersi eleştiri kabul etmez bu yeni özgürlükler ülkesinde bulduktan birkaç yıl sonra "Siz ve anlayışlarınız, siz ve özgürlüğünüz size kalsın lütfen, haydi Allahaısmarladık" diyerek temelli Amerika'ya yerleşmiş...

Hep bilinir, bir başka ülke, bir başka dil içinde kendinizi kimi koşullarda daha özgür duyarsınız. Üstelik inandığınız şeyleri ülkenizin ayrı iki sistemle yönetilen iki yanında da yaşayıp gözlemleyip, hataları dile getirdinizse, aldığınız karşılıklar duyarsızlık, aldırmazlık, suçlama olmuşsa ağır bir kırgınlıkla kalakalır, yurtsuzluğun belki de çağımızda en büyük özgürlük olduğunu düşünmeye başlarsınız. C. Wolf'un ve aynı konumdaki arkadaşlarının öyküleri bilinmez şeyler değil. İki ayrı sistemdeki Almanya'nın aydını olmalarıysa çok çektirici bir şeydi belli ki.

Ben de buralara ülkeme döndüğümde 1980'lerde, küçük de olsa benzer bir suçlamayla karşılaştım.

Evsahipleri'nin ilk basımında Doğu Almanya'ya getirdiğim eleştiri yadırganmıştı. *Türkiye Yazıları* dergisinde "47'liler'in yazarı sağcı oldu" içerikli V. T. imzasıyla bir değerlendirme yayımlanmıştı.

Ne garip, eğer ilerici ve solcu sayılıyorsanız kendinize yakın bulduğunuz yönetimlere içten ya da dıştan getireceğiniz tartışmalarda olağanüstü koruyucu olmanız bekleniyor. Aklın yolları hep böyle önyargılarla kapatılmaz mı? Ben Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin sistem olarak seçtiği sosyalizmi yerinde görüp yaşarken doğaldır ki çevreme daha da eleştirel bakacaktım. Dünya tarihine Sovyetler'le bir devlet sistemi olarak giren sosyalizmin savunduğu insani değerlere karşı uygulamadaki başarı ya da başarısızlığa duyarlı ya da dikkatli olmamak beklenebilir miydi? Kapitalizmin nelere kâdir olup nelere olmadığı tarafımızdan açıklıkla bilindiğine göre...

Sosyalizm özlenen yeni bir dünyaya kavuşulmasıdır deniliyordu.

Burjuva yargılarının ölü kuntluğunu yıkan, ayrımcılıktan uzak, yabancılaşmalardan sıyrılmış bir yaşama biçimi getirileceği düşünülüyordu. Tüm önerilenlerin uygulamadaki işleyişine derin sorgulayıcı bir bakışla bakmak olsa olsa onu koruma

isteğinin kaçınılmazlığındandır. Binlerce yılın alışılmış politik faydacılığını bu yenilenmek istenen dünya içinde geçerli kılmaya kalkanlar nasıl görmezlikten gelinirdi.

Gel zaman, git zaman, bir de baktık ki eski dünya modelleri başka adlarla sızdı sosyalist yönetimlere.

Susuldu.

Eleştiriler bastırıldı.

Sovyetler ilerleyen yıllarda merkezi baskının, kişilere güvensizliğin, polis devleti kuşkuculuğunun başka bir dekorda kendini gösterişine olanak verdi. Eleştiri getirenlere reva görülenlerse ürkütücüydü. Cezalandırma sistemlerindeki bazı buluşlarsa dehşet vericiydi. İnanmış, bilen sosyalistlerin çoğu psikiyatri kliniğine gönderiliyordu. "Böylesi bir yönetimi beğenmeyen ancak delidir" yaftasıyla. Başta Saharov ve benzeri pek çok Sovyet aydını bu Kafka'ya özgü çıkışsızlığa sürgün ediliyorlardı.

Tüm bunları şimdi düşünmek bile hâlâ olağanüstü bunaltıcı. Sonuçsa ortada. Sosyalizmin onurlu, gönendirici bazı kazanımları da deneyimleri de bu çöküşün, dağılmanın içine çekildi, yutuldu, yıkıldı.

Berlin'in en ayrıştırıcı özelliğine birçok kez değinmiştim.

Yinelemekten kendimi alamıyorum. Bir kentin reklam parçalanmalarından uzak nasıl görünebileceğini yaşamış olmayı özel bir şans sayıyorum. Grisi bol, nefti orman yalnızlığını anımsatan bir tek-parçalık içindeki o geçmişteki kentin dinginliği unutulmazdı. I. ve II. Dünya Savaşları'ndan arta kalan ön yüzlerinin alçı bezemeleri dökük yapıların birinde tek bir reklam görmüştüm. İncecik kaşlı, yürek dudaklı, elmacık kemikleri çıkık kadının elindeki krem kutusunun adı silinmişti. Bitişik düzendeki beş katlı yapılar içinde bombalardan kurtulabilmiş birinin açıktaki yan duvarındaydı reklam. Zaman, renkleri uçurmuş, açık gri, kirli bej tonlar kalmıştı kadının yüzünde. Gülümseyen dudakları ise pas rengi bir kızıla dönüşmüştü. Onu her görüşümde (Yapı sapa bir noktadaydı. Onu görmem anlaşılacağı gibi, rastlantı değildi) Alman tarihinin içine doğru bir yolculuğa çıkıyordum. Bir zamanlar daha alçakgönüllü olmayı bilmiş Alman halkına dair ılımlı yaşama sahneleri düşlü-

yordum. Hitler öncesinin köylülükle kentlilik arasında dolaşan, Alman işçi sınıfının özgürlüğe gidecek bir bilinci taşıdığını dünyaya düşündüren o yıllara.

Henrich Böll'ü anımsıyorum.

Köln'deki evinde onunla konuşurken birden odada kimse yokmuş gibi belirsiz bir noktaya bakarak "Biz Almanlar, tarihimizle ilk kez bu denli zengin olduk. Bu beni ürkütüyor" demesini duyar gibi oluyorum. "Niçin öyle düşünüyorsunuz?" dediğimde "Zenginlik insanlara, eşitlikle sunulmadığında, onun artıklarıyla oyalanacak arsız bir kalabalık da çıkıyor zamanla ortaya. Bu da başkalarına karşı insan olarak taşımamız gereken duyarlıkları yok ediyor" diye yanıtlıyor.

Artık hayatta olmayan değerli bir yazarın 1970'lerin ortasında, yaptığı bu önemli saptama giderek –üstelik neredeyse tüm dünyada– doğruluk kazanıyor.

Benim için Doğu Berlin'e yönelmek ister istemez daima hüzünlü bir bakışla olmuştur. Vietnam Savaşı'nın sona erdiği günü coşkuyla kutlayan o kalabalık, Şili'de seçimle yönetime gelen Salvador Allende'nin 11 Eylül 1973'te General Augusto Pinochet'nin başkanlık sarayına yaptığı baskında ölmesini de her yıl gerçek bir yasla anmıştı. Onlar da Doğu Berlinlilerdi... Peki şimdi neredeler?..

Bir Macar ekonomisti olan Miklos Haratzi ile çocukluk uçarılığı içinde tanışmanın da sahnesiydi aynı zamanda Doğu Berlin.

Friedrich Strasse'deki ana gar yanındaki maun rengi iskemleleri, mermer masaları, içi altın dalgalı bir ışıkla gölgeli eski barının pirinç avadanlıkları adamakıllı parlatılmış bir knaeipe'sindeydik. Kırmızı şarap eşliğinde bir sohbete dalmışken yan masadaki koyu renk gözlü, ufak yapılı genç bir adamın konuşmayı alttan alta dinlediğini sezmiştik. Çevreye dolan pipo tütünü kokusu akşamüstünün özel bir tadı gibi sarıyordu bizi. Bardaki kırmızı yanaklı Doğu Alman barmen o saatlerde iki masanın dışında müşterisi olmayan yerini ara sıra gözden geçirip piposunu tüttürüyordu. Yaşanan anın yoğunlukla duyumsandığı ender günlerden biriydi. "Olsa olsa İtalyandır bu" dediğimiz, bizi dinleyip duran "Türkçeden de ne anlıyor acaba?"

diye düşündüğümüz yabancı birden masamıza yönelip "Afedersiniz, nece konuşuyorsunuz, sorabilir miyim?" demişti. Yadırgayıp çatınmaya kalktıksa da karşımızda bekleyenin bakışı, gülüşü bizi elde edivermişti. O, dilimizi bulana dek yaptığımız küçük sınavdan başarısız çıkmıştı. Konuşmamızın Rumca olduğunda ısrarlıydı. Bizse iki soru sonunda onun Macar olduğunu saptamıştık. "Hele siz kendi dilinizi konuşun. Biz hemen buluruz" demiştik. O da katılmıştı masaya. "Ben Budapeşte'den Haratzi Miklos. Ekonomistim. Batıya doğru bir geziye çıktım. Bu çok çok düzenli, disiplinli Doğu Alman başkentinde kalacağım tek bir delik bulamadım saatlerdir. Bakalım gece neler olacak?"

Ural-Altay dillerinin ortak kökeni sohbetinin ardından alışılmış deyimle karşılıklı kırk yıllık ahbap kesilivermiştik. Ona, kaldığımız yerde birkaç gecelik konukluk sağlayacaktık. Çok etkilenmişti. "Bunu bir Alman asla yapmazdı" yanıtını "Belki genellikle bir Batılı demek doğru olur" açıklamasıyla yumuşatmıştık.

O akşam için tasarlanmış programa Miklos da katılmıştı. Vittorio de Sica'nın filmi *Finzi Contini'nin Bahçesi* görülecekti. Sica'nın ölümünden önceki son çalışmasıydı bu. Bize anlatılan Hitler'in yükseliş dönemindeki çok varlıklı, kalabalık Musevi bir aileydi. Toplanıp götürülen öteki yoksul soydaşları gibi aynı kategoriye sokulabileceklerine ailenin inanmayışının sonuçlarını filmde gözlerimiz yaşararak izledik.

Sinemadan çıktığımızda geceydi.

Macar söyleyişi ile Haratzi Miklos "İyi bir filmdi" demişti. "Etkilendik. Hatta gözyaşı bile döküldü. Bilir misiniz, bizde Budapeşte'de annelerimiz, teyzelerimiz filan ne zaman sinemaya gitseler döndüklerinde, 'İyi filmdi doğrusu beğendik' derlei. 'Nasıl acıklıydı bilsen oğlum. Ağladık.'" Biz de, "Bu değerlendirmeler memleketimizde de çoğunluktadır, bir film ne kadar acıklıysa o kadar sevilir" açıklamasını yapmıştık.

İki ülke için yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda neredeyse içsel bir geçmişe doğru da yol aldığımızı şaşırarak görmüştük.

Birkaç yıl sonra Miklos'un *Macaristan'da İşçi Olmak* kitabı

Türkiye'de Kaynak Yayınları arasında çıktı. Haratzi Miklos sosyalist sistemin büyük temel yanlışını, işçi emek üretim sürecindeki uygulama hatalarını, merkeziyetçiliği çalışmasıyla ortaya koyuyordu.

Doğu Berlin'deki o gece, caddelerde yürürken mağaza önlerinde uzayan kuyrukları, buna karşın parti yöneticilerinin daha zengin, rahat yaşama olanaklarını nasıl elde edebildiklerini tartışıp duruyorduk.

Haratzi Miklos "Bir de Alman olayı var burdaki yaşananlarda" demişti. "Bunu unutmamalıyız. Bizde bir işçi çalışır çalışır sonra hafta sonu gider bulunduğu kentin güzel, içkili bir yerine. Şarabını yudumlarken ordaki kemancılara 'Şimdi benim parçamı çalın dostlar' der. Kendi parçası saydığı şarkı bittikten sonra haftalığının yarısını bahşiş olarak müzisyenlere verir. Bahşiş biliyorsunuz bize Türkçeden geçmiş bir sözcüktür. Ama bu burada asla olamaz. Bunu hiçbir Alman yapmaz."

Konu bu noktada düğümlenmiş gibiydi. Parayı harcamak, hayatı kavramak anlayışında. Paranın başa çıkılmaz egemenliğinde. Sonuçta pek anlaşamamıştık ama gönlümüzde şarkısının peşinde olan Macar işçisine duyduğumuz yakınlıkla kapatmıştık tartışmayı.

Neden sonra Bertolt Brecht'in 1949'da kurduğu Berliner Ensemble'ın tiyatro binasının önüne geldiğimizi ayrımsamıştık. Diri bir ayazın daha da parlattığı dolunayın altında durup sanki sözleşmiş gibi Brecht'in *Üç Kuruşluk Opera*'sından ünlü *Sustalı Mach*'ın şarkısına başlamıştık. Şarkıyı hatasız söylüyorduk fakat Türkçe ve Macarca olarak...

Evet tarihe 1989'da geçiveren ve artık anılarda kalan bu kent için onu bir bölümüyle konu alan *Evsahipleri*'ne dünyamızdaki sarsılmalara bakarak, tekrar basımda yeniden ikinci bir önsöz yazacağımı sanıyorum.

Almanya'da yaklaşan genel seçimlerde Sosyal Demokratların şansının yükseldiği söyleniyor. Dikkat çekici önemli bir gelişmeyse, aşırı sağ bir partinin bu yarışta önemli bir yer almaya aday oluşu. "*Neo Nazi*" içerikli bir program öneren bu parti oylarını hızla "*yüzdeonüçe*" yükseltmiş, daha da yükselteceğe benziyor.

Batı, Doğu birleşmesinden sonra, eski sosyalist blok'un çalışma yaşındaki nüfusunun yüzde ellisinin işsiz kaldığı istatistiklerle açıklanıyor. Bu sayı daha yüksek olarak da düşünülebilir. Yeni aşırı sağın beslendiği kaynaklar ne kadar eski, nasıl da tanıdık...

Tarih bilinci okullardaki resmi tarihten öteye geçmeyen kitleler tembellikten cayıp, yakın bir zamanda –"1945"– bıraktıkları ağır suçlu, acılı yıllarını umalım ki unutmamışlardır. Belki şimdi yeniden yaşamak zorunda bırakıldıkları toplumsal çelişkiyi görmeye, vicdanlı bir yaklaşımla olanları tartışmaya, sorgulamaya başlarlar.

İnsanların duygularıyla, akıllarıyla bütünleşebilecekleri bir hayatı özlemelerini, görülüyor ki 21. yüzyılda da umutla, sabırla beklemek gerekiyor.

Mayıs 1998
İstanbul

I. ALAMANNÂME'YE GİRİŞ

İsveç, Norveç, Danimarka,
Belçika, Felemenk, Hollanda,
Akdeniz, Karadeniz, Marmara
*Hapı yuttu Almanya!**

* Savaş sonrası yıllarda İstanbul sokak çocuklarının birdenbire öğrenip, oynarken söyledikleri bir şarkı.

Almanlar ve Almanya hakkında yazdığım kısa notların gezi notları olmasını istemiyordum.

Belirli zaman aralıklarıyla dört beş yıllık bir süre içinde gidip gördüğüm bu ülke ve insanları için düşündüğüm şeyler ayrıntılarda ne denli benim için yeni gözlemlere dayanıyor olsa da daha önceden kararlaştırılmış, belirlenmiş önyargılar olarak görünüyordu.

Ama zaten hep öyle değil midir?

Gezginlerin gidip gördükleri yerlerdeki hayretleri, nefretleri, eleştirileri onların ait oldukları ülkelerin bütün özellikleri ile kurulmuş iç dünyalarının yeni ve başka bir dünya ile çarpışmasından oluşan duygulardan başka nedir? Şaşırıp kaldıkları, onlar için beklenmeyen şeyler, o ülkelerin insanlarının doğal saydığı hatta dikkat bile etmediği görüntüler, insan halleri, davranışlarıdır.

Hem üstelik bizim gibi çoktan batılılaşmanın yolunu tutmuş bir ülkenin insanı için Almanya gibi bir Batı ülkesi yeni çağın başlarından beri Doğu ülkelerinin bilinmezliği içinde yolculuk eden gezginlerin o çocukça hayretini kesin taşıyamaz ve bundan doğal da ne olabilir ki...

En az iki yüz yıldır artık sadece iyi bir izleyicisi olduğumuza inandırıldığımız bu ülkelerin bizler için pek bilinmez yanları olamaz.

O halde alışılmış anlamda gezi notlarının büyüleyici havasını Türkiye'den yazabilmek için her şeyden önce bana gezinin yönü doğu yerine batı şeklinde yanlış seçilmiş gibi geliyordu.

Önyargılarıma gelince, onlar henüz Almanya'nın hiçbir kentini ve hiçbir Alman'ı görmeden oluşmuş şeylerdi ama bu

güçlü iletişim çağında zaten görmeden tanıdığımız yerler ve insanlar için bilinmezlerin sayısı olduğunca aza indirgeniyor. Edebiyat çevirileri ve filmler aracılığıyla da bu ülkenin insanları bana pek yeni boyutlar getiremezlerdi. Dolayısıyla yazdıklarımın gezi notları olmasından çok, benim Almanlar hakkında edindiğim yargıların renkli olmayı amaçlayan bir sunuluşundan başka bir şey kalmıyordu geriye, galiba da öyle oldu.

Üstelik gezi notlarının, okura, çoğunun gidip görmediği yerleri tanıtmak, orada kendi dünyasından bir insanın bulunuşunun yabancılayıcı duygusunu yaşatabilmek gibi bir özelliği vardır. Midesinden rahatsız bir Rumenle tek başına koca bir trenden Frankfurt garına inen Ahmet Haşim için *Frankfurt Seyahatnâmesi* yazmak başka şeydir, aynı kentin havaalanına her gezisinde en az üç yüz kişilik bir "Konuk İşçi" heyeti ile birlikte inen bir günümüz yazarı için çok başka şey.

Öte yandan Avrupa hakkında, geleneğimize bağlı kalarak, ancak tekniği ve onun yarattığı ürünleri –bunlara kuru bir aklın ürünü olabilecek her şey dahildir– övüp ama insansı değerlerin eksik olduğunu belirtmemin ne yeniliği olabilir?

Şimdiye kadar Avrupa'yı anlatan bütün yazarlarımız, evlere, caddelere, makinelere hayran kalmış ve sanki bunun hemen bizim durumumuzla bir tartışması yapılması gerekiyormuş ve bu kez onlarda olmayan bazı özelliklerimizle ayrı kefelere konulup tartılması gerekiyormuş gibi, Avrupa'da sanayi ve ticari ilerlemenin büyük olduğunu ama onların insan değerleri açısından bizimle karşılaştırılamayacak kadar geri olduğunu, olanak varsa aynı cümleye, yoksa hemen bir cümle sonrasına hızla not etmişlerdir.

Sonuç hemen hemen hepsinde aynıdır.

Tam Avrupa'daki ilerlemeyi görüp halimize acıyacakken, Avrupalı insanın ne denli duygu yoksulu ve mutsuz yaşadığını belirleyip onlara acımaya başlarlar.

Ben kendi görüşlerimin ne olduğu konusunda burada kestirme bir yanıt vermek yerine, okuru bu notlarla başbaşa bırakmayı yeğ tutuyorum.

Biliyorum ki, yazmaya davrandığım, bir açının, bir özlemin, "Endüstri Devrimi" denen ayrımla tarihin gördüğü en bü-

yük iç göçünün resimlerinden oluşan bu dönemin, olduğunca geriye çekilip bakışını pekiştirmek üzere yola çıkmış bir yazarın ne etse çok haklı bir doğu, ya da daha alçakgönüllü olarak güneyden gelen iç zenginliğini savunmaya kalkması kaçınılmazdır sonuçta.

İnceliklerin yitirilmesi eğer insancıl zenginleşmeye yol açmadıysa, onca makine vb'nin yarattığı insan tipini eleştirmek, hayallerin kucağı olan buralardan, gizemli Doğu'dan gitmişler için hep vazgeçilmez olacaktır.

Almanya'nın "Yeni Konuklar"ı sahipsiz olamazlardı.

Her iki yanıyla da kalıplaşmış bazı anlatımların dışında konuya daha değişik yaklaşımlarla eğilmeyen bizler için ilk anda böyle sanılabilir olsa da.

İnsanların bir sahibi olması gerektiği düşüncesi yurtdışına, Almanya'ya göçenlerimiz için yeni değildir.

Yönetilenlerin, yönetenlerin her yönüyle egemen olup biçimlendirebilecekleri insanlar oldukları düşüncesi en geç Meşrutiyet'ten beri ve bir türlü aşılamadan yürürlüktedir.

Anadolu insanı sahipsiz kaldığı için Almanya'ya göçmüştür "kolaycılığı" rahatlatıcıdır da; üstelik onun oradaki sahiplerini düşünmemeyi de önerir. Oysa göç edilen yerler insansız değildir. Gidilen yer sahiplidir, oradakiler, yani "Evsahipleri" vardır...

Pekiyi ama bu evsahipleri kimler?

Almanya'nın sahipleri mi?

Hangi Almanya'nın?

Yabancı bir ülkeye gittiniz mi insanların hepsini aynı kefeye koyarsınız.

Hele gittiğiniz ülke, savaş sonrasının ünlü çalışkanlığı ile hızla kalkınıp gelişmiş Almanyası ise.

Daha sokaklarda gözünüze çarpan ileri teknik, o büyük düzen sizi alır götürür. Kendisine "ileri sanayi toplumu" adını yakıştıran bir ülkede Balkanlar'ın hemen bitişiğinden, küçük Asya'dan gelen birisi için ilk duygu çağdaş dünyanın sarhoşluğudur.

Almanlar olmasa ayılmanız daha da uzun sürebilir.

Örneğin Fransa sarhoşluğu Namık Kemal'den beri sürüp gidiyor, siz hiç Fransızlar hakkında kötü söz duydunuz mu?

Evet Almanları da bizim şu "Harbi Umumi silah arkadaşlığı" koruyor ama gene de adamlara ısınması zor, hele bizim sahillerimizde turist olarak değil de kendi ülkelerinde onlarla karşılaşmışsanız. "Yazık! Almanlar olmasaydı iyiydi şu Almanya" diye de düşünebilirsiniz.

İlk yakınacağınız şey Almanların kabalığıdır.

Ama bu yeni bir şey mi?

Almanlar da bilirler kaba olduklarını.

Üstelik bunu söylemek için İstanbul'un gün batımındaki seslerinden, fasılların inceliğinden geçmek de gerekmez.

Avrupa'nın bütün diğer halkları için Almanlar kabadır. Her millete nasip olmayan bir özellik işte...

Buradan başlayarak büyük bir nefret edebiyatı geliştirebilirsiniz. Bunu, "Kendileri de söylüyorlar" diyerek, ünlü Alman yazarlarından alıntı yaparak vurgulamak da hiç zor değildir.

Aslında her değişik halktan kişi bir başka halk için çabucak itici bazı yargılara varır.

İçgüdüsel denebilecek bir kendini koruma itiliminden gelen bir duygudur bu. Öyle olmasa Türkiye'den "İşte kurtulduk" dercesine Almanya'ya kendilerince iyi paralarla çalışmaya giden Anadolu insanı, Almanların şimdi artık planlı programlı, üzerine eğilip hızla gerçekleştirmeye çalıştıkları "toplumla uyum sağlama" (yani bir ölçüde Almanlaşma) konumuna kendiliklerinden girmezler miydi? Hayır, durum terstir. Buradan giden insanlar orada, Türkiye'nin içinde köylerden kentlere göçen insanlardan çok daha tutucu davranmakta, köy kent arasındaki çelişkili dünyanın içinden kent insanı olmaya giden yolları çok daha fazla uzamaktadır. Oysa nesnel koşullar açısından Almanya'nın koşulları her yönüyle çok daha elverişlidir böyle bir değişme için.

Almanya'ya giden köy insanı bir başka halkın içinde yabancı bir madde olduğundan kendi benliğini koruyabilmek için direnç gösterir.

Belki Türkçe Almanca karışımı kırık dökük bir dil konuşur zamanla ama duygu dünyası durma bir savunu içindedir. Hiç beklenmeyen bir yerde, geleneksel giysilerini bile hızla değiştirmekten çekinmeyen bu insan, inanılmaz bir tutuculukla çıkar

karşınıza. Oysa uzun vadede içinde bulunduğu dünyaya yeniktir. Bu yenilginin olumlu ipuçlarını görmekte gecikmezsiniz. Türkiye'de olabileceğinden çok daha diktireştir. Devletle kendisi arasındaki ilişkinin yasal bir ilişki olduğunu, "sultani devlet" düşüncesini kesinlikle kafasından çıkararak öğrenir. Yurttaş olmak, insanın, apoletli, efendimli, sayınlı bir ataerkillikle kuşatılmasına nedendir. Kendi yurdunda, hatta bir anlamda yurttaşlık bilgisi derslerine karşın bir türlü öğrenemediği özelliklerini yurdundan uzakta, Almanya'da çok daha çabuk edinecektir. Üstelik başka ülkelerden gelmiş işçilerle aynı koşulları paylaşıyor olmanın getireceği hızla, dünya yurttaşı olmanın yararıyla. Onun, Almanlara, içinde yaşadığı toplumun ulusal özelliklerine duyacağı tepki gündelik yaşantının ilişkilerinden geçer. İki değişik toplumun verilerini aynı vücutta yaşayan insanlar için doğaldır bu sarsıntı.

Bir başka benzer yaklaşımla da soru şudur, kişi *rüştüne* nerede erer?

Biz eski bir toplum olmanın özelliklerini hâlâ sürdürüyoruz.

Bizde rüştüne ermek aile kurmakla olur. Ne on altı yaşıyla, ne üniversite okumakla... Hiçbir çabanız sizi erişkin göstermez çevrenize. Alman toplumu ise başkadır. Orada *rüşte* ermenin biçimi de başkadır. Yolu yurttaş olmaktan geçer. "Yurttaş olmak" ise bireyin kendi bireyliğini ayrımsaması, onun toplum içindeki konumunu kimlik vererek belirleyen devlet karşısındaki yerini almasıyla olur.

Anadolu insanının Almanya serüveni bu yüzden aynı zaman içinde, kökten değişik iki toplumun kişilik ikilemini yaşamasından da geçer.

İşin unutulmaması gereken yönü ise, bu ikilemin bir tür yeniden doğuş gibi kişiyi sarsmasıdır.

Ana vatanından koparılarak –bir döl yatağı sayılabilir orası insanoğlu için– ikinci kez dünyanın hayhuyuna terk edilen insan, üstelik bir anlamda her açıdan anadan doğma çıplak gibidir bu yeni konumuyla; işte bu yollanışın trajik ve komik öğelerini uzun süre birkaç kuşağı da kapsayacak denli derin yaşayacağı da bir gerçektir.

Kanımca, ikinci üçüncü kuşaklardan kimileri, Amerika'nın iş arayan ilk göçmenleri yoksul İtalyanlar gibi bazı karanlık işlerde şanslarını denemeye duracaklar; ve duruyorlar da. Bu olayları da evsahipleri, "besleme", "yanaşma" olarak onlara lütfettikleri o yerlerinde bu insanları hiç de hoş olmayan girişimlerinden ötürü suç kayıtlarına adlarını en yüksek aşağılamalarla süsleyerek geçireceklerdir.

Çünkü yüzyılımızın gözkamaştırıcı kutsamasıyla taçlandırılan paranın yasal durumunu sarsmaya, hele böyle geri kalmış uygar olmayan birilerinin sıvanması asla bağışlanamaz. Adlarına toptan "Konuk İşçiler" denmişse bile.

Kutsal kitaplarda ta Aydınlanma dönemi başlayana dek çizilen "lanetlenmiş insanoğlu" tablolarına örnek bir kalabalıktır bu sanki.

Fabrikalarda, razı olacakları iş diye sunulan her yerde saf yürekli bir acının ezgisiyle ömürlerini sürdürmektedirler.

Ne sayılar, ne bilim adamlarının nesnel tanımlamaları, ne çağdaş kapitalist ekonominin "emeğin ödenmesi" adına takdim ettiği kolay çözümlenemez hesaplar, bu insanı içsel olarak anlatmaya yetmez.

Çünkü "insan" demişsek bir yerde durup düşünmeye kalmalı.

Dostoyevski'den, Picasso'dan, Çehov'dan ve Gorki'den, Thomas Mann'dan, Leonardo'dan, Munch'dan, Gazali'den, Mevlana'dan, Nâzım'dan Gabriel Garcia Marquez'e dek onca sanatçılarla edebiyatçıların, düşünürlerin gizemli, inanılmaz ruh geçeneklerinde gezebildikleri, sunabildikleri bir büyük karmaşayı anlatmaya kalkıyoruz demektir. Yani; büyük, ölümlü ve yine de başaçıkılmaz bir kırılganlığı ve güçlülüğü..

II. BİZ DE SENİ ALMAN SANMIŞTIK

Berlin'de Bundesalle Berliner Strasse'de Ravenne Haus'da bir yılı aşkın kaldığım çağdaş yüksek apartmanın odasının açıldığı geçenekten bana kadar ulaşan Japon komşularımın sesleri geliyordu.

Benim için alışılmadık vurgulamalarla kısacık sözcüklerle yinelenen bu garip seslerin bir dil olduğuna kolay inanası gelmiyor insanın. Bu Uzakdoğuluların pek çok yönleriyle giz dolu etkileri şu anda dünyanın her yanında rastlandıkları halde hiçbir bozulmaya uğramıyormuş gibi.

Türkiye'deki arkadaşlarıma mektuplarımda bazen şöyle yazıyordum: "Avrupa'nın birçok yerinde iki ülkenin insanlarına çok sık rastlıyorum, diyeceksiniz ki bu iki ülke insanını diğerlerinden ayırmak kolaylığı neden? Yanıt hazır: Bizimkiler ve Japonlar. Bizimkiler yoksulluktan, Japonlar varsıllıktan gezip duruyorlar."

Şaka bir yana bir Japon'a da görür görmez hemen, "İşte Japon" diyebilirsiniz. Yolculuklarında Pan Am - British Airways, Air France gibi işletmelerin uçaklarına gerçek deri bavullarla, üstelik çok sayıda bavulla binen Japonlar dikkati çekiyordu.

Bana da bu denli çok sayıda bavula ödenen ücreti hesaplamak düşüyordu.

Önce o günün değeriyle Japon yen'ini hesaplıyordum, ardından dolara çeviriyor, sonra da Türk parası ile karşılaştırıyordum.

Siz bendeki hayreti görün, üstelik bu sonuca baştan hazır olduğum halde.

Matematiğim de, tanıyanlar çok iyi bilir, öyle parlak ve müthiş değildir. Ama gene caymıyordum bu hesapları yapmaktan. İşte "zenginin parası züğürdün çenesi" durumuna bir ör-

nek daha. İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış Federal Almanlarla dostları, eski müttefikleri Japonların ve üçüncü en iyi süper arkadaşları Kuzey Amerikalıların parasal utkusuna hayran olmamak elde değil.

Dolar, yen, Doyçe Mark denen para birimlerinin el ele tutuşup büyük bir kibirlilikle yaptıkları "menuet" karşısında bizim Türk parasının (şimdilerde de açık mor renkli bin liralıklar bolca sürüldü piyasaya) dağınık halayı pek de göz doldurmuyordu.

Bu gelişmiş kapitalist ülkelerin Türk parasının değiştirilmek için götürüldüğü bankalardaki aritmetik hastalığına tutulmuş veznedarları, tomarları bir tutuşta şöyle bir yana atıp bir kibirli saray nazırının tenezzülü içinde kendi ülkesinin iki üç papelini sunması gerçekten seyre değerdir.

Oysa o parayı vezneye verenin canına kârim olmuştur üç kuruş. Anadolu'dan sürüp bir de şansı payitahtta denemek için İstanbul'un sisli sabahlarında ellerini kâh ceketinin cebinde ısıtarak, kâh oğuşturarak Sirkeci Garı'nın karşısında gündelikçi işçiliğe fit olanlar Avrupa veznelerinin önünde durmanın hüznünü iyi bilirler. Öbürleri, kendi ülkelerinin uzak adamlarıysa zaten doları, markı iç piyasanın veznesiz pazarlarından gürbüz, kanlı rahatlıklarıyla edinmişlerdir.

İstasyon bankalarında ise onlara hiç rastlanmaz.

Geri kalmış denilen bütün ülkelerin paralarına sevecenlikle bakmamak elde değil işte.

Zaten başka ne yapılabilir ki.

Onlardan yana çıkmak evet biliyorum duygusallık, ya da "hele bakayım durun siz para babaları, laik Avrupa uygarlığı durun hele siz, ilerde göreceksiniz, durun hele" gibi karışık ifadelerle bir Akdenizlinin bir Ortadoğulunun burun kıvırışıyla pek inanmasanız da "bize insanlık lazım" diye geçirirsiniz içinizden.

Bir gezide arasız siyaset ve iktisat düşünmek olası değil.

Geziler beni hep gittiğim yeri daha çok tanımak isteğiyle doldurur. Oralarda ne denli kısa kalırsam kalayım bulunduğum zaman içinde orası nasılsa, neyse olduğunca bilmek edinmek isterim.

Bu yüzden önyargılarımı bir kenara itmeye çalışırım hep.

Tüm duyularımla, dikkatimle çevremi emip dokunarak kendime yaklaştırmaya çabalarım. İçinde bulunduğum bu yabancıların davranışlarını, giyimlerini, seslerini, yüzlerini, devinimlerini tümüyle beğenme kararıyla izlerim. İlgimi canlı tutmaya özen gösteririm. Bulunduğum yabancı toplumun bir parçası olmaya çabalarım sanki.

Buna kısaca şöyle de denebilir: Oraya ait yaşanmış bir bellek kazanmak, sadece gözlemek değil ve bu yüzden de Batı'daki bu büyük zamanlı ve uzun gezimde kendime, "ilkten hayran kalmalı insan" diyorum, "eleştiri ve uzaklaştırma sonra."

Nasıl olsa bir Doğulu, duygularının coşkun yanıyla eleştirecek çok şey bulabilir.

Çünkü salt aklın, hayatın sonsuz boyutlarına yetmediğini Avrupa'ya gelince hemen görecektir.

Ve böylece seyyahlığım başlıyor.

Hayran kalarak girişiyorum yolculuğuma.

Varacağım sonucu aşağı yukarı baştan bildiğim halde kendime yüzvermiyorum, aldırmıyorum.

Şaşırarak, beğenerek, saflıkla atıyorum adımlarımı.

Almanların garip bir şarap tutkuları var. İkide birde kalkıp sanki alışveriş pazarları yeterince gelişmemiş gibi Ren kıyılarında bağlara gidip şarap alıyorlar. Piyasaya çıkanlar arzu edildiğince iyi değilmiş de... Üstelik hepsi en iyi şarabı bulduklarını iddia ediyorlar.

Almanlarla bu konuda bir tartışmaya girmeyi isterdim, işte bu yüzden şarap ve iyi içki tutkunu olmadığıma üzüldüm doğrusu.

Bu Alman düşmanlığı da nereden işledi içime. Aslında adamlara, "Sizin şarabınız iyi değil, örneğin kara misket üzümünüz yok... İşte falan falan marka üzüm bizde şurada yetişir, üstelik kalite olarak daha iyidir" deyip onları bozum etmeye çalışıyorum, bunu istediğim ölçüde yapamadığımı sanarak da hayıflanıyorum. Pek akla mantığa sığan yanı yok bu tutumumun, ama böyle bir duygudan kendimi kurtarabilmeyi Almanya'da kaldığım sürece pek başaramadım. Oradan ayrıldıktan sonra ve artık işte aradan bu kadar zaman geçmiş olmasına rağ-

men yine de bu saçma fikirler arada yokluyor beni.

"Schleier –Alman işverenleri kuruluşunun başkanı ve eski bir Nazi– olayı ortaya çıkıp da adamın ne mal olduğu gazetelere düşünce, içimden "ben zaten dememiş miydim" gibi bir sevince kapıldım. Sanki bütün Almanlar birer "Schleier"miş ya da böyle bir Schleier'e en az bir milyon Alman, zaman gerektirdiğinde, kurban olmayacakmış gibi.

Neyse ama diyorum bu Alman düşmanlığı, hem de serde Alman-Türk dostluğunun içinde yetişmişlik varken nereden ara ara içimden sürüp geliyor pek çıkaramadım.

Aslında açıkça söylemek gerekirse bu yüzden ne bu yazıları yazmak istiyordum, ne Almanlar hakkında düşündüklerimi, ne de son derece ünlü olmalarına karşın birkaç Alman yazarı ile tanışmamı, onlarla yaptığım konuşmaları.

Kendilerine hep derim ki, yazanlar, yazacağı şeyi içinde biraz olsun sevinçle yaşatabilmeli, onun ne kadar kötü olursa olsun seçilecek bir olumlu yanı olduğuna içtenlikle inanabilmeli.

Sadece kötü olduğuna inandığımız bir insanı anlatabilir miyiz?

Değerleri tartışılmaz dünya edebiyatı romanlarında, hikâyelerinde kötü insan olarak karşımıza çıkanlar, ya da küçük bir işte de olsa kötülük yapanlar aslında hep insancıl bir yanlarıyla anlatılmamış mıdır, yani onların kötülükleri bile insancıl bir boyut taşır ve kendilerini, bir nebze olsun işte bu yüzden bize affettirmezler mi?

Aklıma hep 19. yüzyıl Rus edebiyatının unutulmazları geliyor...

Ama ben uzun zaman kendimi toplama kamplarında insan derisinden abajur yapan hastabakıcı kadın karabasanından kurtaramadım.

Böyle bir karabasan içinde de ancak o kadın yargılanır, anlatılacak bir yanı yoktur. Aslında yargılanmayı bile onun için fazla görmekteydim. Salt bu kadm için değil, Nazi olayı içinde yer alan kim varsa hepsini sinirlenip aynı kefeye koyuyordum. Almanya'yı terk etmek zorunda kalanlar ve toplama kamplarına götürülenler hariç. Ve geriye kalan bütün Alman milletini İtalyanlar kadar bile olamayıp, askeri durum birden tersine dö-

nünce onların Mussolini'ye yaptığı gibi kendi Führer'lerini sokaklarda kovalayıp haklamamış olmalarını asla affedemiyordum.

Hem İtalyanların kendi işlerini kendilerinin temizlemeleri bir yana, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni gerçekçilik akımıyla sinemada faşizm olayını onlardan daha iyi kimse anlatıp eleştiremedi. Eh faşizmi bu kadar yakından tanıdıktan sonra yaparlar tabii diyeceksiniz. Evet, işte Almanlar hakkındaki bu kötü yargılarım konusunda da benim amansızca kanıma giren bu düşünce olmuştur.

Hemen kendime sorup çevreyi araştırmaya başladım, "Peki Almanların nesi var?"

Sonuç benim açımdan son derece büyük bir düşkırıklığı ile bitti.

Almanlar bu konuda film falan çevirmemişler. Batısında yoksa, Doğusunda kesinlikle vardır aradıklarım diye heveslenişimin de, istediğim coşkuda ve yetkinlikte yapıtlarla karşılaşmadığımdan güme gittiğini görünce bu millet hakkında bir ara kesinkes iyice önyargılı ve kötü düşünür oldum.

Bir film var ki unutmak olmaz, bu genellemenin dışındadır: *Anne Yaşıyorum*. Çok güzel bulduğum bir filmdi. Yönetmeni Friedrich Wolf'un oğlu Konrad Wolf,[1] şimdi Demokratik Almanya'da güzel sanatlar akademisi başkanı, çevirdiği bu filmde bir Rus generali, kendisiyle Nazilere karşı dövüşmek istemeyen, Kızıl Ordu saflarına geçmiş Almanlara trenden indikten sonra son bir defa şöyle sesleniyordu: "Sizin yapacağınız sosyalizm de size benzeyecek!"

Ben sinemada bu sözü işitince parmağımı ısırdım. Öbür Almanlar ne yaptılar hiç kestiremiyorum.

Sinema salonu da boş sayılırdı, biz hepimiz topu topu altı kişiydik ve sinema seyircisinin ortak tepkisi denilecek bir şeye tanık olmak fırsatını da kaçırmış oldum böylece. Ayrıca Koni Wolf'un bir anısı da beni iyice destekler görünüyordu. Çünkü Koni Wolf pek Alman'a benzer hareketlerde bulunmayan bir adam.

1 K. Wolf, ne yazık ki seksenlerin ortasında kalp krizinden öldü. Çok güzel filmler yapacak birinin erken ölümüyle.

Kendisinden, Doğu Berlin'de bir dostların evinde bir yemek sohbetinde söz açıldı. Adam bir kere midesine düşkünmüş ki salt bu özelliği yüzünden Almanlarla karıştırılması olanaksız. Yemek kitapları falan topluyor, yemeğini kendisi pişiriyor, en iyi zeytinyağının da "Kırlangıç" zeytinyağları olduğunu biliyormuş. Babası da Almanya'da tanınır bir yazar ve devrimci olmasına rağmen, en beğendiği ve ne yazık ki pek sık gözden kaçırılan kitabının *Evinizin Doktoru ve Şifalı Otlar* gibi, adı Türkçede böyle söylenebilecek bir kitap olduğunu da bir televizyon programında Koni Wolf açıklamıştı.

Neyse biz konumuza dönelim.

Konrad Wolf Demokratik Almanya'dan bir sinemacılar heyetiyle İtalya'da ziyaretteymiş. İşte İtalyan Komünist Partisi'nden dost karşılama ekipleriyle birlikte yemek yeniyor, İtalyan usulü şarap içiliyor. Konrad diyor ki:

"Bütün her şeye rağmen havada bir soğukluk var ve bundan bir türlü kurtulamıyoruz. Ben de yanımdaki çevirmene boyuna çocukluğumun Moskova'da geçtiğini, babamın Nazilerden ötürü oraya kaçmak zorunda kaldığını, Kızıl Ordu'da çarpıştığımı falan anlatıyorum. O İtalyanca bir şeyler söylüyor, İtalyanların yüzlerinde hiçbir değişme yok. Sonunda anladım ki bizim İtalyan çevirmenin Almancası pek o kadar iyi değil, tesadüfen cebimde o yıllarda Kızıl Ordu subayı iken çekilmiş bir grup fotoğrafı buldum. Hemen çıkartıp kendimi gösterdim. Hiç beklenilmeyen bir şey oldu, sanki o İtalyanlar gitti başka İtalyanlar geldi. Adamlar bir şenlensin. Yeniden şaraplar ısmarlandı. Polis yasak saatini geçmiş olduğu halde, meyhaneci, diğer müşterilerden çıkmak isteyenleri bıraktıktan sonra dükkânın kapılarını örttürdü. Yeniden şaraplar ısmarlanmaya başlandı. İtalyanlar diyorlardı ki: "Yahu iyi ki açıkladın, birader biz de seni Alman sanmıştık, ne bilelim."

Buna benzer hikâyeleri sık sık dinlemek olanağı vardır Almanya'da.

Doğu Berlin'de "Alman Sovyet Dostluk Evi"nde seyrettiğim bir filmi anımsıyorum. Hikâyesini Aytmatov'dan alan bir filmdi.

Doğu Berlin'de genellikle sinemalar tenha olur. Fakat o gün

o seansa liseli olduklarını tahmin ettiğim kızlı erkekli büyük bir genç kalabalığı gürültüyle doluşmuştu. Hallerinden filme gönüllü olarak gelmiş olmaktan çok öğretmenlerinin verdiği bir ev ödevini yerine getirmiş olmak için geldikleri belliydi; yer yer sessizliği bozan kıkırdaşmaları kesilmiyordu. İçli, duygulandırıcı sahneleri olan bir filmdi. Asyalılara özgü bir başka hüznün Avrupalılarca kolay anlaşılamayacağına ben zaten oldum bittim inanmışımdır.

Film başlayalı epey bir zaman geçmişti. Ben, "Eyvah Almanların içinde kaldık işte, onlar zaten ne anlar böyle filmlerden" diye hain hain hayıflanmaya başlamıştım ki film birden kesildi, salonda ışıklar yandı.

Bu tür zamansız kesilmeler Berlin'in iki yakasında da olmaz. Görevi gereği orada olmadıklarından emin olduğum genç iki Kızıl Ordu subayı ön sıralardan ayağa kalkarak Alman gençlerine "Anlayamadıkları şeylerle alay etmemeleri gerektiğini, eğer sıkılıyorlarsa sessizce salondan çıkabileceklerini" söylediler. Bir an susuldu ve o susku filmin sonuna dek sürdü. Gençler de umarım bizimle birlikte oturup filmi anlamaya çalıştılar.

Belki kötü bir genelleme olacak ama iki Almanya'da da gençler bana biraz fazla dışsal, sıradan yaşıyorlarmış gibi geldi.

Toplu ulaşım araçlarında, trenlerde ya dergilerden bilmece çözüyorlar ya da iki üç kişilik gruplar halinde çevreyi rahatsız edici bir taşkınlıkla bağırarak konuşup itişiyorlardı. Birçok kez tanık oldum bu sahnelere. Hatta kız arkadaşlarına bir türlü hiçbir duygu edinememiş gibi sarılıp duran genç erkeklerin hali de aynı içtensizliğin hastalığını taşıyor gibiydi.

Demokratik Almanya'nın kalabalık trenlerinde sade üniformalarıyla halktan insanlar oldukları yüzlerinden belli, önlerindeki kitapları sessizce okuyan Kızıl Ordu erleri, asker giyimleri ile değil –çünkü yeterince Alman askeri de görebilirsiniz aynı trenlerde– işte bu halleriyle Almanların arasından kolayca seçilebiliyordu.

Bari bildiğim saygıdeğer Almanları ziyaret edeyim dedim.

Tanıdıklarımın çoğunluğu yazılarından, müziklerinden yakınımdılar ve artık ölmüş sanatçılar oldukları için bu ziyaretin bir mezarlık ziyareti olacağı açıktı.

Wolf Birmann'ın dediği gibi "Kimi zaman ölüler daha yakın bize."

Batı Berlin'de önceden büyük bir mezarlık olan ve Alman soylularının gömüldüğü, şimdi artık yüksek duvarlarla çevrili küçük bir bahçeyi andıran Grossgörschen Str.'deki mezarlığa gitmiştim.

Grimm Kardeşler burada yatıyorlardı. "Jakob ve Wilhelm Grimm kardeşler burada ebedi uykularındadır" yazılı bir mezartaşının önünde yalın bir mezar duruyordu. Dünya çocuklarına, ezilmişlerin, düşleri gerçek olmamışların yanında durarak inanılmaz güzellikte masallar anlatan bu iki devrimci sanatçının mezarları başında ne yapsam yine de onları ölmüş gibi düşünemedim. Sanki bir yerlerdeydiler ve ben evlerine habersiz ziyarete gitmiş ve bu sevgili tanışlarımı evde bulamamıştım.

Ünlülerin yattıkları asıl büyük mezarlık doğudaydı. Friedrich Str.'de Doretheasiche Friedhof Mezarlığı.

Doğu Berlin'in beni etkileyen yanlarından biri tramvaylarıdır.

Reklam felaketine uğramamış yapıların, caddelerin, duru ve açık, biraz da melankoli dolu güzelliği... Sanki bu yapılara o kül rengi gökyüzü daha yakışıyor ve kentin o yakası böylece bir anlam bütünlüğü kazanıyor.

Tramvaylarda çoğunluk sakin Almanlar vardır.

Ve işte böyle hoş bir yolculuktan sonra Brecht'in son yıllarında oturduğu ve şimdi arşiv ve müze olan evinin önünde inilir. Brecht'in şiirlerini anımsarken, okur, çalışma odasının penceresinden, onun mezarlığa baktığını düşünecektir.

Yazarların hepsi böyle midir bilmem.

Ben edebiyata ve sanata büyük katkılarda bulunmuş kişilerin yakınında, evlerinde, yazdıkları şeylere yani onların kişisel yaratıları için barınak olmuş; elledikleri, oturdukları her şeye yaklaştığım zaman artık yazar falan değilimdir. Hayranlıkla dolu salt bir okur, salt bir izleyiciyimdir. Yani bir anlamda onlar benim öğretmenlerimdir.

Eskilerin deyimiyle derin bir "huşu" içinde kalırım.

Ve görün işte...

Brecht'in evine giriyorum.

Üstelik nasıl da darı darına yetiştim.

Çünkü ev ilk kez yapılacak bir onarım için boşaltılmak üzereydi. Bir gün daha geç gitseymişim göremeyecekmişim.

İçeride çalışanlar Brecht'e ait birtakım belgeleri, özel evrakını taşıyorlar, sandıkları fişleyerek düzgünce yerleştiriyorlardı.

Hızla merdivenleri çıkıyorum.

Sanki biraz daha geç kalırsam kapıları kapatacaklar.

O gün aslında ziyaret günü değildi.

Benim gideceğim orada çalışanlara önceden bildirilmişti ve beni bekliyorlardı.

Ve işte Brecht'in odası.

Gürültü etmemeye bakıyorum.

Ama niçin, bilmem.

Pencere: bildiğim gibi mezarlığa açılıyor. Menekşelerle, çamlarla, kara ağaçlarla dolu bir mezarlık. İnanılmaz bir dinginlik mezarlıkla bu oda arasında paylaşılıyor.

Brecht'in koltuğu. Ayva rengi deri kaplı, sırt yeri bir oturma içerleği oluşturmuş ve yırtılmış.

Yuvarlak bir masa, çevresinde kara, bej, ayva rengi, eskimiş altın sarısı, koyu kahve renklerinden oluşan Japon estampları asılı.

Orada da sessizlik.

Yok, sizi yanıltmayayım.

O sessizlik duygusu Brecht'le benim aramda, çünkü Brecht'in çalışma odasını da toparlıyorlar. Adamlar düzenli bir hızla girip çıkıyor.

Benim Brecht'in dünyası ile olan içsel bağlılığımı onların sesleri aşamıyor.

Mezarlık, açık pencere, sapsarı menekşeler ve sanatçının "yıllarca örüp ardında bıraktığı" dokunulmaz dinginliği.

Bu, sanatçı tarafından ölümün susku dolu duruşu ile yaratılıp okuruna sunulmuşsa okur o dinginliği hiçbir gürültüyle bozamaz.

Brecht'in masasında ak kesme kristalden, kıyıları pirinç çerçeveli ikili bir mürekkep hokkası duruyor. Çalışma odası ve oturma odası olarak düzenlenmiş her şeyde incelik, renk ve biçim uyumu hemen göze çarpıyor.

Sonra başka bir kapı. Bir ara oda kapısı.

"Girmelisiniz" diyorlar, "kendi yatak odasıdır."

Görmem gerekiyor.

Cesaretimi topluyorum.

Yatak odası biz Doğulular için ne mahrem bir yerdir.

Hele böyle büyük bir yazarın, bir günün sonunda uyumak için çekildiği odasına girmek, en yaşını başını almış insanın bile uykusunun kollarında çocuklaştığı, yani aklının ve anılarının dinlendiği anların yaşandığı o odayı görmek beni olağanüstü etkiliyor.

Tek kişilik temiz bir karyola.

Ah asıl daha önemlisi başucundaki ceviz komodin üstünde de Brecht'in o ünlü gözlükleri ve nasıl anlatacağımı hâlâ bulamadığım, bir gece önce bırakılmış gibi duran üç kitap. Bana beklemediğim çarpıcı yeni bir etkiyi yapan o üç kitap, biri Konstantinos Kavafis, şiirler, öteki Japon tiyatrosuna ait bir deneme ve bir de polisiye bir roman, George Simenon.

Bir dar dikdörtgen pencere, küçük bir masa altında Brecht'in Pantofel'ları.

Onu durmadan düşünüyorum, düşünüyorum, düşünüyorum.

Bu düşündüklerimi size yazamıyorsam söze geçiremediğimdendir. Ama duygu olarak vardılar.

Alt katta karısı Helene Weigel oturuyor.

Yılların gıcırtılarını bekliyormuş gibi ayak uçlarımla merdivenlerden inip oradan çıkıyorum.

Yandaki mezarlığın en ayırıcı özelliği şimdiye kadar gördüğüm Hıristiyan mezarlıklarındaki heykel tantanası haçlar vb gibi bizim için anlaşılmaz eşyasal gösterişçiliğinin olmamasıydı.

Doğaya bağlı, bütün hizmetkârlarına iyi davranan bir senyörün hemen bir konuk kabul edebileceği, bir akşam çayı içilebilecek, çiçeklendirilmiş, bakılmış görünümüyle; barışı, alçakgönüllülüğü taşıyan bir mezarlıktı.

Orada gözümü alan bizim "hercai" dediğimiz sarı ve mor menekşelerin yığını altında yatan Brecht ve Helena Weigel'in mezarlarıydı. Yığın diyorum çünkü bu, bir parkın yoğun menekşe çiçeklerine ayrılmış tarhlarından bir bölüm gibiydi; başu-

cunda iki kaya parçasının üstünde onların adları yazılıydı.

Brecht'in penceresinden gördüğü her şeyi didiklercesine izliyorum.

Şu şiirini anımsıyorum; evet demin baktığım noktadan pek çok günler ve mevsimler değişmeşi içinde gördüğü, etkilendiği, içinde bulunduğum dinginliğin o şiire dönüşmüşlüğünü:

Sabah pencereden ilk bakış
Yeniden bulunmuş eski bir kitap
Tutkunun gözlerde yansıyışı
Mevsimler ve kar
Gazete
Bir köpek
Diyalektik
Yıkanmak, yüzmek
Barok sesler
Rahat ayakkabılar
Anlamak
Yeni müzik
Yazmak, sonsuz yeşillikler
Yolculuk
Şarkılar söylemek
Dostça olabilmek

Mezarlıkta orta yaşlı bir kadınla bir adam bir ölüyü ziyaret için olacak, oradan geçiyorlardı. Benim halime gülümsediler. Çünkü çeşitli yönlere koşturarak bu yalın mezartaşlarına kazılmış insanlığın onuru olan adları çocukça bir telaşla okuyordum.

Kimler yoktu ki: Almanya'da Nazilerin gelişini alanlarda okuduğu şiirleriyle engellemeye çalışan, çok sevdiği yurdunun kişilerinin bir haydutlar ordusu haline dönüşmesinin acısını taşıyamayarak Fransa'da intihar eden Kurt Tucholsky. Onun hemen yanında Hans Eisler. Ve daha kimler kimler.

Biraz ötede daha eski olduğu hemen göze çarpan mezartaşları, koyu nefti mazı fidanları arasında üzerindeki ad yazısı güç okunan "doğum 1770 - ölüm 1831 Georg Wilhelm Friedrich Hegel".

Doğu Berlin'deki Bergama Müzesi'nin kapısının karşısında Spree'nin kıyısından kıvrılarak giden sokağın üzerinde yarısı bıçakla kesilmiş gibi duran yıkık üç katlı bir ev vardır. Savaşın ardından otuz yılı aşkın bir zaman geçmiş ve artık kentin yıkıntıları toplanmış olmasına karşın bir hava akınının ardından hiç el sürülmemiş duran bu ev, Hegel'in sağa sola dağıtılmış kâğıtları arasında yüz adım ötedeki üniversiteye gitmediği zaman üstünden pijamalarını ve ropdöşambr'ını hiç çıkarmadan oturduğu evdir.

Eski sarayı, biraz da hırsla, onarılabilir olmasına karşın savaşın bitiminden yaklaşık on yıl sonra havaya uçuran Almanlar bu evi de yıkmaya kalkmışlar. Onarılması zor ve pahalı olduğu için olacak. Ruslar engel olmuş.

III. GÖLLER

Almanya'ya karayolundan gitmeyi pek çok kez istedimse de bir türlü başaramadım.

Türkiye sınırından çıkar çıkmaz toprağın nasıl birden değiştiğini, hayır daha çok Türkiye'ye girer girmez nasıl değiştiğini söylerler hep, tanık olamadım anlatılanlara bu yüzden.

Sofya'dan geçerken caddelerin, sokakların, gül bahçeleri gibi koktuğunu, her yere, salt belediye parklarına değil kaldırımlara bile gül fidanlarının dikili olduğunu göremedim.

Uçakla geziye çıkmanın böyle sakıncaları vardır işte.

İnsan uçaktan inince kendini birden bambaşka bir doğanın içinde buluverir.

Almanya'nın doğasının bana yaptığı etki belki de bu ani değişmeyle ilgilidir diyorum.

Çünkü hemen söyleyeyim Almanya'nın doğası bana nedense pek doğa gibi gelmedi.

Doğa sözcüğünde aslında iklime, bitki örtüsüne göre tanımlanan hiçbir yan yoktur.

Doğa, işte insanın dışındaki her şey.

Kentler de özellikle doğayı kullanarak da olsa insan eliyle yapılmış oldukları için kentlerin dışında kalan yerler, bir anlamda taşra, köy gibi anlaşılır. O zaman tutup da Almanya'nın toprağı, ağaçları, tepeleri, tepeleri diyorum çünkü ortalıkta pek dağ mağ göremedim, üstelik ilkokulun ötesine giden resmi bir coğrafya öğretiminden de geçmemiş oduğum için biraz da benim övücü sözlerle bezeli turistik gezi kitabı ya da düz ayak coğrafya kitabı okumamak gibi tembelliğimden olacak Almanya'nın doğası hakkında bütün bildiklerim, görebildiklerime dayanmak zorundaydı.

Gene de az yer gördüm sayılmam.

Belki de şöyle söylemek daha doğru olacak. Almanların "Fakat, orayı da gördünüz mü?" diyerek oranın çok değişik bir yer olduğunu, hiçbir yeri pekâlâ beğenmemiş olabileceğimi, ama işte o yerin hepsinden "öylesine bambaşka" olduğunu iddia edebileceği her yeri gördüm.

Benim açımdan sonuç değişmedi.

Üstelik ben hiç olmazsa oraların doğası konusunda, demin de açıkladığım özel durumumdan ötürü önyargılı değildim. Hatta ilk anda bende; bizim kendi ülkemiz için ikide birde yaptığımız "ağaç bayramı", karayollarında çıplak tepelere yazılan "ormanı koruyunuz", "ağaç dikiniz" gibi yazılar, "işte gene ormanlarımız elden gidiyor, tarla açmak için ormanları yakıyorlar" gibi yıllanmış alıştırmalar yüzünden, yemyeşil ağaçlıklı bu ülkenin doğasının bir açıdan beni etkilediğini ve uzun sayılabilecek bir süre sanki bizim yapmaya çalışıp aradığımız doğanın "İşte Almanya'da var olduğu" izlenimini bile bıraktı.

Doğaya düşkün insanlardır Almanlar, diğer bütün Avrupalılar gibi.

Bizim ancak Batılılaşma programlarının izleyicisi devlet eliyle tanıdığımız bir duygudur bu. Türkiye'nin hiçbir yanında, insanlarda özel bir doğa tutkusuna, insanların her yabancıya doğal güzelliklerin "işte şu yanda" olduğunu hemen anlatmalarına tanık olmazsınız. Kendilerinin şimdiye kadar gördükleri doğa güzelliklerinden söz etmelerine ya da bunu daha örgütlü bir şekilde yaparak turistik "prospektler" basmalarına sıklıkla rastlayamazsınız.

Bir ayrıcalık yapmak yine de gerekiyor bence burada.

Bizde tatil için bir yerlere gitmek gerektiğini yıllar önce kanımca Ankaralılar keşfetmişlerdir.

Bir memur kenti olmaktan öte, elbette şimdi artık nüfusunun yarıdan çoğunu gecekondularda oturanların oluşturduğu ve bu insanların doğallıkla henüz doğa ile savaşım halinde olduklarından, memur bürokrat takımı gibi özel bir doğa tutkusu göstermeyeceğini bir yana bırakırsak. Evet işte bu Ankaralılar, çünkü biz onları Ankara'da olmaktan çok Ankara'nın dışında iş

için ya da tatil geçirmeye geldikleri yerlerde tanımışızdır, doğaya Avrupai bir saygı gösteren tek ayrıcalıklı kalabalıktır ülkemizde. Bunun, büyük bir kentte yaşamak ve sonuçta kentin tozlu, Ankara için artı dumanlı[1] bunaltıcı havasından kurtulmak için gösterilen özel bir sempati olduğunu sanmıyorum.

İstanbul, Ankara'ya oranla daha büyük bir kenttir, hem üstelik son yirmi otuz yıllık büyüme, varoşlarının sayısının birkaçtan öteye arasız artması bile bir yana bırakılacak olursa, her zaman çok daha kalabalık bir kent olmuştur, olmaya da devam ediyor...

İstanbullular yıllar yılı tatil geçirmek için başka yerlere gitmeyi beceremememişlerdir.

Onların yazlıkları bile kentin içindedir, evet deniz kıyısındadır ama gene de kentin içindedir ve kent yaşantısından kopmak gereksinimini hiç duymadan sürdürmüşlerdir yaşantılarını.

Ankaralılarda ise durum terstir.

Edremit'i, Akçakoca'yı yani Karadeniz, Ege, Akdeniz kıyılarındaki birtakım toplu halde tatil yapılacak, hatta toplu yazlık konutlar inşa edilerek iki üç haftalığına kalmaya gidilecek yerleri, bu geleneği onlar bulmuştur. Avrupalı insanlarda da aynı özelliklerin olduğu bilindiğinden insan kendini tutamayarak "İşte Türkiye'nin gerçek Avrupalı insanları Ankaralılardır" demekten cayamıyor.

Ama ben Almanya'nın doğası hakkındaki izlenimlerimi anlatacaktım. Ankaralılar da nereden çıktı?

Almanya'nın ormanları gür ve düzgündür, uzaktan bakıldığında kalemle çizilmiş gibi uyumlu, eğitilmiş, evcil dururlar. Sakindirler. Üstelik çorak bir tek toprak parçası göremezsiniz. Hatta toprak göremezsiniz. Eğer kentlerin içinde bilinir belediye inşaat işleri yüzünden bir yerler kazılmıyorsa bu şansınız gerçekten yoktur. İşin tuhafı oralarda gördüğüm bu toprak da bana nedense bir türlü toprak gibi gelmedi.

Benim Almanya'da bulunduğum epeyce uzun süre içinde, kimi kez çimenlerin altını eşeleyip bu duygumda yanılıp yanılmadığımı denemem gerekti. Sonra bu duygunun aslında zaten

1 Daha sonra bizler İstanbul'u da zehirli bir havaya kavuşturabildik!..

çamurlu sokaklarda hep bir inşaat dünyası içinde yaşamış olmak ve bitmez tükenmez karayolu çalışmalarımız yüzünden ister istemez edinilmiş Türkçede kötü bir alışkanlık olduğu ve Almanya'nın toprağını beğenmemenin ise kişisel bir vehimden öteye gidemeyeceği kararına vardım.

Çünkü ne de olsa Almanlar köylü bir toplum sayılırlar.

Hayır şimdisi için söylenemez bu açıkça ama bu yüzyılın başına kadar öyle oldukları kesin. Hatta imparatorluk görmüş Avusturyalılar Almanların kabalıklarını bu köylülüğe bağlıyorlar, her neyse onlarınki de tanışı olduğum bu eski imparatorluk vehmidir.

Ne olursa olsun bu köylü ulusun toprağı işlemiş olacağı açıktır. Üstelik başka ne yapacaktı ki...

Benim gibi kaç kuşaktan gelmiş bir büyük kentlinin bu eleştirilerini bilselerdi gülüp geçerlerdi kuşkusuz. Yetiştirdikleri de klasik tahıl ürünleri olduğuna göre bu toprağın ne ayrıcalığı olabilir. İnsan mantık yardımıyla düşünmeye başlayınca duygularına öfkelenmeye başlıyor, ama gene de bütün izlenimlerimizi belirleyen şey duygularımız değil midir? "Mantık" öğretmenini yedeğimizde tutsak, beklese de.

Evet ne diyordum?

Almanya'nın değişik bütün doğal biçimlerini gördüm sayılır. Aslında her geziye çıkışımda, bir yandan da Alman doğasını yadsıma duygumdan, göreceğim yeni yerlerden ötürü, sonuçta kurtulacağım sevinci de içtenlikle vardı içimde.

Olmadı.

Batıda Ren Nehri kıyılarını neredeyse hiç görmemiş olduğum halde büyük bir özlemle beklemiştim. Kıyılarındaki bağlar dahil hoşuma gitmedi. Ren'i nehre de benzetemedim, bende bir kanal izlenimi bıraktı. Oysa bal gibi biliyordum Avrupa'nın sayılı büyük ırmaklarından biri olduğunu. Ama nedense benim içimde Sakarya, Kızılırmak ya da Seyhan ırmağı ve görkemli Dicle, Fırat türünden bir şey görmek isteği geçiyordu, kendime engel olamadığım için bu ters gözlemlerimden kurtulmayı da beceremedim.

Baltık kıyılarına yapılan bir çağrıyı heyecanla hemen kabul ettim.

Üstelik kentleşmenin ve sanayinin Batı'daki kadar gelişmemiş olması yüzünden Demokratik Almanya'da Baltık kıyılarının yani denizin nihayet beni etkileyeceğini bekliyordum. Uzun bir süreden sonra denizi görecektim; aylarla özlenmişin getirdiği bir sevinç içimi dolduruyordu.

Ahrenshoop'a trenle hareket edildi.

Daha önce Rostock'ta kalacaktım.

Rostock büyük bir liman kentiydi.

Denizciler, gemiler olacaktı.

Denizin yosun kokulu havasını içime çekecektim.

Hiçbiri istediğim yoğunlukta olmadı tabii; ben Baltık kıyısında geçirilen bir haftadan sonra gene biraz düş kırıklığı ile Doğu Berlin'e geri döndüm.

Deniz pek beklediğim gibi çıkmamıştı.

Üstelik yosun kokusu filan da yoktu havada.

Dalgalarını yayvanlaşarak kırılmalarından ötürü beğenmedim. Belki ışıktandır diye diretmemin de bir yararı olmadı, çünkü Baltık kıyıları da o kapalı küllü gökten kurtulamıyordu.

Böylelikle deniz diye genel bir tanımlamanın olamayacağı iyice kafama yerleşti. Yine de şimdi düşündüğümde o kuzeydeki denizin tek güzel yanı, o ölü kurşun renginden oluşmasıydı...

Baltık'ın kasvetli suları ile Marmara'nın, Ege'nin, Karadeniz'in mavi suları, köpüklü dalgaları, ancak sözcüklerde aynı kefeye konabilir diye kestirmeden bağladım işi. Belki bunda teknelerin de bir etkisi olmuş olabilir diye düşünüyordum bir yandan. Bizim renkli takaların Alman sularında görülemeyeceğini bilmek için oralara gitmeye gerek yoktu, ama daha değişik, hoş şeyler umut etmiştim gene.

Tek önemli ayrım; İkinci Dünya Savaşı kıyı koruma siperlerinin ne denli sağlam yapılmış olduğunu gösteren beton çelik karışımı inlerdi. Baltığın kurşun rengi ufuk çizgisine yönelik gömük delikleriyle soğuk çirkin duruyorlardı ve beni derinden sarsmıştı işte bu görünümleri.

Büyük gemileri bile denizin renksizliğini üzerlerinden atamıyorlardı.

Yağmurlu bir havada olmasına karşın az daha Warnemünde'ye yaptığım günübirlik bir gezi bana neredeyse aradığımı

bulmuş izlenimi verecekti. Fakat oradan da sonunda birtakım Avrupa resimlerinin içinde bir süre gezmiş olmanın yabancı duygusuyla ayrıldım.

Baltık kıyılarında Almanların geleneksel plajlarında ünlü Zille'nin karikatürlerinden önceden tanıdığım birtakım kişilerin sepetler içinde oturarak güneşlenmeye çalışıyor olmaları da iyice canımı sıktı. "Zaten bunlar ne anlar güneşten, böyle karanlık bir göğe böyle sepet içinde kumsalda oturan pembe etli Almanlar iyi yaraşır efendim" diyerek, deniz kıyısından gelen bir insan için sevindirici olabilecek bu son olasılıkları da kafamdan sildim.

Sonunda Almanya'da benim tanıdığım türden bir doğayı aramanın yanlış olabileceği kanısına vardım, üstelik bu çok yüzeyden bir yaklaşımdı açıkçası.

Çünkü artık benim doğa olarak bildiğim şeyin Almanya'da belki de Avrupa'nın Akdeniz kıyıları dışında hiçbir yerde "oralardaki giderek artan bozulmaları da unutarak" bulunmayacağı kanısı kesin bir yargı halini almıştı kafamda.

Görün ki işin peşini yine de bırakmadım,

Sanki bu doğa sorununu kesinlikle çözmem gerekiyordu.

Almanların da bütün insanlar gibi oldukları, onların doğa olarak adlandırdıkları, içinde kendilerini mutlu ve huzurlu hissedebildikleri bir yerlerin olması gerektiği açıktı. O halde ben kendime göre bir doğa arayacak yerde Almanların doğasını tanımaya çalışmalıydım.

Sık sık Akdeniz kıyılarına kendilerini atan bu insanlardan açıkça bir doğa tanımı yapmalarını, hangi doğayı aradığımı anlatmalarını bekleyemezdim. Aklıma Goethe'den bildiğim birkaç şiir, Visconti'nin iki filmi, *İkinci Ludwig* ve *Lanetliler* gelmeseydi Almanlara bakarak kafamdaki sorunun yanıtını daha epey aramam gerekecekti.

Theodor Fontane'nin ünlü "Brandenburg gezileri"ni yaptığı yöreye birkaç Alman dostun çağrısıyla gidişim sonunda, bir göl kıyısında kalmam gerekiyormuş doğa sorununu çözmem için, diye düşündüm sonra.

Berlin'in hemen güneyinde aynı zamanda Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin bir bölüm aydınlarının saklı bir sayfiye

yeri olarak kullandıkları da diyebileceğimiz "Siethener See" kıyısına gitmezden önce Almanların dünyasında göllerin özel bir yeri olduğunun bana daha önce de söylenmiş olduğunu anımsadım.

Onların dünyası derken kastettiğim elbet duygu dünyalarıdır ve doğanın insanlar için yaşantılarında aldığı önemli yer de zaten budur.

Onların kişiliklerini belirleyen şeylerin başında bu öğenin yerinin büyük olduğu açıktır.

Eski Yunan uygarlığının, Ege kıyılarının girintili çıkıntılı çeşitliliği içinde ancak böyle renkli bir kişiliği yaratabildiğini bir yerlerde okumuştum. Hatta Hegel'in Alp Dağları'nda gördüğü buzullardan nasıl etkilendiği, mektuplarında buna verilen yer, daha da ötesi felsefesini nasıl etkilediğini de anlatmışlardı bana. Belki de aklıma böyle birtakım bölük pörçük şeyler takıldığı için hep Almanlık sorunuyla doğayı birlikte düşünmeyi öngörmüştüm.

Sağlam insan aklı ile türetilebilecek bir yanı yoktu işin, ya da ben yapamıyordum bunu, gene de "olsun" diyordum.

Kısacası Almanların göllerin kıyısında oldukları zaman kendilerini doğanın içinde duyunca ve "Siethener See" kıyısında bunu onlarla birlikte yaşayınca, aradığım şeyi bulduğuma inandım.

Aslında göl kıyılarının yoğunluklu dingin havası vardı Almanya'da.

Bizim Bafa, Apollon göllerine de benzemiyordu. Büyük göllerimizdense söz etmeyeceğim; orada yaşayan halka pek göl gibi görünmediğini biliyorum. Vanlıların göllerine deniz dedikleri gibi.

Evet bu büyük göller değil benim sözünü ettiklerim. Örneğin beş göllerin doğası bende yabanıl bir izlenim bırakmıştı.

Oysa Alman gölleri, açık yüreklilikle söylüyorum, unutulmazdır, bambaşkadır.

Belki o küllü, kapanık özel ışığın da yardımıyla öylece sessiz ve yenik dururlar. Bu ölümcül susku havasından kurtulamazsmız. İnsanın doğaya egemen oluşunun tutuk hüzünlü simgeleri gibidirler o göller. Dokunulmamış halleriyle başka

yerde yenilen doğayı ayrımsamış, kendilerinin bu ellenmemişlikle bırakılışlarının insanların kendi çıkarları için onlara sunulmuş bir Tanrı lütfu gibidirler. Öz tarihine yenik insanın anlatılışı hiçbir yerde oradan daha iyi olamaz.

Alman tarihindeki bütün haklı isyanların bastırılışının acısını taşıyorcasına ölgündür göl suları.

İçlerinde düzenli yaşamayı, başkaldırmaya değişmiş insanların kendilerini özdeşleştirebilecekleri daha güzel bir doğa olabilir mi Almanya'nın göllerinden öte, oysa hırçın bir Akdeniz kıyısı çok daha başka eş anlamlar getirmez mi akla?

Bense hep bir müzeye kaçıyordum.

Özellikle Berlin'de bulunduğum uzun süreler içinde Doğu Berlin'deki Bergama Müzesi benim için gezilecek bir yer olmaktan çok sığınılacak tek yerdi bu ülkedeki.

Müzenin ışıklı büyük salonlarında orayı gezmeye gelmiş turistlerin ve yerli halkın yanında, evinde konuk ağırlayan bir insanın duygusuyla geziyordum.

Aslında Asurlar, Hititler döneminden kalmış büyük kuş ve aslan heykelleri, koca taş parçalar üzerindeki kabartmalar, Babil'in o ünlü giriş kapısı, nihayet Milet kentinin pazar alanına açılan büyük sütunlu kapı.

Bergama tapınağının kabartmaları, kitap sayfalarında resimleri görüldüğünde Batı uygarlığının kendi kökenleri olarak saptayıp sunduğu bir geçmişin parçaları olarak bize, bir İran minyatürünün tersine, Batılı oldukları duygusunu verir.

Oysa onların bu gerçek taş halleri beni alıp bir doğa dünyasına götürüyordu.

Belki yontularda, taşların üzerindeki renklerde Almanya'nınkinden çok daha başka güneşli, hırçın bir başka kara parçasının, ancak onun içinde büyümüş olmakla tanınır izleri vardı yüreğimde ve anılarımda.

Ama Almanların doğası deyince iş bu kadarıyla bitmiyor. İnsanların doğasının da elbette Alman doğasının bir bölümü olduğunu hemen ayrımsıyorsunuz.

Kadınlar ve erkeklerden söz ediyorum.

Aslında işte bu doğayı dış görünümü ile ayırt edebilmek hiç de kolay değil.

Kadınlar erkeğe, erkekler kadına pek benziyorlar bana kalırsa, hele arkadan görünüşleri, yürüyüşleriyle.

Belki de Akdeniz insanlarının kadınla erkeğin hiç benzemez dünyasından gelen bizlere bütün Çinlilerin ya da zencilerin birbirine benzer görünmesi gibi bir koşullanmışlık yatıyor işin temelinde.

Şimdi son birkaç yıldan beri Batı dünyasını bir salgın gibi saran kadınlar hareketi, kitapçı dükkânlarında, sokak afişlerinde bu eyleme kendini adamış görünen kimi kadınların garip giyim ve tavırlarında göze batıyor olmasa bu ülke insanlarının kadınlık, erkeklik diye dışa çarpan saldırgan bir doğaları olmadığını sanıp, o dünyanın içindeki her şeyi tekdüze kılan görünüme aldanarak dönersiniz geri.

Erkekler, askerlik olayı ile erkekliklerini dünyanın çok ülkesinde görüldüğü gibi sık sık abartarak görüntülemek olanağını bulurken, kadınların hele Almanya gibi hamile kadın darlığı çeken bu ülkede, gerçekten "kadınlar hareketi" çıkmamış olsa, nasıl ayrımsanabilecekleri düşündürücü.

Evet bu gerçekten önemli "kadınlar hareketinin" izlerini her yerde görebilirsiniz.

Almanya'daki kadın hareketi, yani daha doğrusu kadınların özgürleşme eylemi alabildiğine ateşli bir biçimde, Amerika'daki feministler kadar önemli yazılı ürünler vermemiş olsa da, etkileyici bir kapsamda sürüyor.

Elbette bu hareketin içinde saygıdeğer ve olumlu yanlar bulmak olası.

Ama gene de hem geri kalmış, hem Nato'ya bağımlı, hem Batılı olmayı yüz yılı aşkın bir zamandır gündemine yazmış ve bu yüzden de neredeyse belleğini yitirmek yoluna girmiş, çeşitli bellek temrinleri yapan bir ülkenin insanı için bu işi hemen kavrayıvermek, bu atılıma inansa da ülkesindeki kadın hareketine en önemli yeri ayırabilmek zorluyor kişiyi...

Benzetmek gibi olmasın ya, Türkiye'den oralara giden insana bu kadın hareketinin bildirgesi "Yiyecek ekmekleri yoksa pasta yesinler" lafı gibi geliyor. Bu yargının nesnel olmak bir yana Avrupalıları anlamak yakınlığından da uzak olduğu açıktır.

Kitapçılarda özellikle yeni çıkan yayın kümeleri içinde ka-

dınlarla ilgili yayınlar hiç de az yer tutmaz. *Erkeklere Gereksinme Duymadan Nasıl Yaşanır?* gibi adlarla çıkan kitaplar hiç değilse başlıklarındaki "nasıl?" sorusunun getirdiği alçakgönüllülüğü taşıyor.

"Erkekler patronlardır", "Erkekler ayrı bir ırktır" vb gibi alınlıklarsa hiçbir uzlaşmaya olanak tanımıyordu. Elbette bu başlıkların doğruluğuna ben gönülden inanıyordum ama yine de tartışılacak çok şey vardı benim ülkemin kadınları açısından...

Bu tür kitaplardan *Kendi Kendine Doğum Yapma*'nın yollarını oldukça efendice resimlerle açıklayan birinde *–kendi kendine demek kadınlar arasında demektir–* doğum gününe kadar olan tüm gereksinimlerin arkadaşlarla nasıl sağlanabileceği ayrıntılarıyla anlatılmaktaydı. Bu kitaba bakınca şunu düşünmek bile ayıp sayılabilirdi: Ya çocuk kimden oldu? Yine de olağanüstü bir özgürleşme sürecinin tanığıydı bu kitaplar, öneriler bence.

Bu kurulmaya kalkılan erkeksiz kadınlar dünyasında, evet kadınlar dünyası diyorum, çünkü tam ben oradayken bir de Amazonlara merak başladı, "Amazonlar hareketi" de en iyi kanıttır, eşcinsellik övülüyor hatta bir başkaldırı niteliğine, soyluluğuna bile bürünüyordu. Fakat ne denli irkiltici olsa da bu önerinin, en azından ikiyüzlü olmaması az şey değil.

Bu özelliği taşıyan bazı ünlü kadın yaratıcılar daha bir baş tacı ediliyordu.

Ama bunların sayısı yeterince çok olmadığından toplumun genel geçer yargılarına karşıkoyanlar da aynı beğeniyle karşılanıyordu.

Elbette bunda binlerce yıllık ezilmişliğin kesin haklılığı vardı. Resim sanatının ünlü Fransız'ı Utrillo, babasız doğmuş, yani resmen babalı olamamış oğlu ile güzel başarılı annesi Suzanne Valadon filan gibiler. Yazarlar bu konuda daha diktireşli, boldu. Başı Madam Beauvoir'in çektiğini burada ayrıca belirtmeye gerek yok. Onu Kate Millet, Schulamith Firestone, Marylin French ve ötekiler izliyor. Doğallıkla Alman yazarlar da eksik değil. Erkeklere yüzvermeyenler, yani erkeği yaşamalarının hiçbir kesiminde barındırmayarak tümüyle kadınlara özgü bir dünyayı şiddetle özleyenler, bu yüzden bazı sapmalara ister istemez dü-

şüyorlardı. Bu sapmaların içinde eşçinselliği bir olgu, köhnemiş bir ahlakçılığın kabızlığı içindeki toplumla uyum sağlayamamanın özel ve anlaşılır bir biçimi olarak anlamak daha doğru olacakken, bu eğilimdekiler, kadının özgürleşme girişiminde yer alabilecek en iyi, en seçkin üye örneklerinden sayılıyorlardı. Böylece bu neredeyse bir özellik, ön koşul haline getirilmişti. Burada unutulan ne yazık ki aklı gelişmiş erkeklerin tarihte kadının bu amansız ezilmişliğini görüp onun için düşünüp yazdığı, çaba gösterdiği idi. Evet sayıca az olabilirdi bu çalışmalar, gene de önemleri yadsınamazdı.

Olaya bir de başka açıdan bakınca, ilk çağlardan bu yana çeşitli aşamalarla neredeyse genlere geçmiş kadınlık erkeklik davranışlarını, haklılık ya da haksızlıklarını tümüyle silip unutmak olası değildi.

Kadın ve erkek olan iki ayrı cinsin, geleceğin dünyasında yaşanacak tek ahlaklı, onurlu ve canlı günlerinin özlemini duymak, oraya varabilmek için belki de ilkten kadınların, erkek egemenliğini yıkmakta gösterdikleri çaba haklıydı.

Batılı kadının kendi toplumunun gelişmişliği içinde bile yaptığı işe karşılık erkekten daha az para aldığı biliniyor. Kadınların yaptığı ev işi karşılığı kocalarından ya da Almanya'daki gibi sosyal devlet imajından yola çıkarak hükümet tarafından maaş isteği, tartışmasız kabul edilmiş yaygın tezlerden biri, hatta belli başlıcası. Böylelikle kadınlar kendilerini, evlerinde ücretli işçiler olarak kabul ettirmekle erkeklerin kölelik düzenine karşı çıkmış oluyorlar!..

Kadın ve erkeğin birlikte yaşamalarında taşımalarının gereğine inandığım sıcaklığın, sevginin bu "ücretli kadınlık" dileğiyle nasıl yer değiştireceğini bulamazken bu ücretli ev işçiliği ve karılığın pek candan savunulduğunu görünce yanıtı almış oldum.

Ev işinin tüm ağır tüketici özelliklerinin yanında insanın daha gelişmiş bir çözüm bulamayıp, birlikte yaşadığı erkek için kendisini parası ödenen hizmetçi durumuna düşürmesini yeni bir şey saymak, olacak dar görüşlerden değildi. Zaten kocaları ile çoğunlukla sosyal yeri uğruna evlenen hanımlar bunu sessizce yüzyıllardır yapmıyorlar mı?

Erkekten ya da onun adına devletten alınan biraz daha fazla parayla, devleti ve parayı, nikâhın da ötesinde ev içi yaşantısının bütün ayrıntılarına genişleterek sokmak isteyen bu kadınlar nasıl kadındır?

Bence bunlar yaptıkları her işin para karşılığı olmasını isteyen gelişmiş bir tür proletaryadır. Bu "ücretli köleliğin" sınırlarıyla kalıp, emeklerinin ödenmesini başarı sayanlar, hayatta özgürlük, gelişmişlik ufuklarını nasıl genişletebilirler peki.

Ve herhalde proleter olmaktan da en hoşnut ulus bana kalırsa Almanlardır.

İşte bu hareketin hızlı kadınları, adı *"Kadın Dükkânı"* (*Frauenladen*) olarak çevrilebilecek yerler açmışlar.

Genellikle kitaplar satılıyor bu dükkânlarda.

Bunlardan birine Kant Str. üzerinde rastlamak olası. Bu kitabevine de diğerlerine olduğu gibi salt kadınlar girebiliyorlar.

Çalışanları da söylemeye ne gerek, kadın. Vitrinlerini dünyanın ünlü kadın yazarlarının kitapları ile dolduruyorlar.

Virginia Woolf ile Elsa Morante'nin arasında duruyor kitabım. Alçakgönüllülükten hemen cayıyorum, bir itiraf anının zorluğu pahasına da olsa yazmaktan kaçınamayacağım. Çünkü; çok sevdiğim yazarlarla benim de bir kitap sahibi olup bir arada boy göstereceğimi düşünmemiştim hiç yıllar önce, işte orada, kendi kitabımın Almanca çevirisinin durduğunu görüyorum.

Bu en sevdiklerimden olan iki Batılı kadın yazar tarihleri ve toplumları ile, ayrı biçimlerde de olsa yetkin unutulmaz yapıtlar vererek hesaplaşmışlardır.

Kitapları selamlıyorum yüreğimden.

Yok yok duygulu olmaktan korkmamalı, bunun özlemini çektim ben... Evet bunun.

Oysa denebilir ki kitap denen şey denir?

Kıpırdamaz sözcüklerden oluşan sayfalar, sayfalar.

Sözcükler olmasa akıl olabilir, düşünce gelişip evreni anlamak için yola çıkabilir miydi?

İşte Brontë kardeşler, Anais Nin, Albertine Sarrazin, Gertrude Stein, Sovyet Devrimi'nin kadınları da buradalar, Kollontay, Anna Ahmatova. Yeniler de göz alıyor. Henüz büyükleri gi-

bi onca ün sahibi değiller, belki onca ünü sonra da edinemezler ya yine de bir şeyler yazmışlar.

Kadın kitabevlerinin bu kadınların kitaplarını sergilerken yaptıkları ilk seçim kadın olmaları ise, caymadıkları en önemli ikinci ilke de bu kadınların dünyayı değiştirmek ve acılarını, özlemlerini anlatmaktaki sanatsal ustalıkları, değerleri oluyor.

Bu kitabevlerinden birine yanınızda bir erkekle giderseniz, içeri girerken o erkeğin kapı eşiğini bile aşmaması için sizi nazik bir biçimde uyaracaklarını unutmamalısınız.

Buna karşı koyarsanız size yine aynı dostça gülümseyişle yanıt vereceklerdir.

Bu ilkeyi bozmaya yeltenmek neredeyse bir saygısızlığa dönüşeceğinden, birlikte olduğunuz sevdiğiniz kişiyi orada bekleterek siz de neredeyse engelleyicinizin o ince anlamlı tebessümünü edinmiş bir gülümseyişle, suçluymuşçasına çabucak işinizi bitirip çıkacağınızı söylersiniz. Bana da candan gülümsüyorlar...

Dünyanın çoğu yerinde kadınlar erkeklerinden, değil uzun zamanlar için, kısa bekletmeleri için bile böylesine gülümsemeler görmüş müdür, diye düşündünüz mü içerdekilerin ruh dünyasına yakınlaştığınızı anlarsınız.

Sonra neler gelmez ki aklınıza, aşağılanmalar, korkutucu öğütler, suçlamalar, kadınlık ilk aşağılayıcı yargıdır doğarken.

Bu anımsadıklarınızı güçlendirmek isterce size gülümseyen sürmeli gözleri ile bakar Madame Colette. Kokuların, çimenlerin, yumuşaklığın, buhurların, tatların ustası Madame Colette. Çünkü o Fransız toplumunda, yakın bir zamana değin sürmüş uzun ömrü içinde özgürce, içtenlikle, aşkla, cinselliğiyle, duyarlılıkla, bedeniyle, beyniyle, coşkuyla, tutkularıyla yaşadıklarından ötürü kilisece lanetlenmiştir.

Ardından Fransızcayı kafa tutarak şarkılaştıran kaldırımların kızı çılgın lumpen unutulmaz Piaf. Mezarına gene kilisenin aforozu yüzünden dini törensiz götürülmüştür.

Her şeyi gözüpek, doyumsuz yaşamış bu kadınların erkek olan kilise başlarınca afaroz edildiklerini düşünmeniz doğaldır.

Üstelik siz hiç kadın papa gördünüz mü?

Sonra unutulmaz Virginia Woolf: Aşırı duyarlığı ile bilinen

müthiş zekâsını hayatın her durumunda aynı kıyıcılıkla, amansızlıkla taşıyan bu kadının ayrıntılarda aradığı iç içe girmiş mutluluk mutsuzluk anlarının geri teptiği sevme biçimini, salt erkeklerin dünyasına özgü efendiliğin görmez körlüğüne yoramazsınız.

George Sand, Chopin'e gelinceye dek daha nicelerinin Paris salonlarında aşkla tutulduğu Sand'i. Bir taşra kasabasının doğasındaki güzellikleri iştahla dile getiren aşk ürünü bir evliliğin küçük kızlığından geçip, "Aurore" adıyla tesmiye edilip, ardından erkek adıyla anılarını yazan, dedikodu düşkünlerince aşkları ve âşıklarıyla ünlü, oysa asıl yazdıklarıyla seçkinleşen George Sand. Erkeksi davranışları seçerken bunun, o erkekler dünyasının "benmerkezci" dışarlak ortamında yer almayı kolaylaştıracağını düşünmemiş olabilir mi?

İstediğiniz kitapların, dergilerin adını söylersiniz, size uzatırlar.

Erkek arkadaşınız, sevgiliniz üstelik sizi sevme cesaretini gösteren biridir, kapı önünde sabırla beklemektedir sizi.

Arada ona dönüp bakarsınız.

Gözleriniz karşılaşır.

Dergilerin arasından biri dikkatinizi çeker. Bu, Batı Berlin'de tüm yöneticileri kadın olan *Courage* adlı derginin bir sayısıdır. Kapakta bizim iki Anadolu kadınımız vardır. Anaç, sağlam görünümleriyle Almanlara bakarlar oradan.

Acaba Batılı diye bildiklerimizin bu, tatil geçirmek için sıcak ülkelere; deniz kıyılarına ve kışsa eğer dağlara kayak yapmaya gitmelerini basit bir gezinti olarak anlayabilir miyiz.

Neden sonra aklıma geldi bu.

Aslında günlük yaşantımızdan tatil ülkesinin sakinleri olarak bizlerin üzerinde fazla durmadan, önemsemeden ve kendimizde benzer itilimi, başka yerlere gidip tatil yapmak özlemini aynı şiddetle duymadan, görüp geçtiğimiz bu insanları bu coğrafyalara iten neydi?

Belki de soruyu böyle sormak yanlış olacak.

Onların hayatlarında bu, tatil yapmak olarak geçen şeyin yeri neydi?

Dikkat edilirse Batı ülkelerinde tatil programları günlük

gereksinimler gibi her gün, her mevsim, her saat satın alınmaya hazır bir biçimde sunulur insanlara. Daha önemlisi çalışma hayatında, iş yerinde bu insanların birbirleriyle içleri giderek ve tam bizim anladığımız anlamda sohbet koyulttukları tek konu evet işte salt "tatil" konusudur.

Bunda da şaşacak ne var.

Tatil yapmak çalışan insanın en doğal gereksinimidir ve çalışmaktan bıkmış olmanın, çalışmaya yabancılaşmış olmanın en güzel açıklanışıdır da.

Çalışırken bile insanlarm çalışmadıkları ânı, çalışmak için bulundukları yerlerden uzaklarda olmayı düşlemelerinde şaşılacak ne olabilir.

Pekiyi hepsi bu mu?

Sanmıyorum.

Bir de doğa vardı.

Evet doğa.

Kitle halinde denize girmeyi, kayak yapmanın kitle sporu haline gelmesini neyle açıklayabiliriz.

Sonuçta bu insanlar gittikleri ülkeleri geçen yüzyıllardaki seyyahlar ya da ilk turistler gibi gezmiyorlar, o ülkelerin tarihi, yaşayışı, insanları ile pek ilgilenmiyorlar. Onları buralara çeken tek şey ne tarihtir ne de yeni yeni insanlar tanımak. Belki bu sonuncusu birlikte bulundukları gruplar içinde, kendi vatandaşları arasından geçici bir süre için sonradan tekrar sürdürülmeyen, iz bırakmayan bir kısa cinsel yaklaşma ve gönülsüz arkadaşlıktır.

Onları asıl çeken şey doğadır evet.

Demek ki kendi ülkelerinde doğayı yaşayamıyorlar.

Bir de "İbiza" adasına "Capri"ye akın akın giden, hatta sadece bu İspanyol ya da İtalyan adasına değil İspanya'ya akın akın giden ve işin tuhaf tarafı bikini ve monokiniyi de üzerinden son zamanlarda hızla atan Alman kadınları için peki ne diyebiliriz.

Onlar için kısa tatillerinde içsel, duyusal tepileri aşınmamış İspanyol delikanlıları da doğadır.

Hatta bence kendi doğalarının kendileri tarafından İspanyollar yardımıyla unutulmaktan kurtulup kendilerince yeniden keşfedilmesidir.

IV. ŞİMDİNİN PEŞİNDE BİR GEÇMİŞ

Faşizm ya da Almanya'daki görünümüyle Nazilik üzerine çok araştırma yapılabilir.

Siyasal, iktisadi, psikolojik boyutları tartışılabilir olayın.

Ama bir sanatçıyı, yazarı ilgilendiren çoğunluk bütün bunlardan ayrı şeylerdir.

O, insanların gündelik ilişkileri içinde bu utanılası mirasın ipuçlarını arar.

Olayların arkadaşlık ilişkisi içinde, akrabalıklarda, aile içinde, aşkta yansıyışı ile ilgilidir.

Belki de bundan olacak Alınanya'da Naziler deyince benim aklıma hep o zamanlar savaşa katılmış, Nazi Partisi'ne üye olmuş ya da onları gönülden desteklemiş annelerin babaların savaş sonrası kuşaklar karşısındaki durumu oldu.

Bütün bir ulus olarak, Hitler'in arkasından yürüyüp cepheye giden bu insanlar, kendi oturdukları mahallelerden komşularının toplanıp ölüme gönderildiklerini izleyip sessizce kabullenenler, savaş bitip Naziler lanetlendikten sonra çocuklarına kendi gençlikleri hakkında ne anlatabilirler?

Anılar yok mu sayılır, ya böylesine azgın yaşanmış bir dönemin anısızlığını edinmek nasıl bir durumdur?

Bizdeki gibi büyükbabaların oğullarına, torunlarına anlatacak savaş anıları olabilir mi?

Bir kuruluş savaşı vermiş olmanın erdemi içinde düşmana kurşun atmak savunulabilir, savaşın bütün barbarlığı güzel bir anıya dönüşebilir de, haksız bir savaşın erleri bütün dünya ve hatta kendileri tarafından bile siyasal dayatmalarla da olsa lanetlenmiş bir zamanın hangi anısını yakınlarına anlatırlar, nasıl anlatırlar?

Almanya'da bulunduğum süre içinde bu soru öylesine kafamdaydı ki halktan insanlar olabilecek, kimi de üniversite çevresinden genç Almanlara savaş yılları üzerine anneleri babaları ile neler konuştuklarını sordum durdum.

Bu merakımla da aslında konuştuğum insanları sıkmaktan, kızdırmaktan öte pek bir şey geçmedi elime.

Evde geçen hiç değilse bu konudaki küçük birkaç konuşmayı anlatmalarını istedim. Boşuna.

Sanki o savaşan Almanlar savaşla birlikte bitmişlerdi.

Kadınlarıyla, erkekleriyle, çoluğuyla çocuğuyla. Şimdi bu benim çevremde görüp merakla sorular sorduğum Almanlar başka bir yerlerden gelmişlerdi.

Yalnız işin bir de şu yanı var: Bu genç insanların evleri var, içine girip oturan insanlar var, bir baba var 1915'lerde 1920'lerde doğmuş, yani savaşta askermiş, Hitler ordusunun dövüşen erlerinden biri. Hatta torunları bile olabilir. Böyle bir küçük aile biriminin, yakın tarihleri için yapılan yayınlar, tartışmalar içindeki suskunluğunu düşünebiliyor musunuz? Ailenin babası Rus cephesinde, Kuzey Afrika'da, Yunanistan'da, Siegfried Majino hattında, motorize birliklerde, Stukalarla, tanklarla dört bir yöne salınmış büyük bir ordunun içinde bulunduğu yeri unutmuş gibi, hatta o yıllarda yaşamamış gibi davranıyor. Oğluysa babanın doğum tarihini unutmaya gönülden hazır. Torun ise henüz susamayacak kadar küçük, "Hitler kazansaydı ne olurdu?" diye soramaz mı? Sorar ama yanıt alamaz. Ya da aldığı yanıt tarihin onlara öğrettiği değil, dedenin savaşta olmadığını kanıtlayacak küçüğün babasının da buna kesinlikle inanmaya hazır olduğu bir yanıt olabilir.

1944'lerde bıçakla kesilmişe benzer bir aile kütüğüne sahip bu Alman kalabalığı yitirdiklerinin mi yasını tutamıyor, yoksa yaptıklarının yasını mı?

Benim kitap düşkünlüğüm Almanya'da da yakamı bırakmayıp sürdüğü için Alman sahaflarını ha şurası, ha burası, hah bir de tam şurası diyerek dolanıp dururken sayısal kitap zenginliğinin içinde kimi zaman duvarlara asılmış satışa hazır bekleyen Nazi giysili madalyalı Alman fotoğrafları görüyordum.

Onlar kimdi?

Kimlerin resimleriydi?

Satın alacak olanlar kimlerdi?

Ünlü *Signal* dergisinin tek bir sayısına bile buralarda rastlamadım.

Oysa savaş için çıkarılmış bu dergilerde dünyaya örnek insanın Alman olduğunu sayfalarca anlatıyorlardı.

Dergiler yoktu, *Signal* dergileri ile birlikte o zamana ait diğer dergiler de yoktu. Bütün izler mi silinmek isteniyor?

Konuşmalarda, sahaflarda artık izi olmayan çok yakın bir geçmiş zaman.

Berlin'de her cumartesi Charlottenburg Sarayı'nın karşısındaki büyük meydanda Berlinlilerin evlerinden getirip serbestçe satabilecekleri eşyaların pazarı kurulur. (*Pazarı 1980'de Berlin Teknik Üniversitesi'nin arkasına düşen ünlü '17 Juni' caddesine taşımışlardı. Gittiğimde yine uğradım bu hırtıpırtı pazarına ya, eski yerindeki tadı yoktu bana kalırsa.*)

Bir iki seferlik amatör satıcıların yanında neyin piyasası olduğunu hızla fark edip ninelerin, dedelerin evlerinden eşya diye ne varsa resim, evrak, çerçöp, dantelalar, eski fraklar toplayıp toplu halde sürekli satışa sunan profesyonellere de rastlayabilirsiniz.

Bir bakıma pazar günleri İstanbul'un Beyazıt meydanında kurulan bitpazarına benzer burası.

Evet bizim Türkler de arada eksik değildir.

Özellikle yurttan yeni gelmiş, henüz turist pasaportuyla çalıştıkları için ellerine pek para geçmeyen yurttaşlarımızla, burada geçim yolunu işçilikten ticarete aktarmaya çalışan diğer yurttaşlarımız tarafından eski çekiç, pens, kerpeten, testere, eğe, kirli kablolar, her boy ve cinsten elektrik duyları, kullanılmış her türden epeyce eski moda elektrikli ev eşyası, eğer Alman tezgâhlarında rağbet gören cinsten değilse ucuz fiyata lambalı salon radyoları, kullanılmış ampuller, paslı çatal, bıçak, kaşık, kepçeler, Alman mutfağına ait bir Türk'ün satın almaktan çok, ancak "bu nedir" diye ilgileneceği pek garip noktalardan çıkmalı ve kapamalı yerleri olan nesneler –*hani insan şu hiç de zengin olmayan tekdüze Alman mutfağında bu aletlerle ne pişirilir ne yenir diye düşünmekten kendini alamıyor*– ve satıcısının bile Türk ol-

duğu için pek tanımadığı daha nice alet, edevat arasında aynı zamanda satılabilecek olan kırık dökük bir radyolu bantçalardan adı sanı belirsiz okuyanlarınca aynı notanın bütün renklerini denemeye çalışır gibi söyledikleri yanığın yanığı iniltili şarkılar çalınır.

Kabul etmek gerekir ki Almanların tartışmasız büyük bestecileri ve yorumcuları, müziğin ne olduğunu gerçekten bilen şaşmaz duyarlıkta kulakları vardır.

Kendi işini bütün iyi bilenlerin kendi konularında tanımadıkları bir yenilik karşısında geçirdikleri sınıflandırma şaşkınlığı ile Alman komşu tezgâhtarların ancak araştırmacı sabrı olabilecek bir terbiyeli sabırla dinledikleri bu müziğe, bir önceki haftadan aşina olanlar her zaman aynı dayanmayı göstermez ya, gene de ticari özgürlüğe saygı duymak zorunda olduğunu yıllardır bildiği için engel de olamaz, ancak olanak buldukça bu garip seslerle arasındaki yakınlığı azaltmaya çalışır, kimi müşterilerine de dert yanar.

Üçüncü ilginç değişik bir tabloyla da karşılaşabilirsiniz orada.

Sultanahmet görmüş, dalgın bakışlı emekli hippiler önlerinde yığılmış satılık yoga, öteki dünya, otlar, büyüler, vb ile ilgili kitaplar, eski günlerin anısıyla bilinmez bir dansın küçük ayak oyunlarıyla kendilerini unutmaya hazır, hep sallanırlar bu ığım ığım süren müziğin eşliğinde.

Her pazar günü kurulan bu Charlottenburg bitpazarının curcunası içinde "turist pasaportlu Almanya'ya göçmen konuk işçi adayı" bir yurttaşımız oranın şenliği içinde bu ülkedeki iğreti durumunu bilmez gibidir.

Alman polisine enselenmek, sınırdışı edilmek, hemşehrisinin yanına sığınıp horlanarak da olsa soluk bir umutla beklemek, yurdunda, ondan kendilerine destek geleceği haberini bekleyenleri bu pazar gününde bir an için unutabilmek...

Oysa o nasıl da iliklerine dek yorgundur. Kendisine düşen yurttaşlık payının ne mene bir pay olduğunu anlayamayacak kadar kargışlanmıştır.

Yabancı olmak her yerde olabilir de bayram yerlerinde asla.

Eski eşyaların antika değil ancak eski alabilenler için satışa

çıkarıldığı yerlerde insanlar ne de olsa sonuçta birbirlerine pek tepeden bakamazlar.

İşte bu tantanalı, afralı tafralı, Prusyalı Charlottenburg Sarayı karşısına düşen halk bitpazarında, anı eşyası satar gibi savaşta çok genç yaşta ölmüş Alman askerlerinin fotoğraflı kimlikleri az bir paraya satılır. Bu halk çocuklarının resimlerine bakarak savaşın şimdi artık salt sanatçıların yargılayıcı bellekleri nde olmaktan da öte suskun derinlikleri olduğunu düşünürsünüz.

Henüz yirmilerinde genç iki oğul, bir de küçük kız kardeş.

Evlerde hep devletin "temsili" babalara bırakılmıştır.

1933'ten beri dünyada yalnız bırakıldığını, kalkınmak için sadece kendi gücüne güvenmesi gerektiğini, ulusunun bütün çelişkilerini, çatışmalarını, yoksulluğunu ne şu, ne bu sistemde Almanlığın potasında sevince, zenginliğe dönüştüreceğini kendi devlet sınırları içinde ve dışında "meşrulaştırılmış" bir hükümetin "hamasi" nutuklarıyla yurdu için oğullarının kahramanca çarpışmalarının savunucusu, destekleyicisi olacaktır; bu aile büyükleri yani babalar, oğulları ile katılacaklardır savaşa.

Artık okuldan eve dönen oğullar her seferinde babanın da hoşuna giden yeni sözler taşımaktadırlar ders diye öğrenilenlerden.

Böyle amaca denk yetişmiş oğulları onurla izler baba.

Özellikle küçük bir kentte yaşıyorlarsa, ailenin uzak yakın tüm üyelerinin, akşamları bir masa başında toplanmaları daha kolaydır.

O zamanın Führer'ine Almanya'da kim inanmamaktadır ki.

Annenin çocuklarını korumak duygusuyla içinde besleyip "örnek Alman kadını ve annesi" olamamanın eleştirisinden kendisini uzak tutmak için açıkça söyleyemediği savaşa duyduğu kuşkusu belki en çok birkaç kırık dökük sözcükte kalır, ailenin öteki kişilerine yöneltebildiğince... Bu kadarı bile onun aile sofralarında dışlaştırılmasına yeter.

Beklenen bir savaş dünyadaki çoğunluk anneler için oğulların cephede ölümünü de olası kılacaktır, karşılığında ulusça edinilecek hiçbir şey bir anneyi ilgilendirmez. Onunki Nazilerin, kocasının belki de salt küçük hesaplar yüzünden parti üye-

si olmasının bir eleştirisi de değildir, ne de Yahudilerin gaz odalarına gönderilmelerinin, komünistlerin tutuklanmalarının, kurşuna dizilmelerinin. Salt yalın bir analık duygusu, oğullarının varlığı ile başlayıp onları yitirmeme korkusu ile sınırlı bir insanlık.

Çünkü o, hayatın doğal akışı içindeki, bir güneşin ışıyıvermesi, içten bir gülüş, bir kuşun uçuşuna dalmak gibi küçük mutluluklara inanır.

Pazarların dingin kiliselerinde, dini bayramların içi arıtan şarkılarında ve kentin genç kızları içinde ilerde gelini olabileceklerin seçiminde yüreğinde gizli bir eleştiri taşısa da analığının büyük utkusunu duyar. Geçimli bir insan olmanın uyumu bu anlatılanlarla zedelenmektedir. Öyle ki doğup büyüdüğü kenti giderek saran bu hava içinde birden oralara yabancı olduğunu sandığı günler bile vardır. Sonunda savaş patlak verir. Oğullar ve babalar birbiri ardından askere alınırlar, cepheye giderler.

Aylardan sonra o garip mektuplar gelir. Annenin bir süre sonra "sahibi bulunamamıştır" notuyla geriye gelen oğula yolladığı mektupları ve kaçıncı kez başvurudan sonra yaklaşık olarak şu içerikte bir resmi yanıt:

"Kara Ordusu Başkumandanlığı (Ob d F) Bölge komutanlığı, Bölge: 155 Karl-Friedrich Kışlası telefon tarih. Sayın bay... Adres. Oğlunuz teğmen ...'in doğum, subay sicil kayıt, kaderi ile ilgili araştırmalarımız kesin bir sonuç vermemiştir. Batı Tighian / Basarabya'da 22.8-24.8 tarihleri arasında düşmanla yapılan vuruşmalardan beri kayıptır. Size teselli olabilecek kesinlikte bir yanıt veremediğim için üzgünüm, ama umarım oğlunuz sağlıklı ve mutlu olarak yuvasına dönecektir. Heil Hitler. Yüzbaşı ... imza, damga, adresler."

Bu anne, oğlunun resmen yitirildiği ona bildirildiği günden sonra her gün inancının ve acı kaçışının şaşmaz düzeniyle bir mektup yazmıştır.

Mektuplar artık geri geliyor olmasına karşın. Hatta kendisine ordudan birkaç kez oğlunun izinin bulunamadığının kesinlikle bildirilmesine karşın.

Almanlara sorarsanız savaş süresince postalarının ne "mükemmellikle" çalıştığını kibirli bir onurla anlatacaklardır.

Cephedeki subaylarla, erlerle onların aileleri, bütün cephelerin yıkılmaya başladığı en zor koşullar altında bile, evet eksiksiz mektuplaşabilmişler. Milyonlarca Yahudiden eksiksiz arınmayı başarabilmiş bir teknik için postanın düzenli çalışıyor olması elbette çok doğaldır.

Annenin mektuplarının üzerinde oğulun adı ve bir de ordu posta numarası vardır salt.

Savaş bittikten sonra yine sürdürmüştür anne mektuplarını, çünkü bu düzen duygusu canilik olayı içinde de şaşırtıcı bir boyutta görünür Almanlarda.

İnsanlık tarihinde savaş, kıyım her zaman olmuştur. Elbette burada hiçbir halk çıkıp ne yazık ki, kendini tarih boyunca kimsenin kılına dokunmamış olmakla aklayamaz. Siyasetin insanlara baskınca egemen olmaya başladığı yüzyılımızda ise, kıyımlara siyasal temeller bularak bunları meşru kılmak hemen hemen her yerde görülmüştür, görülüyor.

Almanların üzerine bu konuda vardınız mı size hemen işte böyle başka ulusların yaptıkları kıyımlardan söz açacaklardır. Kendilerini belki Vietnam'da Amerika'nın yaptıkları ile temize çıkarmaya bile çalışacaklardır. Karşılıklı tartışmalarda sık sık rastlarsınız böyle karşı çıkışlara. Gene de Almanların yaptığı soykırımı diğer bütün soykırımlardan kesinlikle ayıran bir yan vardır. Ve insanı Almanlar hakkında uzun uzun düşündüren de bu oluyor işte. "Alman" deyince aklımıza savaş yıllarında Yahudilere yaptıklarının gelmesi bundan. İnsan bu ayrımdan yola çıkarak Alman ruhunda onları diğer bütün insanlardan ayıran ipuçlarını aramaya başlıyor. Savaşın daha öncesinde, savaştan sonra, hatta şimdi.

Doğu Berlin'de, kentin merkezinde, 50'lerde kalıntılarının dinamitle havaya uçurulup koca bir alana dönüştürüldüğü eski sarayın karşısında büyük bir bina vardır, silahhane, şimdi Alman tarihi müzesidir. Giriş katında da değişik sergilerin kurulduğu büyük bir galerisi vardır.

Alman işçi sınıfı tarihi, dünya antifaşist hareketleri ile ilgili çeşitli yıldönümlerinde değişik sergilerin kurulduğu bir galeridir burası.

Ben müzeye gittiğimde toplama kamplarındaki yaşamı ser-

giliyorlardı. Tutukluların içinde yaşadıkları koğuşların eksiksiz bir örneği sahibiden arta kalmış, özgün eşyalarıyla karşımda duruyordu.

Üç tahta ranza. Üstleri kirden muşambalaşmış, içlerinin sadece kırpıntı ile doldurulmuş olduğu duygusunu veren yataklar. Avuç büyüklüğünde üç alüminyum tas, üç kaşık. Tutuklular kendi yaşantıları, geçmişleri ile ilgili hiçbir şeyi yanlarında bulunduramadıklarından, tanınmayan üç kişinin seyredeni dehşetle sarsan, üç insanın bir sevgi ve acıyla getirilip oraya konmuş üç özel eşyasına rastladım. İlki: Defter yaprağına çok ustaca çizilmiş tek katlı, bahçesi çiçeklerle dolu bir ev, bahçede yanında iki çocuğu ile duran genç bir kadın, tahta kepenkleri ardına dek açık pencereler, pencerelerde kaba dantel perdeler, açık kapısının içinden göründüğü kadarıyla musluklu küçük bir tahta fıçı, onun dibine yatmış kulakları kesik kalın boyunlu bir köpek, kapının üzerinde tahta bir levha üzerine süslenerek yazılmış, "Gett mit uns" - "Tanrı bizimle" yazısı, bahçe kapısının yanında ailenin adı yazılı bir başka tahta levha, bahçe çitinin hemen dibinden geçen bir kaz sürüsü, sürüyü yeden küçük bir kız, etekleri kabarık, saçları iki örgülü, fırfırlı bir önlüğü ve elinde sopası, gülerek bahçedeki anneye bakıyor. Sanki birbirleriyle konuşuyor gibiler. Aralarında gidip gelen gündelik sözcükler olmalı. Resim sanki barışı, sarsılmaz güvenlikli bir günün başladığını anlatıyor. Bu defter kâğıdındaki resmi tüm ayrıntılarıyla aktarmaya kalksam sayfalar doldurur. Asıl şaşılacak olan da bu. Çünkü resmi çizenin 40 yaşlarında bir mühendis olduğu ve bu resmi çizip bitirdikten bir hafta sonra fırında yakıldığı, müzenin vitrininin önüne konulmuş açıklamadan okunuyor.

Öteki tutukluların yaptıklarına benzer naif özellikleri olan bir resim. Saflığı, sevgiyi ve özlemi yüreğinde hangi yoğunlukta taşıdıysa, renk kullanılmadığı halde olduğunca yansıtabilmiş. Oysa Naziler sanata yol göstermeye giriştiklerinde bu tür insancıl duyarlıkların 'hastalıklı' ve 'burjuva işi' olduğunu asık yüzle savunuyorlardı.

Nazi Almanyası 1935'te Münih'te *"Blut und Baden"* (Kan ve Toprak) adıyla açılan resim ve heykel sergisinde amaçladığı bir kültür programının örneğini gösteriyordu. *"Völkische Kunst"*

(Halkçı Sanat) adı altında bezeyip.

Bu anlayışa katılmayarak eser verenleri engelleyeceklerini ve üstelik sanatın bu olduğunu kesinlikle belirtiyorlardı.

Ve ben bu sanat anlayışının özgün ürünlerini Batı Berlin'de *"Kunst im Dritten Reich"* adı altında eleştirel bir bakışla hazırlanmış, titiz ve ayrıntılı bir çalışma olarak sergilendiği sırada görmüştüm. Köylü, asker, kadın, çocuk, savaş, başarı, sağlık, neşe, bolluk ve özellikle Almanlığa güven.

Saydıkları ve emrettikleri bu konuları işleyen ressam ve yontucularını gördüm Üçüncü Reich'ın. Kesinlikle söyleyebilirim ki bu yukarıda sıralanan şeylerin toplamı bir tek anlam yükleniyordu: ruhsuzluk, sertlik, tekdüze bir çizgi benzerliği. "Halkçılık" adına yapılan bu sanatta halk sadece bunlara özendiriliyor olmalıydı.

Üçüncü Reich'm savunduğu sanat, kitleleri toplamayı amaçlayan, alışılmış sözcükleri kullanmayı kurnazca bilen, ama sonuçta insanlardan uzak ve insanı bilmeyen bir sanat olarak göründü bana.

Asıl en ilginci Wilhelm Kreis adlı bir Alman yontucu ve mimarın, onca *"artık imparatorluk topraklarına ilhak edilmiş, nasıl olsa imparatorluk kurulmak üzere"* olduğundan (Roma German İmparatorluğu) birtakım garip anıtları Oslo, Afrika, Hollanda, Bulgaristan ve Rusya gibi ülkeler için düşünmüş, hazırlamış ve Führer'ine sunmuş olması. Doğallıkla her zafer anıtının üstüne de tünemiş bir haşmetli Alman kartalı oturtmuştu.

Dünya egemenliği kurmak için bu denli acımasız hırsla insanlıktan sıyrılmış bir sanat anlayışının üreteceği hiçbir şey, benim İkinci Dünya Savaşı'ndan yıllarca sonra Doğu'dan kalkıp da Batı'ya gittiğimde bir yerde, müzede gördüğüm, o gaz odalarına sürülmeden önce özlemle, onurla defter kâğıdına çizilmiş o resimle başa çıkamazdı.

İkinci tutuklu ise küçük bir tahtaya bir kaşık oymuş. Kaşığın ucu bir geyik başı, ancak bir çocuğun evcilik oyununda kullanacağı küçüklükte. Bütün bu tahta oymayı çorba içmek için kullandığı maden kaşıkla yapmış. Bunu yapan da bir doktor, kadın doğum uzmanı. Fırında yakılmamış, taş ocağında ölmüş, kapılarında *"Arbeit Macht Frei"* (Çalışmak Özgürlüktür) yazılı

toplama kamplarının birinde. Ve çalışma özgürlük getirir gibisine bir yazıyı bu insalara gün boyu göstererek bir çeşit dalga geçmenin tadını çıkarmış olan o Almanlar şimdi nerelerde mi?.. Pek çoğu yaşıyor, üstelik kimileri seçkin yönetim kademelerinde bile bulunabiliyorlar.

Üçüncü tutuklunun kişisel eşyası ise yine bir defter kâğıdının her kıyısına sanki bir dörtlünün çalacakları müziğin notalarını ayrı porteler üzerine yazmış. Leipzig Müzik Akademisi'nden bir Yahudi. Otuz yaşlarında. Kampa girdikten bir yıl sonra yazılmış notalar, kâğıdın üzerine koyduğu tarihten okunuyor. Acaba seslere dönüşebildiler mi?..

Öteki sergilenenler, kendilerine üzerlerine giyecek bir çul, bir çorba tası ve kaşıktan başka hiçbir şey verilmeyen bu insanların, artık bu kamptan bir daha canlı çıkamayacaklarını bilen bu insanların, orada bulabildikleri şeyciklerin üzerlerine yazdıkları, yaptıkları, oydukları, çizdikleri güzellikler, insan olmanın savunusundan başka ne olabilir. Faşizmin zayıflayacağı, asla başarıya ulaşamayacağını kendisinden sonraki kuşaklara taşıyan en önemli belgeler işte bunlar bence.

Leipzig'teki genç müzikolog, bu geleneksel büyük müziği ile ünlü Alman kentinin konservatuvarından, kafasında hangi seslerle her gün taş kırmaya götürülmüştür. Ve onlar, faşizmin öldürücü olsa da başarılı olamayacağının kanıtını işte bu küçük eşyacıklarıyla bizlere bırakmış olmuyorlar mı?

SS törenlerinden müzik hiç eksik olmazmış.

Aslında kamplar içindeki havada müzik hiçbir zaman eksik değildir.

Tutuklular toprak kazarken, taş kırarken hoparlörlerden Bach falan dinlemiştir.

Sarsıcı olan onların başında nöbet bekleyen "Halt!" "Los, los!" vb gibi kaba sesler çıkaran iri yarı, ceberrut Almanların da bu müziği dinliyor, seviyor olmaları.

İnsan bunu düşününce müzikten de kuşkulanası geliyor.

Hem zaten diyorum Hegel bunu işte şu kadar zaman önce yazmamış mıydı?

Estetiğinde şu mealde bir söz: *"Müziği diğer bütün sanatlardan ayıran, onda bilinç olmayışıdır."*

Evet eminim, Hegel'in bu müthiş saptamasının bana aynen böyle aktarıldığını apaydınlık anımsıyorum.

Düşünebiliyor musunuz Beethoven'in diyelim ki *Dokuzuncu Senfoni*'siyle bu adamlar cinayet işliyor, üstelik Schiller'in *"Ey sevinç... senin kanatlarının gölgesinde bütün insanlar kardeş olacak"* dizelerini dinleyerek.

Oysa hangi Alman bestecisi insanlara düşmandır diyebiliriz.

Onların insancıl sıcaklığı değil midir Alman müziğini büyük yapan. Sokaklarda, büyük törenlerde Wagner çalsalar da, *"Deutschland Deutschland über alles"* bütün zaman ve değişik siyasal iktidarlarda değişmez Alman milli marşının müziğini, Almanlardan başka her ulustan insana sevdirebilecek Haydn'ın oda müziğini insanlık dışı amaçları için söyleseler de, bu müziğin bütün bunlarla ne ilgisi vardır? Bütün o bestecilerin kemikleri sızlamıştır mezarlarında diye düşünüyor insan. Ama müziğin, bu kolayca başka amaçlar için kullanılabilir olması değil midir yazıyı, resmi, müzikten ayıran, kimbilir.

Hegel haklı olmalı diyorum.

Ne demek olmalı, haklı...

Daha da önemlisi artık kıyımın başladığını, sürüler halinde insanların fırınlarda eritildiğini duyup daha kendilerine sıra gelmemiş olanlar arasında şu tür konuşmalar sık sık yineleniyordu:

— Biliyor musun, kadın erkek çocuk ayırmadan hepsini yok ediyorlarmış, hepimizi yok edeceklermiş. Üstelik inanması zor ama bunu yapmadan önce eşyalarını alıyorlarmış bizimkilerin...

— Ne yapmak için, zaten ancak küçük bir bavul dolusu eşyaya izin veriyorlar ya...

— Evet, haklısın anlaması zor ama, böyle yapıyorlarmış. Gidenlerin hepsini fırınlarda yakıyorlarmış.

— Yok canım daha neler, bu kadarı da olmaz... Deli olmak gerek böyle şeylere inanmak için...

Bu konuşmalar Alman ordularının daha toparlayamadığı, ama sonra kesinlikle toplayacakları soykırıma dahil kimlikleri olanlar arasında geçiyor.

İnanamıyorlardı o insanlar böyle bir şeye.

Sivil halktılar, bulundukları toplumla kaynaşmışlardı, bütün bunları niye hak etmiş olabileceklerini anlayamıyorlardı. Asıl önemlisi kendileri gibi insan olan birilerinin böylesine şeyler yapabileceklerine inanamayışlarıydı.

Oysa ki inanılması güç olan bu şeylerin hepsi daha önce soğukkanlılıkla planlandı ve uygulandı da.

"Konzentrationslager" toplama kamplarının planları yapıldı, planları çizen mühendisler burada insanların yakılacağını çok iyi biliyorlardı. Planları çizerken tutuklu odalarını, gaz odalarını titizlikle hesaplıyor, içlerinde kaç kişinin tutulabileceğini, kaç kişinin yakılabileceğini biliyorlardı. Bu toplu kıyımın baş hesabını çoğaltmaya çalışıyorlardı. Hangi gazla insanların ne kadar sürede ölebileceğini kimya laboratuvarlarında kimya uzmanları titizlikle hesaplıyor, insanlar üzerinde denendikten sonra sonuçlar kayıtlara geçiyordu. Ya doktorlar... Hipokrat yemini etmiş olanlar, insanlar üzerinde caniyane tıbbî araştırmalar yapıp, bunları ülke çapındaki ve hatta uluslararası kongrelerde rahatlıkla bildiri olarak sundular.

Katliamın derin boyutları aslında öldürülmüş insanların sayısından çok, işte bu inanılmaz dehşetli ayrıntılarda gizlidir.

İnsanları yaktıktan sonra onların saçlarını, dişlerini, kemiklerini "tasnif" eden, ayakkabıları, giysileri türlerine göre ayıran, çocukların içi saman oyuncak bebeklerine varıncaya dek kümeleyen hatta bunların arşiv filmlerini çeken akıl nedir? Buna akıl denebilir mi?

Bu babalar; kadınları, çocukları bu insanlar, üzerlerinde "SS" üniformaları birbirleriyle şakalaşıp gülerek köpekleriyle bir sürgün avında gibiydiler, kaçıp kovalanmış insanların, avları yorulup karların içine düşünce kafalarına bir kurşun sıkabilmişlerdir iç rahatlığıyla.

Böyle sahneleri şimdi artık hepimiz sayısız romanlardan okuyabiliyoruz, filmlerde izleyebiliyoruz. Ama Almanya'da derin bir gezide bulunan bir insanın aklından işte şu soru hiç çıkmıyor: *"Benim katil diye adlandırdığım bu insanların çocukları değil midir bu gördüklerim, sokakları Kaufhaus'ları dolduran bu sarışın kalabalık. Bu insanlar ne denli demokrat, insancıl olsalar, babalarını seve-*

bilirler mi? Savaş halidir deyip geçiştirilebilecek şeyler midir bunlar?"

Aslında yaşadıkları sevgisizlik büyüktür.

Bunun çeşitli yansımalarını, iyi bir gözlemci, bu toplumun değişik katlarında hemen görebilir. Hele bu kişi bizler gibi insan ilişkilerinin daha tümden yabancılaşmaya girmediği bir toplumdan oralara gitmişse, Bu sevgisizliğin derin köklerini *"şimdinin peşinden hiç ayrılmayan geçmişlerinde"* bulduğunda yaşanan gündelik hayata da geçen o derin, kurşuni gölgeyi saptamakta güçlük çekmez.

Savaşı yaşamış olanların çocukları annelerini babalarını nasıl sevebilirler?

Onların insani olarak tanıyabilecekleri her şeyin karşıtını yapmıştır kendi anneleri babaları.

Annesini babasını sevemeden insanları sevmeyi başarabilirler mi?

Bu çocukların annesini babasını cezalandırmasını bekleyemezsiniz. Zaten bir insanlık suçu nasıl cezalandırılabilir ki? Almanlar Nürnberg mahkemelerine götürülmedi ki! Oradakiler salt çok belirgin bazı suçları işlemiş olanlardı: savaş kurallarına uymamış subaylar, doktorluğun gereğini yerine getirmemiş doktorlar, hastabakıcılar vb.

Yasalar katillerle ilgilenirler, bilinen şey, bunun bir tanımı da vardır, ama katillere gözyumanlarla değil. Hem bütün bir halk, toplu bir katliama göz yummuşsa ne yapılabilir? Toplama kamplarının bacalarından tüten dumanı seyrederek evlerinde utançsız yaşamış insanları isyan etmedikleri için hangi yasayla cezalandırabilirsiniz?

Berlin'de 1977'de bir yıl süreyle oturduğum Wilmerssdorefer Str.'deki evin bulunduğu caddeden hep külrengi bir ışığın içinde S-Bahn köprüsünün altından elinde Alman işçilerinin hepsinin *"alamet-i farikası"* haline gelmiş körüklü bir çantayla bağıra bağıra yürüyen bir adamı anımsıyorum.

Günlük hayatın tekdüze davranışını sürdürenler için bu adam bir deliydi. Evet gerçekten deli. Çünkü iş dönüşü saatinde sokaklarda tek başına yoldan geçenlerin yüzüne bağıra bağıra yürümek başka ne anlama gelebilir ki. Ama sözleri, dikkat edilince dehşetle sarsabilir duyanı:

"Köpekler, şimdi gene fabrikaların sahibi, hepsinin işi yolunda, ne zarar gördünüz ki zaten, parlamentoda da kürsülerden konuşursunuz, akşamları oturup bir de sizi seyrediyoruz, köpekler, yakıp yıktınız işte, şimdi de Polonya'ya giriyorsunuz, Varşova'yı da bombalayın haydi, Çekoslovakya'ya da girdiler, bize de askerliği düştü bu işin... Yürüyorlar durdurun, durdurun, Prag'ı yakıyorlar..."

Örneğin bunun ötesinde akıllılar (!) toplumundan aşağıdaki gibi bir konuşmayı okuyunca insanın tüyleri ürperiyor. Bir yandan da sonuçları ne denli acılı olursa olsun insanların yaşanan şeyleri, varılan sonuçlardan yola çıkarak değerlendirmekte her zaman güçlük çektiklerini düşünüyorsunuz.

BBC muhabiri Bower'in gene aynı adlı televizyon için hazırlanan *Katili Tanımak İstememek* adlı programı için 1978 yılı başlarında Düsseldorf'ta ünlü Maidenek toplama kampında işlenen suçlarla ilgili olarak mahkemeye çıkarılan SS görevlisi bir kadın onu savunan avukatla konuşuyor. SS kadın, tutuklu kadınları döverek öldürmek, çocukları annelerinin gözleri önünde kurşuna dizmek suçuyla yargılanıyor:

Yargıç: Müvekkilenizin Maidenek'de insanların öldürüldüğünü gerçekten bilmediğine inanıyor musunuz?

Avukat: Benim bu konuda ne düşündüğümü bilmek istiyorsunuz galiba. Sorunuzu sadece bir "belki" ile yanıtlayabilirim. Bilmiyorum. Ben orada değildim ki, çünkü 1942'de doğdum.

Yargıç: Maidenek'te gaz odaları var mıydı?

Avukat: Evet Maidenek'te gaz odaları vardı. Belki de savaştan sonra inşa edilmişlerdir. Ama gene de orada bulunan bir iki gaz odasına bakarak birçok insanın ölümünün nedeninin bunlar olduğu söylenemez. Belki de bu gaz odaları elbise temizlemekte kullanılıyordu.

Yargıç: Bu söylediklerinize gerçekten inanıyor musunuz?

Avukat: Bu sorunuzu yanıtlamayacağım.

Yargıç: Bir insanın bir kampta orada neler olup bittiğini bilmeden Almanya'da, Alman olarak yaşamış olabileceğine şahsen inanıyor musunuz?

Avukat: Evet, inanıyorum.

Yargıç: Yani siz toplama kampında görevli bir insanın, orada, insanların gaz odalarında öldürüldüğünü bilmeden yaşamış olabileceğine ve müvekkilenizin de olup bitenleri, nelerin olup bittiğini bilmemiş olabileceğine inanıyorsunuz?

Avukat: Evet böyle olmuş olabileceğine inanıyorum.

Yargıç: Müvekkileniz zorla mı Maidenek'e götürülmüştür?

Avukat: Hayır zorla değil. İş yapıyordu. Bu yadsınmıyordu ki...

Yargıç: Kendi isteğiyle gitmiş oluyor? İş... Nasıl bir iş...

Maidenek ile ilgili yeni bir duruşmada Polonya'dan beş kadın davaya görgü tanığı olarak katılıyordu. Gene *"hemşireler"* toplama kampında kasıtlı insan öldürme suçu ile yargılanıyorlardı. O Polonyalı kadınların toplama kampından canlı olarak çıkmış olabilmeleri zaten bir mucize ama anlatacağım bu değil: dava sırasında Polonyalı kadınlar yaşadıkları olayı bir türlü anlatamıyorlardı, o günlerin içinde gibiydiler salonda, düşüp bayılıyorlardı. Bu kurbanlar eski cellatlarını görünce "Evet oydu!" diye bağırıyor, sonra hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlıyorlardı. Berikiler ise domuz gibi sağlam. Belki de o yıllar yaptıkları zulüm içlerinde hâlâ güzel bir iş olarak duruyordu.

Avukat: Bir mutfak işinde çalışmaya gider gibi gitmiştir müvekkilem.

Almanya'daysanız gazetelerde sık sık bu mahkeme haberlerine rastlarsınız.

Suçlular yargılanma bölümünde otururken beklemekten sıkkın, güzelce işlerine gidip gelir, alışverişlerini yapadururken, artık çoktan unuttukları bir şeyin ortaya çıkmasıyla mahkemelere taşınmak zorunda kaldıklarına hayıflanıyorlardı.

Sonra bu dava da böyle yüzlerce dava gibi bitti. Hafif hapis cezaları verildi bu toplu kıyımın uygulandığı yerlerin nedense acayip bir *"hemşirelik"* işiyle görevlendirdiği Alman hanımlara.

Davaların izleyicisi bir başka Alman kadını ise yargı organlarının kararını dinledikten sonra sinirli sinirli konuşuyordu: İki köfte çalsan bu toplumda, cezası çok daha ağırdır, bu katiller her seferinde sıyırtıyorlar. Yazıklar olsun bize.

V. ALMAN AYDINI YALNIZDIR

Türkiyeli bir yazarı Almanya'nın batısında ve doğusunda şöyle bir kader bekliyor: eğer Federal Almanya'daysa yani batıda, pek bilinmeyen bir insan değildir. Türkiyeli işçilerin geldiği bir dünyadan azgelişmiş bir ülkeden gelmektedir. Bu da buradakiler, yerliler için Almanya'ya işçiliğe gelen Türkiyeliler ile belirlenmiş bir görünümün içinde dolaşacaksınız demektir.

Doğuda ise, yani Demokratik Almanya'da, sıfatınız başkadır: yabancı ve kapitalist bir ülkeden gelen yazarsınızdır. Hatta bir NATO ülkesinden geldiğiniz bile sık sık söylenir, kimi kez "imâ" edilir. Siz de kendinizce "öyle" anlayacaklarını sandığınız bir bakışla süzersiniz onları ve elbette bu doğuda rağbet gören imanızdan kimse bir şey anlamaz.

Kısacası iki tarafa da pek yaranamazsınız.

Her iki yan için de onların kendi dünyaları dışındasınızdır.

Bu durum başlarda beni epey öfkelendirdiyse de sonunda gezi ve görüşme sayısı arttıkça bu durumla doğrusu içten içe eğlenmeye, hoş zamanlar geçirmeye bile başladım.

Ben bu iki yanın bana kolaylıkla sunduğu hangi konum içinde Türkiye'yi ve kendimi anlayacaktım ki?

Her iki yan da kendilerince genel ve doğru tanımlar yapıyorlardı.

Ben bu çift yorumlu halim içinde yine de girişimlerimden caymayacak denli kaptırmıştım kendimi bu *sohbetler* faslını gerçekleştirme işine.

Başladım da ilk hamlelere...

İki Almanya varsa eğer, her iki Almanya'nın da yazarlarıyla konuşarak bu ayrımı yansıtmayı istiyordum.

Üstelik beni çeken bir yanı da vardı bunun: her iki ülkenin

yazarları şimdi ne denli değişik bir siyaset ve kültür politikası içinde olsalar da ortak bir geçmişe dayanıyorlardı. İster istemez bu durum bana sanat, edebiyat üzerine yapılan tartışmaların kestirmeden bir deney ile aydınlanması gibi geliyordu.

Daha sonra işin hiç de bu denli basit olmadığını anlayacaktım.

Başta düşündüklerim farklıydı. Aklımca bir liste de çıkarmıştım. Batı Almanya'dan yani Federallerden Heinrich Böll, Günther Grass, Ingeborg Drewitz, Hans Magnus Enzensberger, Martin Walser. Türkçeye çevrilmiş kitaplarından tanıdığım Peter Weiss ile konuşma olanağı yoktu, savaş yıllarından beri İsveç'te oturuyordu Peter Weiss. Henüz dilimize hiçbir kitabı çevrilmemiş olmasına karşın edebiyatı ve siyasal düşünceleri açısından önemli bir başka Alman yazarı ile de konuşma yapmam olanaksızdı: Alfred Andersch uzun yıllardan beri İsviçre'nin bir özel bahçe benzeri dingin doğasının yumuşak başlı güzellikleri ile ünlü Tessin kantonunda oturuyordu. Alman şair olarak da Johannes Schenk vardı listemde, Enzensberger'in yanında. Edebiyatçı olmamasına karşın çevirdiği filmlerinden tanıdığım tiyatrocu ve sinemacı Rainer Werner Fassbinder'i[1] de listeme almıştım. Batıdaki tiyatroculuk döneminde yönetmenliğini yaptığı "konuk" işçilerle ilgili bir oyunda baş kişilerden biri olan bir Türk işçisini de başarıyla oynamış olması ayrıca ilgimi çekiyordu.

O sırada Amerika'da olduğu için Fassbinder'le de konuşamayacaktım.

Demokratik Almanya için yaptığım listeye gelince... Yazarlığa Nazi döneminden önce daha yirmilerde başlamış yazarlar çoğunluktaydı.

Nazi Almanyası'nı, savaş yıllarını bir yazar gözüyle yaşamış olmaları, benim hep kafamdaki Nazi sorununa karşılıklı konuşmanın sıcaklığında yeni boyutlar getirebileceği için seviniyordum.

Ludwig Renn daha yirmilerde ünlü bir işçi yazarıydı. Anna Seghers Türkçeye çevrilmiş birçok kitabından tanıdığım, uzun

1 Ne yazık ki Fassbinder 1980 başlarında öldü.

yıllar sosyalist bir ülkenin kültür politikasında sözü geçen kişiliği ile de ilginç bir yazardı. Wieland Herzfeld ile konuşmanın ise başka bir tadı olacağından emindim. Çünkü 1920'lerde Brecht'in, Lukacs'm kitaplarının ilk baskılarını yapan o yılların ilerici edebiyatını ünlü "Malik" yayınevinin yöneticisi olarak etkileyen kişi Wieland Herzfelde idi. Listemde Erwin Strittmatter, Stephan Hermlin, Hermann Kant, Günter Görlich, Wolfgang Kohlhaase, Sarah Kirsch, Volker Braun ve Heiner Müller de vardı.

Doğudaki yazarlarla konuşmak konusunda doğrusu hiç beklemediğim bazı şanssızlıklara uğradım.

Önce düzayak başvurmayı denedim ilgililere.

Bu işler için Yazarlar Birliği'nden (*Deutscher Schriftsteller verband*) bilgi ve izin alınması gerektiğini biliyordum. Doğrudan doğruya oraya başvurdum.

Batı Berlin'den telefonla randevu alabildim.

Almanya'ya özgü güneşsiz bahar günlerinden birinde Check Point Charlie'den Doğu Berlin'e geçtim.

Yazarlar Birliği binası sınıra yakındır, hemen Friedrich Str. üzerinde.

Uzun, neye yarayacağını anlayamadığım açıklamalardan sonra Yazarlar Birliği Başkanı olan kişinin odasına ulaşabildim.

O da hanım sekreteri ile bisküvi ve gazoz hazırlamış beni bekliyormuş.

Karşılıklı candan selamlaşmalardan sonra dikdörtgen bir sehpanın çevresine oturduk.

İşin en zor anı, yani kendimi tanıtmak zamanı gelmişti.

Neyse bu tatsız "*marifetler*" sunusu işi bitince, benden ne anlamışlarsa memnun gülümsediler. Arkasından aramızda şöyle bir konuşma geçti:

— Ya demek ki ülkemiz yazarlarıyla ilgili bir çalışma yapmak istiyorsunuz.

— Ah, evet.

— Eee, peki bunu nasıl yayımlamayı düşünüyorsunuz, bana içeriğini anlatabilir misiniz?

— Federal Almanya'dan bazı ünlü yazarlarla da konuştum, konuşacağım. Onlarla olan konuşmaları, genel tanıtıcı bir met-

nin girişinden sonra ortak bir kültür geçmişine sahip bu iki ayrı sistemin ve bayrağın yazarları arasındaki benzer ve benzemez sorunlar ve çözümleri görebilmek açısından, ülkenizdeki yazarlarla yapılacak konuşmalarla birlikte yayımlamayı düşünüyorum.

— Aynı kitapta iki taraf asla olamaz...

— Ama ben... yani... Türkiye'de Alman edebiyatı diğer Avrupa edebiyatlarına oranla çok daha az bilinir... böyle bir kitap aynı zamanda bu iki Almanya'nın ayrımını da yazarları, edebiyatçıları açısından göstermeyi amaçlıyor... üstelik böylelikle aynı kitapta iki değişik sistemin yazarları, aynı kültür, dil geçmişinden geliyor olmalarına karşın... Üstelik aynı tarih... Değil mi?..

— Ama biz onlarla aynı ülke değiliz, onların ve bizim sistemlerimiz tamamen ayrıdır, her iki taraf aynı kitaba konulursa büyük bir yanlışlık yapılmış olur, buna izin veremeyiz...

— ???!!!???...

Yüzüme vuran aşırı şaşkınlıktan, ya da gerçekten son derece anlattığıyla meşgul olduğundan olacak sayın Yazarlar Birliği Başkanı dostça gülümseyerek:

— Neyse, üstelik bu konuda ben yalnız karar vermek durumunda değilim, yabancı ülkelerin edebiyatı ile ilgili arkadaşlarımın katılacağı bir konuşmada bu işi yeniden tartışalım.

Aradan bir hafta geçti.

Bu kez gerçekten güneşli, bizim anladığımız bir bahar sabahı yeniden Check Point Charlie sınır kapısından geçtim. Friedrich Strasse'deki Yazarlar Birliği binasında saat tam 10:00'da yeniden tartışmaya hazırdım.

Bu kez daha önce sözü edilmiş olan memurlar da hazırdılar.

Kahveler kondu, o hiç anlayamadığım sabahın erindeki gazozlu bisküviler yoktu ortada, sehpa başına aynen oturduk. Ve bir önceki hafta yapılan konuşmalara benzer şeyler konuşuldu. Önemli sorular daha sonra geldi:

— Pekiyi ama niçin kendi ülkenizde Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin konsolosluğuna, kültür ataşeliğine bu niyetinizle başvurmadınız?

— Bunun gerekli olduğunu düşünemedim, üstelik görüyorsunuz ben işte şimdi buradayım...

— Pekiyi siz bu kitabı bastırabilir misiniz?

— Çalışmanın amacı yayımlamak, sanırım bunu başarabilirim.

— O halde bunun bir planını bize sunabilir misiniz? Ve yayınevi ile olan anlaşmanızı?

— ??!!!?...

— Bizim yazarlarımızı Türkiye'de tanıtabilir misiniz? Siz yayınevinizde bizim yazarlarımızın kitaplarını bastırabilir misiniz?

Giderek anlamsızlaşan bu garip konuşmayı burada kesmek gerekiyordu. Kısaca, benim T.C. Kültür Bakanlığı adına gelmemiş olduğumu söyledim. Onlar da beni kararlı bir tutumla başka kapıya, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiler.

Sonradan öğrendiğime göre zaten başkan bu göreve Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir görevden atanmış. Edebiyatla ilgisi; doğrusu ben de tanık olmuştum, herhangi bir meslekle olabilecek ilişkisi gibiydi. Durum da buna elveriyordu, Demokratik Almanya'da bir yerlerde, galiba Leipzig olacak, bir yazar okulu olduğunu da bana sonra söylediler.

Daha sonra Doğu Berlin'de tanıştığım yazar dostlar, benim bu serüvenimi duyunca "Vah vah siz Yazarlar Birliği'ne niçin gittiniz?" dediler. Ne yazık ki burada başkan beyin adını şimdi anımsayamıyorum, çünkü o günden sonra Gogol'ün *Ölü Canlar*'ındaki ünlü kişisi "Çiçikof" adı Demokratik Alman dostlarımla aramda daha ağır bastı bu kişiyi anarken. Kişileri böyle yakıştırılmış adlarıyla anmak kimi zaman belleğimiz için daha çekicidir.

Aslında onlar da yakınıyorlar.

Yok haksızlık etmemeli, gerçekten yakınmadalar. Ellerinden yerine bir başkasını koymak gelmiyorsa da, ya da bunu yapabilmek gücünü kendilerinde göremiyorlarsa da, *"Başkaldırı hiçbir zaman kolay olmamıştır ki."* İnsanlar üstelik kendilerini çoktan yaşarlığını yitirmiş başkaldırı cesaretlerinin hikâyeleri ile aldatmasını iyi bilirler, ne demeli.

Bir zamanların Nazilere direnmiş, onlarla savaşmış insan-

larının yaşadıklarını paylaşmadan, onların şimdi sahip oldukları bir onuru birlikte yaşamaya çalışmak, tembellik gibi görünüyor bana, üstelik tehlikeli denebilecek bir yaşama tembelliği.

Bunun Almanlarla ilgili bir kuşak olayı olduğunu da sanmıyorum.

Nazi döneminin direniş kahramanlarını şimdi onurlandırmakla yetinmek ve onların yaşama cesaretleri dışında kendi yaşantıları için hiçbir yenilik bulamayan insan tipi, Almanya'da olduğu gibi bir kuşak öncesiyle bir kuşak sonrasının doğal ayrımı değil. Bu insanlara baktıkça, onlarla konuştukça, onların Nazi döneminde de en ufak bir direnişe girebilecek güce sahip olmadıkları düşüncesi pekişiyor bende.

Şimdi Şilililerin demokratik Almanya'daki durumları da böyle. İki değişik tip gözledim. Her ikisi de Şili'deki cuntaya karşıydı, her ikisi de sosyalistti, vb. Ama biri hayatından memnundu Demokratik Almanya'da. Dresden'de diğer yurttaşları ile birlikte oturuyordu, salt Şilili olmanın getirdiği bir saygı ve dikkati sömürüyordu, Demokratik Almanya'da düzenli olarak basılan içeriksiz bir *Şili Haberleri* türünden dergiyi okumakla yetiniyor, bilmem ne iktisadı üzerine üniversitelerden birinde doktorasını sürdürüyordu. Gerisi rahat bir gündelik yaşantı, karısı, bir çocuk yeniden beklenen ikinci çocuk falan filan.

Öteki ise tedirgindi. Yüzünden bile okunuyordu bu. Onu da Dresden'e yerleştirmişlerdi ama hiçbir şey edinmek istemiyordu oralarda; anılar, sevgiler, tutkular anayurdundaydı. Basit bir yatakta yatıyordu, bir yılı aşkın bir zamandan beri orada olmasına karşın bavulunu bile açıp doğru dürüst yerleştirmemişti. Güzel uzun kirpikli gözleri çevresinin göremediği başka yönlere takılıyordu arasız. Asıl görmek istediğini bulamayan bir insanın ivecen bakışlarıyla aranıyor gibiydi hep... Aklı Şili'deydi. Şimdi oraya dönemeyeceğini biliyordu ama sanki bir anlamı varmış gibi ülkesinin daha yakınında bir yerlere gitmeye çalışıyordu.

"Yugoslavya'ya gideceğim" diyordu. "Ama asıl oradan İtalya'ya gitmeliyim."

O ülkelerde Şili hakkında daha çok bilgi edinebileceğini düşünüyor, devlet desteğinde kurulmuş rahat ama sorumsuz

derneklerde bayram gösterileri ile kendi kendine doyuma varmaktan hoşlanmıyordu.

Bu iki tipe aslında dünyada her yerde ve her olayda rastlanır. Biri gösteri, dernek çocuğudur, yakasına her rozet takışında kendisini, başkalarının yaşadığı bir savaşın eski muharibi sanır. Diğerleri ise rozetleri sevmez.

1976 yılının 1 Mayısı'nda Berlin'deydim.

Resmi törenin başlamasıyla önce donatımlı kıtalar, ardından eğitim kuruluşları, gençlik kuruluşları, meslek örgütleri, onların ardından da resmen dayanışma içinde bulunulduğu açıklanmış halklardan gruplar geçiyorlardı. Vietnamlılar, Araplar, Filistinliler, Latin Amerikalılar.

Filistinliler diğerleri içinde hemen seçiliveren, uslu olmayan, miting havasında bir yürüyüş düzeni ile geçiyorlardı. Ellerinde güzel, gizemli Arap harfleri ile yazılı dövizleri, bayrakları, başlarında kumaş dolakları. Arapça şarkı diyebileceğim dokunaklı bir marşı söyleyerek yürüyorlardı.

Sonunda düzenli orduların alışılmış görünümlerini taşımayan milis güçleri göründü. Basit, hâki giyimlerinde hiçbir süs yoktu. Halkın her kesiminden oluşan, aralarında boy sırası gözetilmeden karışık sıra yürüyen ve silah taşımayan bu kalabalık, izleyenlerde ancak güçlü bir dostluk duygusu uyandırıyordu. Savunmak için ele silah alabilecek gibi bir görünüşleri vardı. Tıraşlı tıraşsız, bıyıklı sakallı, sivil insanların gelişigüzelliği ile kepleri başlarına takılı bu insanlar ister istemez kommunardları anımsatıyorlardı, izleyenlere ve tarihi biraz olsun bilenlere.

Doğu Berlin'in ticaretin elinden, onun gözü dönmüş amansız anlayışından kurtulmuş büyük yapılara sahip sessizliği, dinginliği benim için orayı daha güzel kılıyordu. Kente yalın bir bütünlük veriyordu. Bundan ötürü de orada tarihi daha derinden duyar gibiydim hep. Üstelik Orta Avrupa kentlerine özgü, kişiyi ara sıra yoklayan melankoliye nerdeyse dokunmuştum sanki. Buradaki görkemli güzel köprülerin altından Spree ırmağı yaşanmış tüm Alman zamanlarına daha bilge bir derinlik kazandırarak akıyor gibiydi.

1 Mayıs geçit töreninin sonrası programında Demokratik

Alman Cumhuriyeti yazarlarının imza günü vardı.

Anna Seghers'le önceki girişimlerin sonucu ne etsem bürokratik engelleri aşarak, olanak bulup tanışamayacağımı kestirince oraya gidip hiç olmazsa kendisini uzaktan görmeyi tasarladım.

St. Barbaralı Balıkçılar, *Ölüler Genç Kalır* ve *Transit*'in ünlü yazarını kesinlikle görmeyi istiyordum.

Ne dikkatsizlik, kadın yazar demeyi unuttum.

Hotel Stad Berlin'e yöneldiğimde alan bakımlı küçük Alman çocuklarıyla doluydu. 1 Mayıs, Avrupa'da çocuklar için de oyun anlamına gelen bir bayramdır. Taşıdığı ciddi ad sabah yapılan bir işçi yürüyüşünde biter, sonra çocuklara oyun, gençlere dans, plak, kitap satışı, hava yağmurlu değilse eğer bir piknik günü olarak sürer.

Çocuklar, geçtiğim Aleksandr Platz'ı tebeşirle eşit parçalara bölmüşler ve bu çocuk kalabalığı büyük bir hamaratlıkla yerde bir şeyler çizip duruyordu. Beni bu gördüklerim bir sevindirsin... Çocukların büyüdükleri kentin sokaklarına bayramlarda resim çizebilmeleri ne unutulmaz bir masal görüntüsü, ne güzel şey. Bu küçük ressamlar ordusunu tedirgin etmemeye özen göstererek sağdan dönüp kitap imzalandığı önündeki kalabalıktan anlaşılan öğretmenler sitesi olarak yapılmış binaya girdim.

İçerisi alabildiğine kalabalıktı.

Kitap, plak, kültür gösterileri ve temel gereksinim maddeleri Demokratik Almanya'da Federal Almanya'dan çok daha ucuzdur.

Binanın içinde bazı bölümler grafikçilere, bazı bölümler yazarlara ayrılmıştı.

Anna Seghers henüz gelmemişti, yeri boştu. Kitaplarını düzenli sıralamışlardı.

Asıl adı ile Netty Radvany, 1900 yılında Mainz kentinde doğmuş. Hitler döneminin başlama ve yükselme yıllarında yurdunda barınamayarak önce Fransa'ya oradan da Meksika'ya geçen, çağımızın büyük eleştirmen ve yazarlarıyla sıkı dostluğu olan ve yurduna ancak 1947'de dönen yazar, antifaşist direnişin içinde yazılarıyla, inançlarıyla, yaşama biçimiyle yer almış.

Ünlü yazarı uzaktan da olsa görmeyi istiyorum.

Transit romanında işlediği 1933-1945 yıllarının arasında sınırlarda sıkıştırılmaya çalışılan yüz binlerce insanın geçiş kâğıtlarıyla olan ilişkisini anlatır. Bu insanlar artık bu kâğıtları edinmekten öte bir şey düşünemez hale gelmişlerdir. Kafka'nın çizdiği umutsuzluk dünyasının bir kesitini sanki daha somut ortamlara taşıyarak yansıtmış gibidir Seghers bu kitabında. Kaçmak, kaçtığı şeyin dehşetini geçiş kâğıtlarını edinemediğinde bir kez daha ensesinde duymak ve nerdeyse hayvansı bir içgüdüyle kaçmak isteğinin tükenmesine engel olabilmek için direnmek. Gidecekleri yer önemli değildir. Yurtlarını yitirmişler, oralardan sürülmüşlerdir, bu durumu bile düşünecek zamanları yoktur artık. Bu onulmaz acıyı ancak kovalamacanın bittiği bir yere ulaştıklarında ölümcül bir sarsıntı ile duyacaklardır. Tıpkı kurşun yarası gibi.

Kovalananlar, yüz yüze geldikleri her yeni devletin önlerine sürdüğü ak kâğıtlara, onların tükenmez arsız sorularına, kesin bir teslimiyetle yanıtlar vermekteydi. Geçmişin güzel anlarını, dokunulmaz ve değerli ince duyguları, yerleri, kişiyi kişi eden ne giz varsa onlardan bu kâğıtlara amansız bir ayrıntıyla yansıtılmaları isteniyordu. Vize almak istiyorlarsa eğer.

Vize almak isteyenler, küçücük yalanlara bile sapmaksızın içlerinde taşıdıkları ürkeklikle doğru yanıtları peş peşe sıralıyorlardı. Ruhlarını soyuyorlardı dehşetli bir çıplaklıkla. Yeter ki sonuçta bulundukları ülkeden geçebileceklerini gösteren bir damgalı kâğıt kendilerine verilsindi, ta yüreklerini deşerek çıkarıp sundukları yanıtlara karşılık. Damgayı vuracaklar, soğuk bürokrat yüzleriyle uzatılan kâğıtları sonuna değin okumasalar da okur gibi görünerek özel bir dünyanın titreyişini taşıyan bu kâğıtları dosyalarına koyacaklardı.

Bir kırtasiye ve plastik uygarlığına bürünen çağımızın, dosya ve arşivlerle mahzenlere indirilen bu binlerce özyaşam öyküsü, çürümeye terk edilirken bunca şeyi sabırsızca biriktirmenin başarısı bürokrasinin ruhsuz düzeninde yatar.

İnsanı kâğıt gibi görmek özelliği bu insanlara, memurlara nasıl edindirilir?

Anna Seghers gelene değin çevrede geziyorum. O günlerde

gündemde olan Şili ile ilgili afişler asılı, unutulmaz Victor Jara'nın şarkıları her yerde çalınıyor.

Latin Amerika'da biz Doğululara hemen tanıdık ve hoş gelen müziklerindeki yanıklıktır.

Yazarlara arasız kitap imzalatıyor okurları. Çevreleri sıcak bir ilgiyle sarılı yazarların. Oysa Batı Berlin'de hem Martin Walser'in hem Siegfried Lenz'in teknik üniversitede yaptıkları konuşma günlerinde böylesi sıcak bir kalabalık yoktu. Gerçi dikkatli, tartışmaya aşırı önem veren Almanları, o toplantılardaki halleriyle, böyle kolay tanımlamalarla çözümlemek pek olası değildir.

Doğu Berlin'de işler daha ahbapçaydı bana sorarsanız. Batı Berlin'deki bu tür toplantılarda önemle anımsanacak sahnelere sahipti. Orda da teknik üniversitedeki iki toplantıda yazarlara ilginç çıkışlar yapıldı.

Martin Walser'e Leipzig'e ne zaman gideceğini Alman kesimi hafif göbek bir Alman delikanlı sordu. *"Siz DDR'ye gidin sizi Leipzig'e çağırdılar, burayı karıştırmaya ne gerek var."* Martin Walser çok sakin yanıtladı. *"İyi anımsattınız, bir konuşma için Leipzig üniversitelerinde beni bekleyen ve tartışmak için çağıran dostlarım var."* *"Gidin öyleyse."* Walser bu kez yanıtlamadan gence gözlüklerinin arkasından baktı.

Oysa salonda bu cins has Federal Almanların yanında konuşma günlerini TV için kameralarıyla saptamaya gelmiş "NDR" televizyonu yapımcılarına kalabalıktan "Çekin, çekin sonra federal polise verin de ordan bizi seçsinler, polis devletinin kameracıları!" diye bağıranlar vardı her iki toplantıda da.

Ben bu iki Almanya'nın bir tek kez açıkça bir bütün olarak anlaştıklarına tanık oldum. O da 1978 Dünya Kupası futbol maçlarında.

Üstelik ben de, ilk kez nereden çıktıysa garip bir ilgi, hatta tutku ile Dünya Kupası'nın 1978'deki karşılaşmalarının tümünü televizyonun başında tüneyip, Batı Berlin'de yapacak başka iş yokmuş gibi ve sanki futboldan anlarmışça, maçların tekini kaçırmadan izledim.

Sonuçta tam bana göre tepemi attıracak bir karşılık aldım! Arjantinli diktatör Videla kameraya avenesiyle çıkıp, beni okka-

lı bir kibirle selamladı!.. Bu da bana doğrusu çok iyi ders oldu, hem futboldan anlama, hem görmekte diret, fakat yine de bu işten ilginç bilgilerle çıktım. Demokratik ve Federal Almanya'daki televizyon röportajlarında her iki yanın Alman halkı ilk kez ayrım gözetmeden "Almanlar kazanacak" diyordu. *Helmuth Schön*'ün yönettiği Federal Alman milli takımı onları tartışmasız bir araya getirebiliyordu da kültür, sanat ve politika söze geçerse bunların tartışmalarında anında iki Almanya söz konusu oluveriyordu.

Belki siz de biliyorsunuzdur, üstelik Bay Helmuth Schön, Hitler ordusunun eski bir subayıydı. Kupa için Arjantin'e gidince de bir toplama kampı yöneticisi olan eski bir Nazi dostuyla yemekler yiyip, sohbetler etmişti kendi takımının kampında. Elbette ve ne yazık ki çok küçük bir azınlık oluşturan Alman aydınları Arjantin'deki sayıları yirmi bini aşan siyasi tutuklu yüzünden Videla'nın diktatörlüğündeki bu ülkeye Dünya Kupası için bile olsa gidilmemesi için kıyameti koparıyordu ama kime ne.

Halk için kuşkusuz futbol sağcılıktan, solculuktan daha önemliydi.

Anna Seghers'in geldiğini onun bölümüne doğru yürüdüğümde anladım.

Çevresi itiş kakış aşılmaz bir kalabalıkla dolmuştu. Yanlarına yaklaştığım kişiler bana gülümseyerek baktılar. Aralarında üç dört Şilili, bir Afrikalı vardı. Afrikalılar, kabile giysilerini, yüzlerce yılın horlanmasını aşağılamak istercesine bir kalkan gibi taşıyorlar, nereye girseler üzerlerinde, dost bir ortamda da olsalar. Orta Avrupalının kül rengi ışığında tropik bir çiçek gibi renkli görünümleriyle göz alıcı ve ışıl ışıl duruyorlar. Bana "Ne yazık ki yaklaşmak olası değil" anlamında başlarını salladılar.

Oysa ben Seghers'i görmeyi ne olursa olsun istiyordum bir yolunu bulup. Kalabalığın öte yanına doğru yürüdüm ve çözümü de hemen buldum. Bir fotoğrafçı, yazarın resimlerini çekebilmek için merdivene tırmanmıştı ve merdivenin en üst basamağından, –yanlış anlaşılmasın bu taşınabilir bir merdivendi– arasız flaş yakarak peş peşe fotoğraf çekiyordu. "Eh" dedim, "bu adam bin tane de resim çekmez ya."

Fotoğrafçı indi, kendisine tarafımdan dileklerim sunuldu, önce şaştı sonra gülümsedi, "Türkiye'den öyle mi?" diye sevgiyle sordu...

Beni tiyatro sahnesine çıkaran bir sunucu gibi eliyle merdivene tanıttı ve ben de en üst basamakta kendimi buldum.

Yaklaşık iki metrelik bir açıklıktan da olsa, apak güzel saçlarla bezeli başı, yaşlılığın kırış kırış ettiği elleri gördüm, okurlarına gülümsüyordu. Küçük burnu, ince küçük yapısıyla 76 yaşındaki bu güzel kadın onu izledikçe yaşlılığını yitiriyor gibiydi. Gençlik fotoğraflarındaki koyu renk saçları kulaklarının dibinden taşmış, zamanına uygun kesimdeki tayyörü ve beresi ile duran güzel kadından çok şeyi olduğunca taşıdığını anlıyorum. Bir ara başını kaldırıp kendisine soru soran genç bir Latin Amerikalı kıza gülümsedi, gözleri koyu renkli ve ışıltılıydı. Arasız önüne konan kitaplarını imzalıyordu.

Demokratik Alman yazarlarla konuşmak ancak bir yıl sonra Doğu Berlin'deki bir yayınevine bir çocuk kitabı hazırlamak üzere aldığım çağrı ile gerçekleşti. Oradaki yazar arkadaşların dost sıcaklığına karşın gene de istediğim ölçüde söyleşileri sağlamak için olanak bulamadım.

Şimdi onlarla konuştuğumuz açıklık ve içtenlikle nice ilginç konuyu buraya aktarmak *"hafızayı beşer nisyan ile malul"* olduğundan eksik ve hatta kimi yerde yanlış olmak tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Üstelik Almanlar konuştukları şeyi yoğun konuşurlar. Not alarak ya da banda kaydederek yazıya aktaramadığım bu sohbetleri genel eğilimleri ve bıraktıkları duygu dünyaları ile anımsayabiliyorum ancak. Örneğin gene böyle canlı bir tartışmanın ardından, sahne ve sinema yönetmenliği okulunun profesörlerinden Bertholt Brecht'in asistanlığını, yakın arkadaşlığını yapmış olan Isot Kılian'ın evinde, genç birkaç yönetmenle tanışmak için toplanmıştık, genç bir Alman öğrenci, *"genç diyorum, özellikle burada, hele hele Federal Almanya'da kırkına yaklaşmış öğrenciler çoğunluktadır. Kimileri kırkını bile aşmıştır."* Sohbeti biraz daha koyultabilmek için gidip oturduğumuz Hotel Sofia'nın lokantasında Şilili ve İsrailli öğrencilerle nasıl hemen anlaşarak heyecanla siyasetten kültüre, çeşitli dönüşümlerin gündemde olduğu ülke-

lerimizden söz ederek tartıştığımızı görünce "Keşke ben de Almanya'nın dışında başka bir ülkeden olsaydım da sizler gibi sıcakkanlılıkla konuşabilseydim" dediğini hiç unutamıyorum.

Bir de gene bir başka 1 Mayıs'ta Rostock'ta dost bir öğretmenin bana anlattıklarını unutmam olasız.

Rostock'ta o yılın 1 Mayısı ülkenin başkenti Berlin'dekinden çok değişikti. Gerçek bir kenti taşradan ayıran tüm özelliklere sahiptir çünkü Berlin.

Rostock'luları tören mikrofonunda, bizdeki bilinen basmakalıp konuşmacıları aratmayacak bir yurttaş, arasız benim anlamadığım, biraz gülünç bulduğum yapmacıklı bir coşkuyla söylevini yürüyenlere ve töreni izleyenlere iletmeye çalışıyordu.

Benim kulağım ise Rostock'lu İngilizce öğretmeni dostun kentin alanını kızıl bayraklarla süslenmiş görünce yeniden anımsayarak anlattığı hikâyedeydi.

"Savaştan halk o denli yoksul çıktı ki" diyordu, "1945 yılı, 1 Mayıs'ında işte bu alana kızıl bayrak olarak asılacak kumaş bulunamamıştı. Nazi bayraklarından birinin ortasını kesip bir başkasındaki kırmızı parçayı oraya diktiler."

Ardından babasını anımsıyor.

Üstelemesem anlatmayacak, o güne dek tanıdığım hiçbir Alman'da izlemediğim bir ince duyarlığa sahip bu sevgili dost.

Anlatmasını istediğim şeyler onun içinde de salt bir anı olarak küllenmiş değil. Kendi kenti Rostock'a içtenlikle bağlı olan bu adam, babasını yeniden anlatmaya kalktığında içindeki öfkeyi daha da güçlü yaşıyor, sakin olamayacağını bildiği için bir türlü anılara girmek istemiyordu.

Aslında basit bir elektrik teknisyeni olan babası hep sanatçı olabilmek düşleri ile yaşamış.

"*Belki*" diyor, "*bu yüzden hiçbir zaman Nazi olamadı.*" Bunları söylerken yüzü aydınlanıyor, babası ile onur duyuyor belli. Ve sonradan gelecek korkunç, acı şeylerin anlatımı sanki hiç gelmeyecekmiş, yaşanmayacakmış gibi sesine bir an sevinç yansıyor. Elektrik teknisyenliğine geçmiş babası, henüz savaş başlamazdan önce. Goebbels'in o ünlü programında "tiyatrolar, savaş için çalışmaları gerekli işletmeler"den sayıldığından sahne teknisyeni olanlar askere alınmıyor.

Ta ki 1943'te Rostock bombalanıp tiyatro çalışmaları durduruluncaya dek.

Tiyatro kapanınca cepheye asker gereksinimi arttığından bütün işsizler gibi o da askere gitmek zorunda. Son anda bir umut ışığı beliriyor: kentin tramvay işletmelerinde bir elektrik teknisyenine gerek vardır. Belediyeye başvuruyor baba hemen. Kendisinden başka başvuran da yok. O güne dek Nazi partisi üyesi olmamakta diretmiş olan bu adamı işte bu yüzden işe almak istemiyor belediye başkanı. Kendisiyle konuşuyor ve cepheye gitmemenin tek yolunun Nazi partisine üye olmaktan geçtiği kendisine söylenince baba:

"Haydutlar çetesine girmektense cephede ölürüm daha iyi" diyor.

Belediye başkanı ise açıkça, kendisinin askere alınmasıyla *"Bu dikkafalılığının cezasını çekmeye layık"* olduğunu söylüyor.

Oğluna cepheden hep mektuplar yazmış.

Sanki evden hiç ayrılmamış gibi sıcaklık dolu, umut dolu mektuplar. O mektupların bir yerini çok iyi anımsıyor öğretmen dostum. Duraklıyor, gözlerini kaçırıyor benden, ölüm haberini almadan önceki mektuplardan birinde: "Hiçbir insana, hiçbir emekçiye bir tek kurşun bile sıkmayacağımdan emin olabilirsin oğlum" diye yazmış bir babayı günlük bir alışkanlıkla anmak kolay mı?..

Sonra babanın hemen kısa bir süre sonra gelen ölüm haberi. O zamanlar oğul henüz 14 yaşlarındadır. *"İşte o belediye başkanı benim babamın katilidir"* diyor.

Sonra cepheler çözülüp Kızıl Ordu'nun kente girişi yaklaşınca, tam bir gün önce bu belediye başkanı bütün eşyalarını ve ailesini belediyeye ait bir otobüse koyarak o önde, Kızıl Ordu arkada Elbe'yi geçmiş.

Elbe'nin batısı elbette daha rahat.

Aradan otuz yılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına karşın babasının katilini aralıksız olarak izlemiş, batıdaki tanışlarının yardımıyla adres bulduarak. Federal Almanya'da eski Nazilerin kodamanlarından biri olan bu adamın savaş sonrasında Federal Almanya'ya yerleşerek zengin bir fabrikatör olduğunu söylüyor, hatta adresini de veriyor. Ne olacak, şaşmamalı, orası böyleleri ile dolu.

Daha yakın bir zaman önce işverenler birliğinin mümtaz başkanı Herr Dr. Hans Martin Schleier'in cezasının gecikmiş infazı bazı gözü kara Federal Alman gençleri tarafından yerine getirildi ya.

Elbette bu adamın daha 1933'te Heilderberg Üniversitesi'nde Nazi gençlik örgütü başkanı olduğu ne televizyonda, ne basında (Batı Berlin'de bir küçük delişken gazete dışında) yer aldı. Ne Viyana'da Nazi işgalinden sonra Hitler sistemini öven doktora çalışmasıyla Almanların pek bir ciddiyetle önemsediği o Dr. unvanını elde ettiği, ne de Çeklerin savaş yıllarında Prag işgal kumandanlığı yapmış bu adamın *"Prag yağmacısı"* namıyla tanınmışlığı üzerinde duruldu Federal Almanya'da. Onun yerine misilleme olarak hapishanede tutuklu bulunan bazı gençleri katlettiler. Doğallıkla tüm bu Nazi döneminin irili ufaklı kodamanları Kızıl Ordu'nun önünden Elbe ırmağını batıya doğru geçmiş değil. Batıda olanlar zaten yerlerinde kalmışlar –*Nürnberg davaları salt savaş suçları ile ilgilidir!*– diğerleri bir miktar yol kat ederek federal cumhuriyete "iltihak" etmişler.

Şimdi hepsi eğer hayattaysalar *"tedbil-i unvan"* etmiş sokaklarda ve çeşitli makamlarda kemâli afiyetle geziyorlar.

Aklıma gelen bu düşüncelerden bazılarını öğretmen dostuma aktarıyorum.

"Elbette" diyor, *"haklısınız. Rostock'ta kesin yenilgi günü gelip çattığında kentin Nazi havası tümüyle yok oldu. Kızıl Ordu'nun gireceğini önceden haber alan Naziler kentten akın akın çekilmeye başladılar. Büyük bir hızla kaçıyorlardı. Kentin içinde, canlı bir insanın kanını kaybedercesine sarsaklaşan vücudunu andıran bir boşalma ve gevşeme oldu sanki. Kalanlar koruyucuları mı, katilleri mi olduklarını hâlâ kestiremedikleri Nazilerin ardından vasilerini yitirmiş çocuklar gibiydiler. Sonunda toparlanmanın ilk belirtisi olarak kentin tüm binalarına pencerelerden ak bez parçalarından oluşan teslim bayrakları asıldı. Rostock'un görünüşü tüm öteki Alman kentlerinin görünüşü gibi hazin, yıkılmış ve bitkindi.*

"Kenti terk edemeyenler bir gün sonra kente gireceği haberi kulaktan kulağa yayılan Kızıl Ordu'nun askerlerinin kendilerini kadın çocuk demeden öldürecekleri korkusu ile baş başa kalmışlardı. Lisede bizim sınıftan tanıdığım bir kız, elinde bir tabanca, bir evin girişinde,

işte bu dehşetin havasına kapılmış kendini öldürecek cesareti olmadığını, elindeki silahı alarak benim onu vurmamı istiyor, diretiyordu. Elbette böyle bir şey yapamazdım, yapmadım da, gerçi onu yatıştıracak şeyler de söyleyemedim. Bu korku ve umutsuzluk içinde bekledik ve geldiler. Savaşı kazananlar ölümcül bir biçimde yorgundu. Bize karşı uzak aşağılayan bakışları vardı ama yine de beklenenleri yapmadılar. Oysa ne yapsalar yeriydi, haklarıydı. Üstelik ertesi gün, aç kent halkına ekmeği bile onlar dağıttı.

"Fakat asıl trajikomik olaylar bundan sonra aramızda başladı. Lisede bir edebiyat öğretmenimiz vardı. İnce, duygulu bir adam görünürdü. Ama diğer bütün öğretmenler gibi Naziydi. Hiç unutmam gene o Nazi vatan şiirlerinden biri ödev olarak ezberlenecekti. Ertesi gün beni kaldırdı tahtaya. İçimin hiç ısınmadığı bu şiiri yeterince coşkuyla okuyamadığımdan öfkelendiğini iyi anımsıyorum. Sonra ne oldu. Mayısta savaş bitti. Rostock'ta işgal altında, aynı yılın güz döneminde okullar açıldı. Ve bizim Nazi edebiyat öğretmenimiz bu kez coğrafya öğretmeni olarak dünya haritasının önünde 'Sovyetler Birliği büyük ve güzel bir ülkedir' gibi sözlerle derslere girip çıkmaya başladı. Sınıfta nedense kimse bu durumu yadırgamadı. Ayrıca kent halkının tümünce; hemen hemen hiç kimsenin yakını Nazi olmadıktan başka üstelik komünist olarak anılmaya başlandı. Bu değişimdeki yapaylık, ikiyüzlülük beni iğrendiriyordu. Belki diyordum arada bir, bu işin doğru bir yanı da olabilir, çünkü 33'ten önce Sosyal Demokrat Partinin ve Komünist Partisinin toplam oyları %50'den çoktu. Ama 33'le 45 arasında olanlara, yaşananlara ne demeli. Aslında bu insanların hepsi Nazi Partisinin gösterilerine coşkuyla katılmışlardı. Savaş kazanacaklarına bile inandılar bir süre."

Alman öğretmen dostum bunları anlatırken oynanmış ağır acılı bir dramı yeniden yaşıyor gibiydi. Ama bu dram buradaki bütün halk tarafından mı yaşanmıştır? Asla. Halkın belleksizliği, her an boyun eğmeye hazır hali, düşünen insanlara acı veriyordu Almanya'da, aydınlara yani.

Bir başka gezide Berlin'in yazlık dinlence yerlerinden birinde eski bir Junker evini gezerken orada geçmiş bir olayı aktardılar.

Savaş sonrasında Kızıl Ordu generallerinden birinin Alman çevirmeni tarafından anlatılmıştı. O sabah general çevirmenini

yanına almış *"Bak gör şimdi"* demiş, *"köylülerin ilk kez üzerinde çalıştıkları toprağın artık kendilerinin olduğunu duyunca nasıl sevindiklerini, kendilerinden geçmiş gibi bayram etmeye başlayacaklarını gözlerinle göreceksin."*

Yeni yapılan plana göre Junkerler kovulup, topraklar köylülere dağıtılacağından general, ülkesinin eski anılarının heyecanıyla bu haberi muştulamaya gidiyormuş. Köylülerin hepsini Junker'in evinin önündeki alana toplamış.

"İşte" demiş, *"artık bütün bu topraklar, yıllardır üzerinde terleyip emek verdiğiniz topraklar size ait."*

Hiç ses çıkmamış Alman köylülerden.

Başları öne eğik öylece duruyorlarmış.

Birkaç kez yinelemiş general söylediklerini başka sözcüklerle. Hiçbir devinim yok. Sonra çevirmeni ile birlikte cipine binip uzaklaşmış oradan.

Yolda ağlayarak anlatıyormuş, *"Ben böyle insanların dünya yüzünde var olabileceğini düşünemezdim. Biz 1917'de köylünün toprak sahipleri kovulduğu zamanki sevincini yaşadık, iyi anımsıyorum ben o zamanlar Kızıl Ordu'da gepegenç bir subaydım. Ben bizim köylünün kölelikten kurtulurkenki sevincini iyi bilirim. Buradaki gibi insanlar yok, yok, hayır görmedim ben."*

Zavallı adam Alman köylüsünün her birini Michael Kohlhaase sanmış olmalı.

Oysa Michael Kohlhaase, sanatçı şair Kleist'ın yüreğinde köylü savaşlarının yenilgisi ardından Alman topraklarında aydınlar tarafından söylenmiş bir hınçlı türkünün kahramanıdır çağdaş Almanya'da artık.

Evet aydın belki her yerde biraz yalnızdır ama yüzyıllardır boyun eğmeyi, evet sadece bunu öğrenmiş bu Alman kalabalığının ortasında Alman aydını belki de iki kere daha yalnızdır. Tanrı yardımcıları olsun.

VI. SÖYLEŞİLER

Ren Kıyısında Dost Bir Dünya İnsanı

"İnancım iffetsizlikle yoksulluktur. Suçsuz oluşumun tadını çoğu kez iffetsizlik tattırmıştır bana..."

Heinrich Böll

Böll'ün, Berlin'de bulunduğu kısa süre içinde onunla görüşme isteğim üzerine beni aradığını öğreniyorum.

Böll'ünki gerçekten alçakgönüllü bir davranış. Onun, benim kendisiyle görüşmek amacıyla Köln'e kadar yorulmamam için gösterdiği bu incelik, ne yazık ki ben Berlin'de olmadığımdan (çünkü Paris'teydim) bana ancak güzel bir anı olarak kalacaktı. Böll'le gene de onun çok sevdiği ve gerçekten güzel bir kent olan Köln'de buluşacaktım.

Köln, Berlin'den doğası ile farklı bir kent. En büyük ayrım kanımca yere daha yakınmış gibi duran koygun gökyüzü.

Akdeniz göğünde çok az rastlanan kül rengi bulut kümelerinin kapladığı genişlikle toprağın ayrılma çizgisi bir Kelt tanrısının bağışlamasız yüzünü gizlermiş gibi durgun.

Orta Avrupa'da bu kül rengine alışmak gerek diye düşünüyorum hep.

Yeşillikler bile bu renk bir tülün arkasında duruyor. Kimi kez mavi bulutlarla döşendiği de oluyor gökyüzünün. Bu çoğunluk mayıs başlarına denk düşüyor. Tam bu renksizliğe alış-

mışken mavileri görünce biz güneylilerde bir özlemdir başlıyor ki, Camus'nün hikâyesinde bir zamanlar bunaldığı Cezayir sıcağının bir cennet esintisi gibi anımsanmasına benziyor.

Köln benim için yeni ve etkileyici bir Alman kenti.

Oysa neredeyse kendimi Berlinli saymaya alışacaktım. Öylesine ki, eski Berlin'i bile, o çılgın yirmilerin çapkın, yaşamayı bir müzikholün yedeğinde taşıyan Berlin'ini bile gravürlerden, şuradan buradan büyük bir ilgi ile izleyip tanımaya çalışıyorum. O yıllar, Berlin ikinci Paris diye anılmanın onurunu taşıyor. Champs-Elysées'nin karşıtı da Friedrich Strasse. Berlin tek bir kent o yıllarda. Gösterişli yapıların, süslü insanların, altın binaların kenti bu Berlin. Neredeyse Berlin kentinin simgesi olan ayının bile daha kıpırtılı sanılabileceği bir kent. Ama, gelin görün ki Maksim Gorki o yıllarda gördüğü Berlin için *"Dünyanın en donuk kenti"* diye yazıyor. Bir Asyalının bu dışsal görüntüleri, gösterişli gürültüsü ile kumdan ovasına yayılmış kente duyduğu uzaklığı anlamamak olanaksız.

"Ancak şişmanlar için bestelenmiş diye düşünebileceğimiz Alman dans havalarını" diyor Gorki, *"yeniden dinleyince çok mu haksızlık ediyorum, ama yine de derim ki Almanların aslında derin acılar duymaya elverişli insanlar olduklarına inanmak gerçekten çok güç."*

Dolayısıyla Gorki'nin bu Prusya başkenti için söyledikleri mimari planda bir yargı olmaktan çok, sanatçıların kentleri ancak içinde yaşayan insanlara bakarak anladıklarını açıklıyor. Bu da kaçınılmaz olarak etkileyici...

Hem ben biraz önceki yargımda pek yalnız da sayılmam. *Altona Mahkûmları*'nda Sartre da aynı şeyi yeniden vurgulamıyor mu? İkinci Dünya Savaşı'nın Nazi üniformasıyla bir yana kapatılıp yıllarca o kıyımı hastalıklı bir acıyla yaşayan oyunun kahramanı, dışarı çıktığında aldırmasız Alman kalabalığını durmaksızın tıkınır, biralı terler döker, ağızlarındakileri doymazca çiğner görünce başına gelenler ilk önce şaşkınlık, sonra utanç ve nihayet kaçmak isteği oluyor. İşte gene aklıma bir başkası geliyor: Madame de Staël'in de yazdığı gibi, Alman felsefesinde gerçekten beğenilecek nokta *"bize kendi kendimizi inceletmesidir"*. Alman halkının çoğunluğu bu incelemenin en gizli yollarını arayan bu büyük felsefeden paylarını almamış gibidir-

ler. Evet, Altona'daki kişi gibi suçluluk duygusunu tanımaya başlayan, *"Neydi bütün olanlar?"* diye anlamaya çalışanların pek sık rastlanmadığı bir toplumdur orası.

Çalışkanlıklarını acaba buna mı borçludurlar diye düşünmekten kendimi alamıyorum bazen. Çünkü halktan kişilerle konuştuğum, onlarla televizyon yayınlarında, filmlerde yapılan röportajları izlediğim zaman toplama kamplarını, işlenen derin tasarımlı cinayetleri ve daha birçok şeyi savaşla ilgili ne varsa, anımsadıkları, ya da anımsamayı istemedikleri için bilmediklerini ısrarla söyleyişleri dikkatimi çekti. Ya da şöyle bir yanıt veriyorlar sorularınıza: *"Gerçekten de o işlerin öylesine yapıldığını bilmiyorduk."* İşte ben gene Almanları yermeye başladım, oysa önemli ve değerli yazar Böll'le karşılaşmamızı ve onunla konuştuklarımızı, onun her toplumda olduğu gibi Alman aydınının da içinde bulunduğu koşullardan yakındığını, daha güzel bir dünyayı durma özlediğini aktaracaktım.

Köln'de şubat karı henüz yeni kalkıyor kaldırımlardan.

Hauptbahnhof'daki dergi ve kitap satan kadından iki tane daha Böll kitabı satın alıyorum. *Katherina Blum'un Çiğnenen Onuru* ile *Palyaço*. Bu kitapları kendisine imzalatacağım.

Üstelik her ikisinin filmlerini de gördüm.

Güzel ve etkileyici filmlerdi.

Böll için de önyargılarım vardı elbette.

Bizdeki dünya edebiyatının dedikodusundan yansımış kısa şeyler buna yetiyor gibiydi; eh, insanoğlu bu...

Böll'le tanışmaya gittiğimde, aslında onun Türkçede yayımlanmış kitapları dışında pek de bir şey bilmiyordum.

Bir de tabii Böll'ün siyasal uzlaşmacılığı... "Sosyal Demokratlarla bir oldu" deniliyordu. "Bu yüzden, sosyalizme yüz çevirdi." Sonra biliyorsunuz Soljenitsin'i evinin önünde karşıladı falan.

Öte yandan, 1971'de bizde o sıralar daha yeni ortaya çıkan banka soygunculuğunu –teröristleri yani– da koruyan, evet açıkça savunan tek yazardı, öyle deniyordu.

Kısaca, hikâyelerinin, romanlarının beğendiğim sıcak dünyasından tanıdığım kişiye işte böyle kolay basit önyargıların dolu olduğu bir kafa ile yönelik vardım Köln'e.

Böll'ün Köln'lü oluşunun da ayrı bir özelliği var galiba.

Ren havzasının insanları Almanlar arasında bütün Almanlıklarına karşın gene de bir ayrıcalık taşıyorlar. Sonra bana anlatılanlardan yarım yamalak edinebildiğim Alman tarihi bilgilerinden çıkartabildiğim kadarıyla, bu bölgenin insanlarının tarihte kimi zaman Fransız siyasi etki alanı içinde bulunmalarının ve hele coğrafi yakınlıkları yüzünden Fransız kültürünün etkisini taşımalarının, onları Junkerlerden, Prusyalılardan daha değişik bazı yerlere götürmüş olabileceği inancı yerleşti kafamda.

"Hem" diyordum kendi kendime, "Marx da Trier'lidir, Beethoven da Bonn'lu, benim tanıdığım, hayran olduğum diğer Almanlar da" –ne yazdıklarını tümüyle bilmeden bile kanımın kaynadığı Hegel, Hölderlin gibileri– "hep Fransız etkisinde kalmış şerlerden değil mi?"

Elbet şimdi de Fransızları gizlice över gibi oluyorum. Eh, Avrupa'nın Akdenizli tek ülkesi. İtalya pek gelişmiş Avrupa ülkelerinden sayılmayacağına göre, evet, geriye bir Fransa kalıyor, diğerlerinin de Akdenizlilikle uzaktan yakından bir ilişkileri yok.

Evet, diyeceğim, Böll'ün böyle alışılmış Almanların biraz olsun dışında sayılabilecek, hiç değilse Alman olmanın dış sınırına yakın bir konumda duruşu, beni güneyli bencilliğimle sevindirdi.

Doğrusunu söylemek gerekirse ben bu yukarıda anlattıklarımı aslında Böll'le tanıştıktan sonra öğrendim. Ama ne fark eder, doğru olduktan sonra sıralaması biraz yanlış olabilir.

Gene de sonraları beni en çok etkileyecek olan *Fotoğrafta Kadın da Var* adlı romanından yapılan filmdi.

Böll'le görüşmemizden iki yıl sonra gördüğüm bu film için Alman basını, özellikle *Der Spiegel* bir yandan "vatana ihanet" suçlamasına girişmiş –hem de rejisörün zaten bir Yugoslav, yani Slav (demek ki komünist) olduğunu ciddi bir şekilde yazarak–, bunu yapamayacak kadar iyi niyetli (!) olanlar da filmi sanatsal açıdan beğenmemek kurnazlığını göstermişlerdi.

Her iki konuda da söylenecek pek bir şey olmasa gerek, Almanların filmden ne denli anladıkları da çevirdikleri pek çok filmden bellidir.

Biz gene Böll'ün kenti Köln'e dönelim.

Köln kentinin yeraltı ulaşımı Berlin'den çok farklı. Trenlerin arabaları, tramvayları anımsatıyor. İçindeki kişilere bakıyorum: Bu Avrupalılar çok, hatta biraz fazla besleniyorlar. İyi yiyorlar, iyi uyuyorlar, ama düşündüklerinden kuşkuluyum, iyi oyalandıklarından değil. Bu gözlemlerimi sıcağı sıcağına Böll'e aktardım. Böll bana şu yanıtı veriyor:

— Haklısınız, Alman aydını epey bir süredir halktan uzağa düşmüştür, bu da beni yıllardır hep düşündürüyor. Halkla bizim aramızda giderek daha niteliksiz olan kitle iletişim kurumları, unutturulmak istenilen bir geçmiş ve yorgun bir günün sonunda işinden dönen kişiyi yatıştıran, havadan, sudan, içeriksiz televizyon programları var. Özendirildikleri şeyler açısından düşünmeyi değil, küçük rahatlıkları amaçlayan bir halk oluşturuyoruz. Alman aydını halkından kopuktur. Ve halkla giderek tehlikeli boyutlarda tartışmaktan, düşünmekten uzaklaşmaktadır.

Böll'ün evine gitmek için indiğim istasyon çıkışı dört katlı yapıların bulunduğu bir sokağa açılıyor. 1940'lar öncesine dek uzanan bir mahalle görünümünde burası.

Hülchrater Str.'den yana doğru hafifçe bükülen ağaçlı bir sokağa giriyorum. İki Alman ihtiyarı dikkatli adımlarıyla köpeklerini gezdiriyorlar. Ardından bir kadın ve bir erkek beliriyor. Kadın Orta Anadolu ağzıyla kocası olduğunu sandığım adama yüksek sesle bir şeyler anlatıyor:

— Mayster ne dese a gözüm bana, sen sen ol bir daha iki dekke gecikeyim deme, veririm çıkışını Türk kadın. Anam bela bunlar. Helayı açamadım desem elin Hans'ına ne anlar benim dilimden. Hem ağrıma ayıbıma gider kız diyemem.

Adam kara bıyıklarının altında ak ak gülüyor kadına:

— Kesecekler len birkaç markını senin, şu hela saatini iyi bir hesapla, dilini de az biraz çöz artık bu heriflerin...

Nedense durup onları dinlemeye başlamışım. Kadın beni uzun uzun süzerek:

— Alman karısına bak hele, bizi birine mi benzetti ne? diyor. Uzaklaşıyorlar gülüşerek.

Toparlanıyorum.

Kadının paltosunun altından eteği, onun altından da parlak yeşil bir pantolon çıkıyor. Etek altına pantolon giymek belli ki onu pantolonluktan çıkarıp yeni biçimlenmiş çağdaş bir şalvar görünümüne soktuğundan, Almanya'ya düşmüş işçilerimizin kadın kısmında bu yeni bir moda. Yalnız renkler elbette cıvıl cıvıl.

Üç katlı güzel eski mimariye yakın bir yapıdaki bir evin önündeyim.

Böll burada oturuyor.

Kapıyı sekreteri Frau Grützbach açıyor.

Bekleniyorum.

"İyi günler" dileyerek içeri buyur ediyor.

Yüksek tavanlı, sade döşenmiş bir salon ve Heinrich Böll ayakta, elini uzatıyor, selamlaşıyoruz.

Kitaplarındaki fotoğraflarından gözlerinin koyu renk olduğunu sanıyordum, oysa mavi.

Okuduğum kısa biyografisini düşünüyorum. Köln'de doğmuş. İkinci Dünya Savaşı'na piyade eri olarak katılmış. Birbirimize gülümsüyoruz, yer gösteriyor.

— Sizi Berlin'de de aramıştım.

— Biliyorum, size çok teşekkür ederim, ne yazık ki o sırada Paris'teydim.

— Paris çok güzel bir başkenttir, sizin İstanbul kadar eski olmasa bile. Sizin imparatorluk payitahtı... İlk uygarlıkların Doğu'da olduğunu ve sizin Anadolu toprağının tarihsel zenginliğini bilmeyen var mı?

Odaya bakıyorum.

Masayı bir İran kalemkârisi örtüyor, duvarlarda İran minyatürleri var.

Bizlerin daha çok kahve mi içtiğini soruyor.

Biz Türklerin salt kahve içtiğini sanıyor Batılılar. Benimle ilgili sorularını yanıtlıyorum.

— Biliyorsunuz, diyor, sizin yurttaşlarınızın birçoğu şimdi Federal Almanya'da işçidir. Geçtiğimiz ay Köln merkez istasyonunda bir Anadolulu nineye rastladım. Çevresine birkaç tahta bavulla bir iki çıkın bırakmışlardı. Onların arasına çökmüştü. Başında da ak bir örtü. Derin bir dalgınlık içindeydi. Sanki ol-

duğu yerde değilmiş gibi, belirsiz bir yöne bakıyordu. Çok yaşlıydı, belki seksenini geçmişti. Belki de yaşadığı zorluklar onu olduğundan yaşlı gösteriyordu.

— Evet, diye yanıtlıyorum, zor yaşama koşulları bizim insanlarımızı yaşından önce çökertiyor.

— Evet, ihtiyarcık bulunduğu yere çok çok uzak görünüyordu. Onu bir süre izledim. Bu görüntü beni günlerce düşündürdü. Üstündeki giysileri, merkez istasyonunun içindeki yalnızlığı ve bir de elleri, dizlerinin üstünden koyuverdiği erkeksi elleri. Yurttaşlarınızın buradaki göçmen işçiliği... Başka bir adla da olsa yabancı işçilere yeniden gerek duyan sanayimiz... Biz ilk kez tarihimizde bu denli zengin olduk ve bu beni ürkütüyor ve düşündürüyor.

Kahveyi hep kendi koyuyor fincanlara.

Çok sigara içiyor. Hemen hemen peş peşe.

Ona başlarda şiir yazmış olduğunu tahmin ettiğimi söylüyorum.

— Evet, diyor. Nereden anladınız?

— Sizin *Babasız Evler*'de anlık bir karşılaşmayı anlatışınız, öteki kitaplarınızdaki incelikler bana bunu hep düşündürmüştür. Örnek de vermek isterim.

İlgiyle bakıyor ve bekliyor.

— Zor geçirilmiş bir çocukluğu olan kişinin annesi sevecen, çevresine yardım etmeyi amaç edinmiş, buna karşın varlıklı olmayan bir kadın. Sonra sizin kahramanınız savaş sonrasında para kazanmak için çocuklara evlerde ders vererek öğretmenliğini sürdürüyor. Ve bir gün öğrencilerinden birinin annesi, genç adama artık çocuğunun ondan ders alamayacağını söylerken kadının yüzünde beliren anlam, genç adama eskiden annesinin kapıyı çalıp yardım isteyen kişileri gördüğü yıllardaki yüzüne vuran anlamla eşleşiveriyor. Ve genç adam ne denli acınacak, yoksul durumda olduğunu bu anımsayışla kavrıyor. *Babasız Evler*'deki bu bölüm beni daima çok etkilemiştir.

— Haklısınız, diyor Böll gülümseyerek, ilkten şiir yazdım ve şiiri daima çok sevmişimdir. Sonradan düzyazıya geçtim. Ardından da senaryoya. Sinema, bildiğiniz gibi, çok yaygın bir sanat kolu. Size demin açıkladığım kaygılarım açısından da ka-

labalıklara ulaşma yollarının çağımızda aydınlara kapatıldığını söylemiştim. Sinema ile kitlelere ulaşma ve genişleme olanağı var. Federal Almanya'da terör sorunu tutucu güçlerce belli bir amaçla gereğinden çok öne çıkarılıyor. Terörü amaçları doğrultusunda rahatça kullanıyorlar. Bu olağanüstü kötü bir tutum. Korku yaratılarak toplum yeniden eski disiplin ve düzen anlayışına çekilmeye çalışılıyor. Düşünce özgürlüğüne kesinlikle inandığım çağımızda Federal Almanya'da bu tutucu güçlerin davranışları dikkatle önemsenmelidir. Çünkü ellerine geçirdikleri bahane, cidden tehlikeli şeyler ifade etmektedir. Bu yüzden terör engellemesi adı altında parlamentomuzda yapılan tartışmalara çok dikkat edilmesinden yanayım. Çünkü bu önlemlerle nelerin yok edildiğini görmezlikten gelebilecek duyarsız bir kitle bilinci yaratılmak isteniyor ve ben buna kesinlikle karşıyım.

— Düşünce özgürlüğü derken tam olarak neyi kastediyorsunuz?

— Hangi sistem içinde olursa olsun düşüncelerinden ötürü insanların cezalandırılmalarını yanlış buluyorum ve buna kesinlikle tartışmasız karşıyım.

Aldığı Nobel Ödülü'nün büyük bir bölümünü dünyadaki tutuklu ailelerine verilmek üzere ayırdığını anımsıyorum. Buna kısaca değininçe başıyla onaylıyor, bu konuda konuşmak istemediğini belirtiyor. Ama ben 1971'de PEN Yazarlar Derneği aracılığıyla Türkiye'de siyasi tutuklulara da yaptığı bu yardımı düşünmeden edemiyorum.

Elmalı çöreklerimizi yerken Köln'ü ne denli sevdiğini anlatıyor Böll.

Kentine olan bağlılığını, oğullarını ve eşini anlatıyor bana:

— Karım sizinle tanışmayı çok istiyordu. Ama bir akrabamızın hastalığından ötürü burada değil, selamlarını söyledi. Siz benim için eski bir tanışsınız. Çünkü sizin yurttaşlarınızı çok yerde görüyoruz ve onları sevecenlikle izliyoruz. Köln'deki grevde de Türk işçileri çok iyi bir grev birliği oluşturdular. Alman, İtalyan ve öteki işçi arkadaşlarıyla örnek bir dayanışma gösterdiler. Bizim kentimizin ve yurdumuzun bu yeni yabancılarına karşı halkımızın dostluk duymasını sağlamayı istiyoruz. Üstünde çok tartışılan kitaplarımdan biri olan *Fotoğrafta Kadın*

da Var'ın başkişisi olan kadını sonunda bir göçmen Türk işçisi ile evlendirirken benim amaçladığım şeyi ters anlamakta diretenler oldu. *Frau Lenni*'nin Mehmet'in karısı olması, kadının ilerlemiş yaşına karşın bu genç göçmen işçiyi koca olarak seçmesi ve daha daha birçok nedenden ötürü kitabım tutucu bir kesimce sevimsizlikle suçlandı, hırçınlıkla, sertlikle eleştirildi. Yitirilen sevginin, unutulan ve artık geçici anlar içinde değinilip dokunulan, sonra giderek bilinmeyen inancın değerini her yazar kesinlikle ve yorulmadan savunmalı ve yüceltmelidir. Ben bunu her yazdığımda şöyle ya da böyle yapmaya çalıştım.

— *Katherina Blum'un Çiğnenen Onuru* adlı romanınızdan yapılan filmi gördüm. Roman Türkçeye de çevrildi, diyorum.

Benim Almanya'da bulunduğum dönem içinde bile hissedilir bir gelişme gösteren aşırı sağ hareketin bir anlamda eleştirisi sayılabilecek bir eser *Katherina Blum'un Çiğnenen Onuru*. Üstelik bir yanda bulvar basınının kampanyasını yürüttüğü belli bir solcu düşmanlığının devlet organları içinde nasıl desteklendiğini gösterip eleştiriyor. Toplumsal eleştirel yanı ağır basıyor bu yüzden.

Federal Alman devleti içinde kurumsallaşmış bir sağ siyasal görüşün bireyler üzerine uyguladığı terörü, devlet tarafından yapıldığı için yasallığını tartışılmaz kabul eden bir terörü eleştiriyor. *Katherina Blum'un Çiğnenen Onuru*'nda ilgimi çeken bir yere dokunuyorum konuşmada: Böll, şimdiye kadar yazdıklarından çok daha sert ve açık bir eleştiri getiriyor:

— Evet, diyor Böll, yanılmıyorsam sizin de değindiğiniz gibi *Katherina Blum'un Çiğnenen Onuru*'nda iki değişik sorun var, bunlardan biri doğrudan doğruya bizimle ilgili, yani bir Alman tehlikesi ile ilgili, yani devlet tarafından ele alınan birçok önlemle bir sürü şüpheli şahıs yaratma olayı ile ilgili... Ve bunun içinde bence bir de çılgınlık denebilecek bir saçmalık boyutu gizli. Çünkü bir şüpheliyi izlemek, yakalamak, aramak büyük çapta gerçek eylemle ilgili değil. Bütün uçak yolcularını aramak gibi artık uluslararası olan bir büyük saçmalıkla karşılaştırılabilecek bir saçmalıktır bu... Her gün dünyada onlarca milyon insanın havaalanlarında aranmakta olduğunu düşünün; bazı günler bir tek bomba bile çıkmıyor, ama buna karşın

bu aramalara devam edilmesi gerekiyor. Teknik yeniliklerden yararlanarak dünyanın dize getirilebileceğini fark etmiş çağdaş bir terörizme karşı, kimbilir belki de her gün on milyon insan bu aramalardan geçmek zorunda. İşte benim büyük bir saçmalık olarak nitelediğim, ama zorunlu olduğunu da bildiğim şey bu. Ulusal sınırları aşan bu saçmalık bir ülkenin içinde, onun iç politikasında da ortaya çıkıyor. Herhangi bir nedenle şüpheli şahıs durumuna düşen insanların durumu da bununla ilgilidir. Romanda seçilmiş olan kadın kahramanın durumunda benim için en önemli boyut, bu insanın tamamen siyasetin dışında oluşu idi. Sistemle uzlaşmış genç bir kadın, para kazanmak için çalışıyor, mesleğinde ilerlemek istiyor, bir evi var, bir arabası var, yani tam anlamıyla mutluluk ve sistemle uyum içinde ve üstelik tamamen sistemden habersiz denebilir. İşte böyle bir durumun içinde, basındaki demagojinin de etkisiyle, birden kendisi siyasal bir kaosun içine itiliyor. Bu saçmalığı yaratan basın da Alman basını, Federal Almanya'daki basındır.

— Bu türden sorumsuz bir basın aslında bütün dünyada var.

— Evet, olabilir, ama ben biraz dikkat ettim ve araştırdım, diğer ülkelerde insanın kişiliği ile oynamak, bizde olduğundan çok daha sert bir biçimde cezalandırılıyor. Elbet bulvar basını dediğimiz basın dünyanın her yanında var, büyük manşetleriyle, demagojileriyle çarpıtılmış, hatta uydurulmuş haberleriyle... Ama bir insanın kişiliği ile oynamak söz konusu olunca diğer ülkelerdeki cezalar daha ağır. Yasalar kişiyi bizde olduğundan daha çok koruyor. Örneğin ben İngiliz bulvar basınını çok iyi tanıyorum, onlar da demagoji yaparlar, ama İngiliz basını hiçbir zaman bir insanı şüpheli şahıs yerine koymak cesaretini gösteremez, bu riske giremez. İngiliz basınında olsun Alman basınında olsun, demagoji yapmak, siyasal eğilimlere, solculara, belli gruplara, köktenci komünistlere, sosyalistlere karşı olmak başka şeydir, bir insana karşı kışkırtma yapmak başka şey, arada büyük fark var. Seyircinin gözünde tipi canlandırabilmek için senaryo yazılırken, Margereta von Trotta ve Schlöndorf'la birlikte, kitapta olmayan bir Marx alıntısını da kadının not defteri arasına koyduk. Biliyorsunuz, Katherina Blum aslında ikti-

sat ve para üzerine akıllı düşünmesini bilen bir kadındır. Böylelikle filmde kadının tipi felsefi bir temele de dayandırılmış oldu, Marx'tan yapılan bu alıntı ile. Yani, bir anlamda paraya karşı tavır gösteren iktisadi, felsefi bir temellendirme. Aslında öğrenim görmüş bir kız değildir Katherina Blum ve bu Marx alıntısını da bir katolik papazdan edinmiştir; böylelikle sorun diyalektik bir boyut da kazanır. Ama bana sorarsanız kitabı filmden yola çıkarak değerlendirmek yanlış olur, çünkü kitap farklıdır. Kitapta edebi boyutlar, üslûp oyunları vardır; oysa film belli bir zaman sıralaması içinde yapılmıştır, geriye dönüşleri yoktur. Hikâyenin filmde başka türlü anlatılamayacağını bildiğimden, benim rızamla olmuştur bu değişiklikler. Örneğin basınla ilgili diyaloglardaki gibi...

— Evet, özellikle gazetecinin gömülme törenindeki o konuşması ilginçtir, çok açık bir taşlamadır.

— Evet, evet, özgür demokratik düzen... Berlin Belediye Başkanı'nın dediği gibi... Aslında bizi şaşırtan şey, sözünü ettiğimiz kişilerin olayı hiç üstlenmemesi. Polisler ve aydınlar arasında da hiçbir diyaloğa yol açmadı film. Oysa ben polis memurlarına nasıl saçma bir durumun içinde olduklarını anlatmayı isterdim. Filmin asla polislere karşı olmadığını, sadece sistemin saçmalığına karşı olduğunu... Elbet şüpheli bir kişiyi tutuklamak, onun bulunduğu evde arama yapmak zorunda olan bir polis gerçekten kimi kez ölüm tehlikesi ile karşı karşıyadır. Eğer şüpheli kişi gerçekten tehlikeli ise... Böyle bir durumda elbet kendisini korumak zorundadır. Ben polislerden yaşamlarını bu şekilde tehlikeye atmalarını beklemiyorum. Anlatabiliyor muyum? Bu nedenle de gerekli önlemlerin alınması zorunludur. Ama polis memurlarının da şüpheli kişiden şüpheli kişiye fark olduğunu iyi bilmesi gerekir ve gerçekten de zor bir şeydir bu. Nitekim aradaki fark çok incedir. Şu: bazı şeylerle kimi kişi kendisi hakkında şüphe uyandırabilir. Ama ihbar yüzünden şüpheli duruma girenler de vardır. Örneğin romandaki durumda polis tarafından aranan bir genci, onun geçmişini bilmeden seven bir kadın vardır, dolayısıyla bu kadın suçsuzdur, ta ki onu saklayınca kadar. İşte ancak bu son hareketle suç başlar. Benim için ikisi arasındaki aşk hikâyesi de önemliydi. Burada belli bir bur-

juva tepkisi, siyasal açıdan değil psikolojik açıdan, hapse girmiş suçlu bir insanın artık sevilemeyeceği, ondan uzak durulması gerektiği gibi... Ama insan yasa kurumlarının verdiği infaz kararını kendi içinden veremez ki... Ve edebiyat, dünya edebiyatı Sofokles'ten beri çelişkiler üzerine kuruludur. Evet hepsi, Dostoyevski, Camus, hatta en basit hikâyeler bile... Ama benim burada gördüğüm bir iç ve dış siyasal tehlike ve daha da önemlisi artık çelişkiyi çelişki olarak algılayamamaktan doğan düşün tarihi için de oluşan, giderek büyüyen bir tehlike...

— Yani sizin söylediğinize göre içinde bulunduğunuz bu düzende kamu bilinci, çelişkileri bir anlamda yadsımak doğrultusunda mı gelişiyor? İlginç.

— Hayır, daha kötüsü, keşke yadsıyabilse, kamuoyu daha çelişkileri yadsımak bir yana göremiyor bile... Ama işin siyasal bir yanı da var: Aslında bir başka siyasal düzen içinde yaşayanın içinde bulunduğu çelişkileri kabullenmeye herkes hazır. Örneğin Sovyetler'deki muhaliflerin içinde bulundukları düzenle çelişkileri olduğu burada tartışmasız kabul ediliyor. Onlar belli çelişkilerin içindeler, bunlara dayanmak zorundalar, hatta bunun cezasını çekiyorlar. Ama Sovyet toplumu ya da resmi kuruluşlar kendi toplumları içinde çelişkiler olduğunu yadsıyorlar: Bizde de durum aynı: Örneğin basın krallarından Anex Springer'in hiçbir şekilde filmin üzerine gitmemesi... İster Türkiye'de, ister Fransa'da, ister İsrail'de ya da Federal Almanya'da olsun, kendi toplumumuz içinde çelişkiler olduğunu kabul etmememiz gerekiyor. İşte uluslararası aptallık denebilecek böyle tehlikeli bir duruma işaret etmek istiyorum. Her siyasal sistemde çelişkiler vardır, ama her siyasal sistem kendi çelişkilerini değil, sadece diğerinin çelişkilerini varsayıyor. Çünkü bu en kolay çıkış kapısı.

— Sizin için aslında, bu bir sistemler sorunu olarak konulursa, kötülerin en iyisini seçmek şeklinde mi... Örneğin şimdi söylediğiniz gibi bir yanda Sovyet muhalifleri, öte yanda... İkisinden birini seçmek zorunluluğu mudur sorun?

— İkisinden biri şeklinde konursa hayır. Hayır, bence insan, yazar olarak kendi sınırlarının dışında, kendi ülkesinin sınırlarının dışında da düşünmek ve diğer insanların çelişkileri-

ni de tanımak zorundadır. Elbet hakkaniyetle söylemek gerekir ki burada bir kapitalist için *"sosyalizm"*le çelişkili olmak gibi bir durum da vardır, ben sadece bunu şimdilik görmek istemiyorum ve zamanı gelince kimden yana olduğumu da açıkça söylerim. Şimdilik benim burada söylediğim salt bizim toplumumuzun çelişkiler taşımadığı savına karşıdır, yani *"Kim burada çelişkilerden söz ediyorsa bize ihanet ediyor"* gibi sözlere karşıdır. Benim için sorun bir hayal gücü ve insanın kendisini başkası yerine koyabilme yetisidir. Örneğin ben kendimi benim yaşımda bir Sovyet yazarı yerine koyabilmeliyim. Bunun tersi de yapılabilmeli. Buraya Doğu'dan gelen yazarlarda gözleyebilirsiniz: Daha önce yeterli bilgi alamamış oldukları için buradaki koşullara karşı hazırlıklı değillerdir ve hayal güçlerini de burada yaşadıkları zaman kullanamamaktadırlar. Oysa bizim burada içinde yaşadığımız ve gönül rahatlığı ile *"Batı Kapitalist Sistemi"* olarak adlandırdığımız şey son derece çapraşıktır. Hatta öyle ki, biz bile çoğunluk kavramakta güçlük çekiyoruz. Bu nedenle sosyalist bir sistemin içinden buraya gelen birisi tam anlamıyla burada bir kaybolmuş kişi olur. Bu yüzden diğer bir sistemin çelişkilerini, diyelim ki bizim toplumumuzun, ya da İspanya'nın ya da Sovyetler Birliği'nin çelişkilerini doğrudan doğruya bir başka topluma taşımaya çalışmak yanlıştır. Örneğin *Katherina Blum'un Çiğnenen Onuru* gibi bir kitabı, Sovyetler'de yazılmış olsa, Federal Almanya'nın koşulları içinde düşünmek olanaksızdır. Tersine, kitabın orada anlaşılması içinse büyük bir imgelem gücü gerekmektedir. Ama Sovyet insanında bu imgelem gücü vardır, çünkü onlar kendi büyük edebiyatlarını biliyorlar, bu çok önemli bir ayrımdır. Bu edebiyatı okumak, yorumlamak gibi seçkin bir alışkanlıkları var. Duygulu insanlar, evet evet...

— Ama yanlış anlamıyorsam gene de bizim içinde yaşadığımız dünya hakkında çok az bilgi alabildikleri için kendilerini bizim yerimize koymakta güçlük çekiyorlar, demektesiniz...

— Evet, öyle sanıyorum, onlar için çok zor olmalı bu... Örneğin Katherina Blum'un içinde bulunduğu iktisadi koşulları anlamaları çok güç.

— Şimdi kısaca şöyle söyleyebilir miyiz: Kitapta olsun

filmde olsun öz aynı. Batı Almanya'nın 1976'larda görülebilen gelişiminden açıkça hoşnut değilsiniz.

— Evet, iç siyasal gelişiminden gerçekten hoşnut değilim. Radikallere karşı çıkarılan bütün bu yasalar, edebiyatta zor kullanmanın savunmasını engellemek için konulan yasa maddeleri... Bu öğrencilere, genç insanlara karşı girişilen korkutma kampanyasını son derece tehlikeli buluyorum. Ve asla anlayamadığım bir nokta da, Sosyal Demokrat Parti'nin bu yasalara yeşil oy vermiş olmasıdır.

— Sanırım işlerine geldiği için vermişlerdir yeşil oyu.

— Elbette siyasal açıdan çıkarcı bir davranıştır onlarınki. Ve dünyanın neresinde olursa olsun böyle bir önlem, bir miktar oyu da beraberinde getirir. Hiçbir ülkede son yıllarda halkın büyük çoğunluğu radikalleri istemiyor. Ve bizde de popüler bir görüş bu ve burada bir yerlerde hep birtakım seçimler yapılıyor olduğu için SPD hissettiğim kadarıyla bu oyuna gelmiştir. Ne yazık ki ayrıca partinin milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu bu yasanın çıkarılmasını istiyorlardı. Aslında, biliyor musunuz, bu konuyu konuşabilmek için saatlerce Alman tarihi üzerine konuşmamız da gerekirdi. Bizde durum hep farklı olmuştur, bir avuç aydın böyle şeyleri dile getirip savaşım vermiştir ve onların dayandıkları gücü de işte böyle yasalarla bir anda ellerinden almak olanaksızdır.

— Şimdi isterseniz daha değişik bir zamandan söz edelim. Beni de pek çok yabancı gibi Almanya konusunda hep ilgilendiren şu son Dünya Savaşı ve o savaşın içindekiler oldu. Siz de o dönemleri yaşamış bir yazarsınız. Bir yazarın yaşadıkları, aynı zaman içinde diğer insanların yaşadıklarından, duyarlık olarak daima farklı oluyor. Ayrıntıya girebilen, ince ayrıntıları yakalayabilen yanlarınız hikâyelerinizde, romanlarınızda, özellikle savaş zamanını anlatan hikâyelerinizde dikkatimi çekmiştir. Savaş çıktığında çok genç olmalıydınız. Savaşa katıldığınızda, acılar çekmişsinizdir, peki bu savaşın haksız başlanılmış bir savaş olduğunu daha o zamanlar biliyor muydunuz?

— Elbette biliyordum. Öyle sanıyorum ki tersini söyleyenlerin çoğunluğuna karşın savaştan söz edildiğinde, hele benim kuşağım, her şeyi biliyorduk. Savaşın çıkacağını da. Ben 16-17

yaşımdayken hepimiz bu gidişin savaşla sonuçlanacağını biliyorduk. Ama savaşın önemi maddi açıdan bir deneyimi benim için aslında önemli olmadı. Çünkü bu savaş Almanya'da beklenen bir şeydi. Galiba bu savaşa katılmış olmak olayı biraz abartılıyor. Aslında bütün Batı tarihi içinde bu son savaşa kadar bile işin hamasi, kahramanlık kısmı, siyasal kısmından ayrılmış ve abartılmıştır. Savaşı yaşayanlar da sonrakilere anılarını hep böyle abartmalı olarak anlatmışlardır. 1935-37 arası savaşı bekliyorduk. Silahlanma, savaşın tutkuyla kutsanarak yüceltilmesi, her yanda istenen bir kamuoyu oluşturuyordu. Ve biz bekliyorduk. Okullarda Nazilik, özenilen bir şey olarak her yanda boy veriyordu. Liseyi bitirdim. Kütüphanecilik öğrenimine başladım, ama sonra yarıda bıraktım ve askere alındım. Savaşın sonuna kadar da asker kaldım. Ölüm korkusunu yaşadım ve bunu bir insan için çok önemli buluyorum. Şimdi savaş, kitaplarımda duruyor. Ben ordudan nefret ediyordum, savaştan nefret ediyordum, ama bizim o zamanlar içinde bulunduğumuz durumda orduda olmakla olmamak arasında pek büyük fark yoktu. Nazi dönemindeki gibi korkunç bir diktatörlüğün baskısı altında yaşadığınız zaman günlük yaşam, orduda olsanız da olmasanız da aynı derecede baskıcı ve korkunçtur. Ve bombalanan kentlerdeki sivil halkın, cephedeki askerlerden çok daha fazla acı çektiğine inanıyorum. Aslında bir ordunun içindeki asker olarak, bütün ordular için geçerlidir bu düşünce, hep durumu kurtaracak bir şeyler bulabilirsiniz, siyasal olarak olmasa bile, pratik olarak...

— Başka bir konuya değinsek... Alman edebiyatının gelişimi konusunda neler düşünüyorsunuz?

— Evet, aslında değişik kuşaklar söz konusu. 45-55 yıllarının, daha sonra 55-56 yıllarının... Yani Günter Grass kuşağı dersek, ki benim de içinde bulunduğum bir kuşak bu, sonra daha gençler var, örneğin Peter Handke'nin, Peter Schneider'in içinde bulunduğu yeni kuşak, bunlar ayrı bir yol izliyorlar.

— Peki bu yeni kuşağın izlediği ayrı yol nedir sizce, onları nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Bence edebiyatı toplumsal, eleştirel olup olmamak şeklinde değerlendirmemek gerekir. Çok daha yüksek değerler de

söz konusudur. Başkaları için söz söylemek yetkisini de görmüyorum kendimde. Biz yaşanmış bir faşizm tarihi, savaş yılları, savaş sonrası dönemi içinde ister istemez politize olduk. İnsan, faşizmi, onun ardından savaş ve savaştan sonraki dönemde nasıl yaşanıldığını gördükten sonra uyanık oluyor zorunlu olarak. Şimdi bunları yaşamamış olduğumu düşünsem, büyük bir olasılıkla denebilir ki bu denli politize bir yazar olmazdım. Bütün bu dönemleri yaşamış olmam belki kaçınılmaz bir malzeme oluşturdu benim yazarlığım için, ama bunun gereğinden çok önemsenmesine de karşıyım.

— Beni düşündüren şey, Almanya'nın Nazilerle birlikte sadece siyaset olarak değil, kültür-sanat-edebiyat olarak da büyük bir dalgalanma geçirmiş olması. Elbet bir yanda da sürgüne giden ünlü yazarlar var, ama ülkenin içinde yaşananlar, o dönemin insanlarının (üstelik kısa bir dönem de değildir bu) okudukları ya da daha doğrusu onlara okutulanlar, Alman kültür mirasından büyük bir kopmayı da beraberinde getirdiğine göre, örneğin Goethe'nin yasaklandığını düşünecek olursak, aslında bu çok önemli kültür mirasıyla, Alman kültür mirasıyla bir kopukluk söz konusu değil mi?

— Hayır hayır, bunu söylemek doğru olmaz. Alman edebiyatı şimdi de bu kültür mirasının bir anlamda devamıdır. Burada tek tek ad söylemek istemiyorum. Sadece ünlüler değil, adları çok daha az bilinenler de vardır bu mirasın içinde. 68-69 öğrenci hareketlerinden sonra öğrenci hareketlerini hedef alan olumsuz bir gelişme olmuştur, ki Almanya'da dikkatle bakılacak olursa bu ilerici ve özgürlükçü hareketler de bu kültür mirasının bilinçli ürünüdür, adım adım, tek tek yasalarla bu olumlu saydığım hareketlerin üzerine gidilmiş, insanlar korkutulmaya çalışılmıştır. Ama gene de günümüzün Alman yazarlarının korkutulabileceğini, sindirilebileceğini sanmıyorum. İnanmıyorum. Tehlike büyüktür bence, bu da yazarların kitle iletişim kurumları içinde hapsedilmeleri şeklindedir. Ve hele hele çok az sayıda insanın düşüncelerini kitap yazarak yayabilecek durumda olduğunu düşünürsek. Gene de, kamuoyu da dahil olmak üzere, bu tuhaf bulduğum, yakışıksız bulduğum meslek yasakları gibi yasalara karşı çıkmalar, bunlardan utanmalar denebile-

cek belirtiler de var. Ve yanılmıyorsam taktik nedenlerle, aydınca bir görüşün kaçınılmaz zorunluluğu olarak insanların aklı başına gelecek. Çünkü Federal Almanya aydınlara karşı uyguladığı bu siyaset ile uluslararası yalıtılmak tehlikesi ile karşı karşıya. Avrupa içinde bu yalıtılmayı haritadan bile görmek olası. Örneğin İtalya'da komünist sayısı hiç de az değildir: % 35 kadar. En azından seçmenler için bunu söylemek olası, aydınların çoğu solcudur ve bu aydınlar Almanya'daki gelişmeleri haklı bir kuşku ile izlemektedirler. Kitapların, gazetelerin, televizyonun, radyonun aydınlar tarafından yönetildiğini düşünecek olursak bu yalıtılma olasılığı büyüktür. Fransa açısından da durum aynıdır. Fransız aydınları, Fransız halkı yarı yarıya soldadır. Bizim durumumuz ise bunların Avrupa'nın ortasında tepelerine vurulmuş uslu delilere benziyor!

— Yeniden edebiyata dönsek, yazmak istediklerinizin tümünü yazabiliyor musunuz, yoksa yazamadıklarınız da oluyor mu?

— İstediklerimin çoğunu yazdım, ama hepsini yayımlayamadım. Elbette doğallıkla okur sadece yayımlananlarla ilgili. Yazar olarak ün kazanmışsanız sizden değişik şeyler istenir. Deneme gibi, konuşma gibi... Ve genellikle bunu yapmak zorunda kalırsınız.

— Yazı yazmayı istemediğiniz zamanlar oldu mu?

— Her zaman severek yazmışımdır ama, her zaman severek çalışmıyorum.

— Rahatlıkla yazabiliyor musunuz?

— Bu sorunuza evet diyebilirim. Çalışkanlık üzerine çok düşünmek gerek. Çalışkan sayılmam, ama gene de çok çalışıyorum. Yazdıklarım benden kopuyor. Çünkü büyük bir olasılıkla hiçbir yazar "yazmak istediğim tam buydu, ben de bunu yapabildim" diyemez.

— Bu anlamda sizce her yazar için yazılmamış bir şeyler kalıyor. Bu kalan şeyleri saptayabiliyor musunuz?

— Çakıntı gibi geçen bir düşüncedir bu kimi zaman bende. Bu olabilirdi, yapabilirdim, dersiniz. Bugünlerde gözümde canlanan bir figür var, onu yazmak istiyorum. Deneysel bir duruma sokuyorum onu. Bir adam bu, üzerinde düşünüyorum.

Ama bu konuda şimdiye kadar bir not dahi almadım, hâlâ düşünmekteyim ve bu figüre yavaş yavaş yaklaşıyorum.

— Gerçek bir kişi mi? Sokaktaki adamın ötesinde...

— Evet, evet... Öyle diyebiliriz, bu kişiye bir politikacı diyebiliriz... Önce işin arka planını düşünüyorum. İnsanın gözüyle göremeyeceği şeylerin toplamı bu arka plandır. Bunu oluşturmaya çalışıyorum. Gerçekte yaşayan bir kişinin kendisini öne alarak, ya da çevresinden dolaylandırarak birtakım anlatımlar topluyorum. En önemli yapı taşları olan ayrıntılar, ayrıntılar. Böylece o kişiye bellek veriyorum, onu canlı kılıyorum. Bu canlılık onun çocukluğundan, dinsel inançlarından, siyasal görüşlerinden, ilişkilerinden, ilgilerinden oluşuyor. Ben yaratıyorum yani adamı. Bütün bunlardan ötürü gerçekçilik diye düzayak anlamdaki bir sözcüğü hiçbir zaman anlayamadım anlayamayacağım da. Kanımca romanım için seçtiğim kişi ilk elden ne denli tanınıyorsa, yani şöyle de diyebiliriz, ne denli çok bilinen bir kişiyse, benim için o denli az bilinen bir insan oluyor. Çünkü onu ben değişik koşullar içinde deniyorum, geliştiriyorum, son çözümde buna bir oyun bile diyebiliriz. Şöyle bir açıklama yapabiliriz: Ben, ben olarak Rusya'da ya da Güney İtalya'da doğsaydım nasıl bir insan olabilirdim? Bir terörist mi olurdum, bir papaz mı olurdum, bir yönetici mi? Bütün bu sorular roman kahramanları için hiç yakamı bırakmadan içimde dururlar. Şunu söyleyebilirim belki: Kitlelerin fantezisi yoktur. Bilgi verebilirler bize ama bireyin fantezisine katkıları olmaz.

— Yazar olarak büyük bir başarınız var. Bunu nasıl açıklarsınız?

— Başarı, bu sözcük ve üstüne basarak anlattığı, çok düşünülmesi gereken bir konu. Başarı kolaylığı yeğleyerek elde ettiğim bir şey değildir. Bana yöneltilmiş bazı alkışları hazırlanmış bekletileri benimseyip, onları yazmam söz konusu olsaydı yazmaktan hemen cayardım. Öte yandan da başarı, görece bir kavram. Üstelik ilk dört kitabım ilk yıllarda zar zor üç dört bin satabildi. O zamanki başarısızlığım, içtenlikle söylüyorum, bana inanın, sonraki başarım gibi beni hiç etkilemedi.

— Sanıyorum güç bir çocukluğunuz oldu. Yazarların çoğunluğu gibi bu da sizde derin izler bırakmış olmalı. Üstelik ta-

rihin gördüğü en büyük savaş sizin ilk gençliğinize denk düşüyor.

— Haklısınız. 1930 krizi büyük bir şoktu hepimiz için. Güvenli bir ortamın salt anayla babayla ilgili olmadığını daha çocukken anlamama neden oldu bu durum. Aile üyeleri olarak hepimiz siyasal ve iktisadi değişimlerin etkisindeydik. Hatta Almanya'nın dışından bize yansıyan, kişiyi bıçak altına götüren olaylar bir çocuk olarak anlaşılmaz, başa çıkamadığım bir korkuya düşürüyordu beni de. Bu iş böyle nereye dek gider korkusu hepimizi, büyük küçük hepimizi kıskıvrak sarmıştı. Bilirsiniz insanları acılar ve sevinçler daha sıkı bağlar birbirine. Bugünlerde hele Almanya'da rastlanmayan, pek alışılmamış görünen, hatta giderek olağan sayılan kopuk, ilişkisiz ailelerden değiliz biz. Oysa şimdi bile bu yaşımızda kardeşlerimle aynı görüşü paylaşmadan giriştiğimiz siyasal tartışmalarda, saç saça baş başa gelsek de, birbirimize kopmamacasına bağlıyız. Köln'ü çok severim. Şimdilerde orada çocukları sokaklarda oynar göremiyorum. Oysa benim yoksul sayılacak olanaklar içinde de olsa bu kentin sokaklarında geçmiş olan bol oyunlu, serüvenli bir sokak çocukluğum vardır. Ailenin sıcaklığını, insanlara sevgiyi büyüten şeylerin temelinde, –sizin de bu saptadığım olguya sormadan katıldığınızı duyumsuyorum– işte bu öz yatıyor.

Akşam uçağına yetişmem gerek.

Federal Almanya'da ve Batı Berlin'de daha ne kadar kalacağımı soruyor.

Sonra eski iki eşit dosta özgü küçük kahkahalarımız ara ara patlıyor. Ecevit ve Demirel için düşündüklerini açıklıyor.

Türkiye'de siyasal çalkantıların sonunun pek kolay gelemeyeceğini, ama çağımızın bu sarsıntılarının insanlığın geleceğinden umutlu olmamıza ne olursa olsun yetebileceğini ekliyor.

Çıkış kapısına birlikte yürüyoruz.

Trenin Tam Saatiydi'nin gencecik erinden geçerek *Fotoğrafta Kadın da Var*'a dek yaşanan yılların çizgileri ile bezeli yüzü, sevgi dolu yüreğinin ışıltılarını taşıyan mavi gözleri Köln kentine, o kentin içinden geçen durgun Ren nehrine, kendi halkının bilerek ya da bilmeyerek işlediği tüm suçlarından sorumlu aydın yüzüne neler sığmışsa hepsi görünüyor birden.

İyi yolculuklar diliyor.

Dünyanın küçük olduğunu, kimbilir bir gün gene kendi ülkelerimizin sorunlarını tartışabileceğimiz bir ortamda rastlaşabileceğimizi umut ettiğimizi söylüyoruz karşılıklı.

Kapı açıldığında içerideki kahvenin, sigaranın korunaklı bir koku kattığı ılık hava, dışarının taze serin havasına karışıyor. Heinrich Böll gökyüzüne doğru bakıp:

— Biliyor musunuz, yarın hava daha güzel olabilir, diyor.

Merdivenlerden inerken bir kez daha ardıma dönüp bakıyorum, sevgiyle gülüyoruz birbirimize. Değerli Alman dostuma elimi sallıyorum.

Bir Sanatçının ve Özverinin Paylaşılması

"Toplumsal zevkin ganimeti ve hizmetçisi olarak kadın ilişkisi için sadece kendisi için yaşayan insanın sonsuz aşağılanışı dile getirilmektedir."

Karl Marx, Paris 1844

Günter Grass Batı Berlin'de oturuyor, Steglitz yöresinde.

Savaşın sonuna doğru en çok bombalanan kentlerden biri olan Berlin'in en az yıkım görmüş bölgelerinden burası.

Çünkü evlerin çoğu onarılıp kullanılır duruma getirilebilmiş.

Seçkin semtlerden biridir Steglitz.

Sokağı çevreleyen evlerin önleri bahçeydi ve bütün bahçeler yeşillikti. Günter Grass'ın evi iki binanın birleşmesinden oluşuyor; üç katlı ahşap beton karışımı yapının ahşap bölümleri bizim eski yalılarda rastladığımız aşı boyası renginde.

Kapıyı çocuklarından biri açıyor.

Grass'ın yanılmıyorsam dört çocuğu var.

Girdiğimiz salonun duvarları Grass'ın karikatür ve grafik çalışmalarıyla süslü. Çizgilerin işlekliği onun iyi bir grafikçi olduğunu da kanıtlıyor.

Grass, Akdeniz bölgesi insanlarına özgü renklere ve yapıya sahip.

Danzig'li olduğunu sık sık yineliyor.

Kimbilir, belki de Danzig eski bir liman kenti olduğu için belli bir övünç payı çıkarmakta haklıdır diye düşünüyorum.

Eski dendiği zaman Avrupa'da ölçü değişiktir, buna kesinlikle dikkat etmeli.

Onlar kentlerinin eskiliği ile övünürler. O eskilikleri korumaya çalışırlar.

Tarihin en eski uygarlıklarının yaşadığı topraklardan, Küçük Asya'dan gelen bizler için eskilik, sözü edilmeye değmez bir doğallık, işte burada hep değinilse en çok ortaçağın ortalarına kadar uzanan bu eskilik, Avrupalılar için değerli bir kimlik niteliğinde.

Oysa İstanbul'un dünyanın en eski liman kentlerinden biri oluşu ile övünmek hangi İstanbullunun aklına gelir?

Biraz daha üzerinde düşününce Avrupalıların bu tutkusunun tarih bilmekle, tarih bilinciyle ilgili olmadığı sonucuna varıyorum.

Grass kırmızı şarap ikram ediyor ve ardından sigara tutuyor.

Sigara içmediğimi söylüyorum.

Gülerek "Çok iyi, çok iyi" diyor; "desenize, yazı yazmaya oturduğunuzda bir öğrenci gibi çalışıyorsunuz, ben sigaradan bir türlü vazgeçemiyorum."

Kapı aralanıyor, Grass'ın sekreteri "Allahaısmarladık" diyor.

Evet, yazarların hepsinin sekreteri var.

Demokratik Almanya'da da dikkatimi çeken bir özellikti bu.

Türkiye benzeri ülkelerde yazar olmanın insana yazarlığın onurlu yükü dışında daha ne denli yükler yüklediğini düşünüyorum bir an.

Bizde yazarlıkta bir müsveddenin temize çekilmesi için bile para zor bulunurken, Alman yazarları mektuplaşmalarını bile sekreterleri aracılığıyla yürütebiliyorlar.

Teknikte, sanat ve kültürde ilerleme, kurumların zenginliği...

Eh, zengin ülkenin yazarlığı da bambaşka oluyor.

Günter Grass savaş sırasında çocukmuş, ama Berlin'in büyük yıkımını anımsıyor.

Erkeklerin çoğunu yitirmiş bir ulus olarak annelerin ve ablaların yıkıntılardaki taş, demir ve öteki şeyleri elbirliği ile nasıl ayıkladıklarını, taşıdıklarını olduğunca, resimsi bir açıklıkla anımsadığını söylüyor.

Bana kendi kitaplarından hangisinin Türkçeye çevrildiğini soruyor ve sonra ekliyor.

— Sizin ülkenizin siyasal yaşantısıyla yakından ilgili sayabilirsiniz beni. Oysa görüyorsunuz, ülkenizde yayımlanmış kitaplarımı bilmiyorum. Bülent Ecevit iyi bir sosyal demokrat (yıl 1976 sonları, Sayın Ecevit o sıra yine muhalefette), Süleyman Demirel ise çağdışı bir politikacıdır bence... Özgür düşüncenin ancak parlamenter sistemle gelişeceğine inanıyorum. Bundan ötürü de Sosyal Demokrat Partinin seçim gezilerine katılmayı zorunlu saydım kendim için. Brandt'ın seçim konuşmalarında onu desteklediğimi kamuoyuna açıkladım, hatta Willy Brandt'ın Federal Almanya'da büyük eleştirilere yol açan ünlü *"Doğu siyaseti"*ni de destekliyorum. Demokratik bir ortamın yaşarlılığını koruması için her aydın elinden geleni yapmalı. Aydın olmanın baş koşullarındandır bu. Türkiye'de Atatürk devrimleri bir Batı'ya açılıştı, ilerlemeydi. Bu bence neredeyse bir aydınlanma dönemi olarak bile nitelenebilir. Ama siyasetten vazgeçelim isterseniz. Size kitaplarımı sormuştum.

Teneke Trampet'in Türkçede yayımladığını, çevirisinin de başarılı olduğunu söylüyorum.

— Konuyu nasıl buldunuz? diyor.

Beğendiğimi, Nazi Almanyası'nı ustaca taşlayan bir kitap olduğunu söylüyorum. O zaman Grass:

— *Teneke Trampet* benim Danzig trilojisi olarak hazırladığım bir üçlünün ilk kitabıdır. İsterdim ki bu üçleme Türkçede de tamamlansın, öteki iki kitap da *Köpeklik Yılları* ile *Kedi ve Fare* de yayımlansın.

Son yazdığı kitabının, tarihte kadının durumuna değindiğini, yakında biteceğini söylüyor.

— Bu kitabın çalışmalarına başladığım zaman kendi yakın ve uzak tarihimiz içinde kadınların ne amansızca ezildiğini ye-

niden gördüm. Ve bu haksızlığı açıklamak için yola çıktım. Bu yüzden de şimdi ev işlerini karımla içtenlikle paylaşıyorum.

Ve gülerek ekliyor:

— Biliyor musunuz, bu gece yemekleri hazırlama, sofrayı kurma sırası bende.

— ???!!!??!!..

Yeni kitabına desenler yapmayı tasarladığını söylüyor.

Bu kitap bizim onunla 1976'daki konuşmamızdan bir yıl kadar sonra, *Kaya Balığı* adıyla yayımlanacak ve Almanya'da okurun büyük ilgisini görecekti.

Kitap desenleri ile birlikte kapak da onundu.

Karikatür yapmayı, başlarda asıl işi olarak düşünmüş Grass.

Sonra yazarlığı daha ağır basmış, ama resim çalışmalarından da vazgeçmiş değil. Soruyorum:

— Kadının özgürleşmesi sorununa, hazırladığınız yeni kitabınızda böyle bir akım son yıllarda Amerika'da, Avrupa'da –evet Almanya'da da– moda olduğu için mi eğildiniz?

— Buna moda demek doğru mu olur sizce? Doğallıkla siyasal anlamda kadının özgürleşmesi olayı büyük bir yoğunluk kazandı son yıllarda. Bir yazar olarak böyle bir gelişime ilgisiz kalmak olanaksız. Kadının özgürleşmesi, kurtuluşu, toplumun nerede olduğunu da gösterir. Sizin işçi kadınlarınızı görüyorum sokakta kocalarıyla birlikte. Suskun ve çekingenler. Kimileriyle de konuşuyorum. Hem iş yerinde, hem akşam eve döndüklerinde bütün ev işini de kendilerinin yüklendiklerini söylüyorlar. Bu çok yıpratıcı ve sömürücü bir şey. Düşünün, iki insan aynı yerde aynı koşullar içinde ekmek parası kazanıyorlar, sonra birlikte eve döndüklerinde erkeğin işi bitmiş sayılıyor, kadın yeniden evdeki işleri sürdürüyor. Bu dünyanın pek çok yerinde böyle. Ben bu açıdan kaç yıldır erkek olayına da bakarken, kadının özgürleşmesi için onların da çok şeyi göze alması gerektiğini anlamış bulunuyorum. Bu özgürlük, kadınların; cinsellikten siyasal bakışa, çalışma hayatındaki haklardan çocuk büyütmeye, özgür evlilikten babasız çocuk sahibi olmaya değin her noktada vermesi gereken bir savaştır. Kadın erkek ilişkisinin şimdiye kadar yürürlükteki koşulları değişmezse, erkeği ben her şeyi sö-

mürmeye hazır, yapışkan bir balık gibi görüyorum. Üstelik geri kalmış ülkelerin kadını daha da acınası bir durumda...

— Evet, çok haklısınız, kadın olma durumunu ait olduğu toplumdan soyutlayamayacağımıza göre...

— Elbette, ama bu binlerce yıllık acımasız sömürüyü yıkmak için kadının salt para kazanır olması da yetmez. Çünkü kadının konumu sadece iktisadi koşullarla, onun kocasına parasal bağlılığı, daha az ücret alması vb ile de yeterince açıklanamaz. İşte son çalışmam hep bu düşüncelerimin ışığında yürüyor. Siz de bir sanatçısınız, hem de üstelik kadın bir yazar. Bu konuda düşündüğünüzü, üstelik yazar olmadan önce okur ve aydın olduğunuz dönemde ne düşündüğünüzü kesinlikle biliyorum, yoksa yanılıyor muyum?

Gülümsüyorum.

— Yanıtlamayacağınız bir konu olamaz bu üstelik...

— Biz toplumsal aşamalarını henüz yoluna koyamamış, sarsıntılı bir ülkeyiz. İnsanın özgür olmasına bir aydın nasıl hayır der. Üstelik kadınsa. Kadın özgürlüğü ile birlikte ele almamız gereken sorunlarımız çepeçevre bastırıyor bizleri... Fakat kadınların yetkinleşmesi, özgür kişilikler edinmesi elbette çok şeyi değiştirebilecek bir güçtür. Ben kişisel olarak buna aklımla da yürekten de inanan biriyim.

— Size bu kaygılarınız için hak vermiyor değilim, fakat kadının talepleri ne denli insani ve kişiliğini geliştirici olursa, erkek de durumunu yeniden gözden geçirmeye zorlanacaktır. Siz de buna katılıyorsunuz yazar olarak... Dört bin yıldır bu böyle. Mısır'ın ehramlarını kim yaptı derken o erkeklerin kadınları ne yapıyordu diye de merak etmeliyiz. Virginia Woolf'u düşünün, yaşadığı, ait olduğu o aydın çevrede bile dertleri vardı.

Hemen Woolf'u düşünüyorum Grass'ın uyarısından sonra.

Dünyasının inceliğini, sonra sert ve uzlaşma tanımaz çıkışlarını...

(*Bir insanın, bir kadın yazarın "benim" diyebileceği bir odası olmalıdır.*)

Elbette salt odası demiyordu, yılda beş yüz sterlin geliri de olmalı ve üniversitelere, kitaplıklara "kadındır" diye "giremez" kaydı konamamalı.

Bir kadın yazar kendisini denetim altında tutan erkek toplumun ahlak vaazlarından bilinçaltını nasıl kurtarmalı peki? O bilinç ki binlerce yılın tortusunu taşıyor.

Bunu da konuya ek olarak ayrıntılarıyla belirtiyorum Grass'a.

— Evet, diyor içtenlikle, şu uslu kız olma özendirmeleri, ne gülünç ve değişmeyen rol bu. Özveri bütünüyle kadından isteniyor. Ve bu yüzden kadın giderek kurnaz, hastalıklı, ikiyüzlü bir dünya kuruyor kendine. Bunca karşılıksız özverinin sonucunda sağlıklı bir ruh yapısına sahip olabilmek mümkün değil elbette... Yok, şimdi bakıyorum, siz kadın olduğunuz halde onca karamsar değilsiniz bu konuda. Ya da çok özel durumunuzdan ötürü olayı böyle alıyorsunuz.

— Hayır, diyorum Grass'a. 1976'da daha da umutlu olmak elbette zorunlu. Kadının kendi insanlığı hakkında ve insanlık hakkında düşünmesi gerekli. Özverinin anlamı karşısında –ki bu özveri bu haliyle açıkça görülüyor ki yaratıcı, geliştirici bir şey asla değil– eşit ilişkiler bütünü oluşturamadığını kadının kendi hayatını irdeleyerek, kişiliğini güçlendirerek anlaması gerektiğini düşünüyorum. Az da olsa beklenen özgürleşmeyi, bu tür çıkışları görüyor, okuyorum kadınlarla ilgili; mutluluğun doğru yollarını araştırıyorlar. Yani en önemlisi bence şu, kadın günümüzde giderek politize oluyor. Yalnız kadın hareketinin Batı'daki bazı yansımalarını yadırgadığımı açıklamayı gerekli buluyorum. Erkek rolünü edinmek değil amaç bence, insan kadın olmak, kadının kendi doğasının yapıcılığını koruyabilmesi için varoluşunu sorgulamasını istiyorum. Kadının eşit bir toplumun içinde yaşamasını, ve o toplumun yaratılmasındaki katkısını kesinlikle savunuyorum. Kolay değil biliyorum bunlar, toplumsal değişmeler hiç kolay olmaz ya yine de sonuçta olur. Değişme kaçınılmazdır çünkü...

Günter Grass gülümsüyor.

Yüksek tavanlı odanın dört bir yanını süsleyen desenlerine bakıyor bir an.

Sonra kırmızı şarapları kalın cam bardaklara boşaltıyor.

— Evet, erkeğin bencil dünyasını hemcinsleriniz kolay kolay kıramayacaklar. Kadınların önce erkeğin durumunu sars-

maları gerek. Demin size söyledim, erkeğim ya, yine de ben bundan yanayım. Tarihteki anlatılışlarını düşünün kadınların. Ya müthiş imparatoriçelerdir ve yine de erkeklere yaptıkları etkileri oranında anılırlar, ya da kurbandırlar. Bence bu anlayışı silmeyi kökten başarmaları güç olacak. Çünkü kadın günlük hayatın korunaklarına gereksinme duyan bir yapıya sokulmuş binlerce yıldır. Bu görece rahatlığa alışmış. Yani aldatılmaya...

— Haklısınız. Yine de binlerce binlerce yıllık diyoruz: son yüzyılda alınan yola bakarsak, yapılanları hiç küçümsemeyelim. Gündelik hayatın küçük hesaplı kadınları çoğunluktalar derken haklısınız ama ben bu ilişkilerde erkeklerin tek belirgin düşman olduğuna inanmıyorum. Çünkü olay daha karmaşık kanımca.

— Neredeyse erkeklerden yanasınız, diyor.

— Niçin olmasın? diyorum. Bir yanın yanlışlığı, adaletsizliği kimi kez ötekinin doğruları aramasını getirmez mi?

— Peki, onların kurduğu bu dünyayı alaycı bir biçimde eleştirdiğinizi söyleyebilir miyim? Öyle görüyorum yaklaşımınızı açıkçası.

— Alaycı demeyelim, fakat sizinle ortak bir yan bulacağız (G. Grass'a bunu söylerken gerçekten bir utku mu duyuyorum, diye kendimi süzüyorum sanki dışardan, "ah şu kadınlar" diyorum kendi kendime...) Örneğin dünyanın pek çok yerinde kadınların gece yalnız sokağa çıkamadığını düşünürsek, en kanlı katillerin erkeklerin tarihinde kayıtlı olduğunu düşünürsek ve sonunda sizin dediğiniz gibi bu tarihin hep erkeklerce yazıldığını düşünürsek, evet sizinle bu konuda ortak geniş bir taban oluşturacağız. Bu kaçınılmaz, belli oldu. Ama yine de erkeklerin bu işte hücum tahtası olduğuna inanmıyorum. Belki daha sonra, yani toplumsal ve ekonomik farklılıklar kaldırıldıktan sonra. Hedef ne yazık ki tek değil. Sınıfsal da üstelik...

— Tek değil elbette ya, çok şey onların elinde.

— Doğru, en büyük politikacılar, tüccarlar, bankacılar ve hırsızlar da erkeklerden çıktığına göre...

Birlikte gülüşüyoruz.

İki eski dost oluvermenin yolu yine sanatın o inanılmaz iletişiminden geliyor.

Ben onun kitaplarını biliyorum, kurduğu, insanları özendirdiği dünyayı tanıyorum ve dost olmak için bundan daha iyi bir tanışma aracı, zamanı olamaz diyorum.

— Bu açıklamalarınız ışığında yeni çalışmalarınızı ayrıntılı konuşsak... Kimi kez söz politikaya kaysa bile bundan kaçınmak çok güç, günümüzde her şeyin politik olduğu açık...

Günter Grass, *"Tartışmasız öyle"* deyip sözü alıyor. *"Alışılmış bir şey yapalım"* diyor. *"Siz soruları yöneltin, ben yanıtlamaya girişeyim."*

— Sanatçı olarak değişik yöntemler kullanıyorsunuz. Düzyazı, şiir, film, oyun ve ayrıca grafik çalışmalarınız da var. Neden?

— Genel olarak şiir, grafik ve düzyazı, bu yöntemleri uygulayan bir sanatçı olarak, bilincimde karşılıklı etkileme ilişkisi oluştururlar. Ancak bu etkileme süreci zamansal bir paralellik göstermez, çünkü düzyazı (*örneğin roman*) yazmak büyük bir güç, yoğun bir çalışma ve uzun bir zaman gerektirdiğinden, o süre içinde bu karşılıklı ilintiyi başka bir yapıta dönüştürmek mümkün değildir.

— Bu yöntemler hangi durumlarda sanatınız için açıklayıcı oluyorlar?

— İçeriği epik özellikler taşıyan uzun bir zaman süreci içinde geçen olaylar zinciri için ilk planda roman yöntemine başvuruyorum tabii ki. Anlık, kendiliğinden oluşan duygu ve düşüncelerimi, lirik şiir ve grafik yöntemleri ile yansıtma durumundayım.

— Bu üç anlatımı bir arada kullanmayı denediniz mi, ya da düşündünüz mü?

— Evet, evet. Yeni çalışmam, demin kısaca değindiğim grafik, şiir ve düzyazıyı birleştiren bir çalışma olacak.

— Bu yeni çalışmanızın kapsamı ne olacak?

— Uzun bir roman. Başkişilerini on bir kadın oluşturuyor. Kimileri benim yarattığım, kimileri ise tarihten aldığım gerçek kişiler. Olayların geçtiği yer doğup büyüdüğüm Danzig yöresi. Yani Weichsel Irmağı'nın denize karıştığı yer. Olaylar zincirinin zamansal kapsamı taş, tunç, demir devri dahil, çok eski zamanlardan başlayıp günümüze değin uzanıyor. Tarihçiler tarihi hep

erkekler tarafından yapılmış gibi gösterirler. Esasen bütün tarihçiler de, düşünülecek olursa, erkektirler. Ben bu eserimde tarihe, kadınların ve onların oynadığı önemli rol açısından eğilmeye çalışıyorum. Örneğin patates Amerika'nın keşfinden iki yüz yıl sonra, yedi yıl savaşları sırasında Avrupa'ya geldi. Tarlalarda kadınların ekime olan katkısı büyük orandaydı. Ve üstelik patates ekimi yedi yıl savaşından çok daha fazla şey değiştirdi Avrupa'da. Kadınların toplum içinde yeterince etkin olamayışlarının nedenlerini kendime özgü yöntemlerle açıklamaya çalıştım. Ve bu sorunu içinde yaşadığımız çağa kadar izledim.

— Değişik toplumlardaki kadınların günümüzdeki durumlarına ışık tutar bir kapsamda mı çalışmanız?

— Kendi deneylerimden de yola çıkarak Orta Avrupa'daki sorunun gelişmesini uzun bir zaman süreci içinde ortaya koydum. Eserim anaerkil toplum düzeninin geçerli olduğu bir zaman parçası içinde başlıyor. Daha sonra, örneğin babaların çocuklar üstünde tüm hakları elde etmeleriyle, ataerkil topluma geçiş sürecini işledim. Ve şu anda kadınların yeniden uyanış dönemine uzanan köprüyü kurdum.

— "*Orta Avrupa'yı işledim*" derken üzerine bastınız, demek ki Üçüncü Dünya kadınları ve bizim Ortadoğu kadınlarımız pek yer almıyor?

— Prensip olarak evet. Ama zamansal kayma hesaplarını da göz önünde tutmak gerekir. Örneğin Batı Berlin'deki Türk işçileri arasında izleyebildiğim kadın erkek ilişkileri Orta Avrupa'da 16. yüzyıldaki kadın erkek ilişkilerine çok benziyor. Bu da doğallıkla kitaptaki gerekli siyasal önerilerin saptanmasında çok büyük zorluklar getirir kanısındayım.

— Daha çok kendi toplumunuzdan yola çıkıyorsunuz. Bağlı olduğunuz akımlar ve sizin görüşleriniz açısından kadın hakları konusunda ne gibi öneriler getirilebilir? Size bir yönden içtenlikle katılıyorum: kadının özgürleşme hareketi dünyada çok şeyi, özellikle faşist anlayışlı bir erkek figürünü, o figüre duyulan özlemi, öykünmeyi yok edecektir. Bu, en azından militarizmin özünde yatan şeyi yerinden eder. Sınıfsal olmakla birlikte olaya ilk girenler sizce kimlerdir? İlk dayatmayı yapanlar?

— Feminizm akımını orta ve yüksek tabakalardaki yarı eşitlenmiş entelektüel kadınların oluşturduğu söylenebilir. Kökenleri gereği bu feministlerin yaptıkları propagandaların halk yığınları katında hiçbir etkisi olmamaktadır. Bence ev kadını statüsü yasal olarak sigorta altına alınmalı ve ev kadınları kendi sendikalarında örgütlenmelidirler. Çünkü ev kadınlarının yaptığı işin, erkeğin fabrikadaki yaptığı işten hiçbir farkı yoktur.

— Böyle bir önerinin şimdiki düzen içinde tepkileri neler olabilir sizce?

— Federal Almanya'da şu anda gayri safi milli hasılaya, kadınların yaptığı ev işleri dahil edilmiyor, oysa bence kadınların yaptıkları ev işleri karşılığında maaş almaları gerekir. Yukarıdaki sendikalaşma önerimi de bu açıdan yapmıştım. Bu da toplumda köklü bir değişikliği beraberinde getirir. Her şeyden önce kadının ekonomik bağımsızlığı açısından önemli.

— Değindiğiniz köklü değişiklik, niteliği açısından sizce sistem değişikliğini de içeriyor mu?

— Örnekleyeyim: Kürtajı yasaklayan yasaların kaldırılması, daha ilerici boşanma yasaları gibi çok güncel günlük siyaset düzeyinde de tartışılan sorunları içermektedir. Bu soruların ilerici bir düzeyde çözümlenmesi için kadınların siyasal eylemleri, onların daha da bilinçlenmesine yardım etmektedir. Böylece reform yoluyla gerçekleştirilecek öteki toplumsal değişiklikler için de kadınların itici bir güç olmaları sağlanmalıdır. Feminist hareketin bu konudaki eksikliği şudur: Onlar, kadınlar için her türlü ev işini reddederek erkeklerle aynı koşullar altında çalışmayı öngörmektedirler. Oysa bunun pratikteki görüntüsü, çalışan kadınların işten eve döndükten sonra bir de ev işi yapmalarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu da kadının üzerindeki iş baskısının artmasından başka bir işe yaramıyor. Kadının ev işini, bu işin de kalifiye bir iş olduğunu kabul etmek gerekiyor. O zaman kadının evdeki çalışmasının bir uzman işçinin işine eş olduğunu kabul ederek bu durumun üzerine eğilmek zorundayız.

— Siz içinde bulunduğunuz toplumda reformist bakış açısıyla değişmeler öngörüyorsunuz. Üçüncü Dünya ülkeleri diye anılan ülkeler için de aynı yol geçerli mi sizce?

— Şu andaki durumlarıyla, Latin Amerika ülkeleri için devrimci yol tek seçenek olarak kalıyor. Sizin yurdunuz Türkiye içinse şunları söyleyebilirim: Ekonomiye egemen küçük bir zümre ve ordu, kısa bir süre içinde demokratik hakları gerçekleştiremezse, bu hakların gerçekleştirilmesi için devrim kaçınılmaz olabilir.

— Peki Federal Almanya'da sürekli olarak tartışılan ve yasal yaşarlılığı elde edilen aşırı uçlar yasası, savunduğunuz gerçek demokrasiye aykırı düşmüyor mu?

— Savaştan sonra Adenauer hükümetinin uzun restorasyon zamanı içinde tekellerin ve Amerika'nın denetimi altında yüzeysel bir demokratikleşme oluştu. Bundan sonra iktidara gelen Sosyal Demokrat-Liberal koalisyona karşı bu çevrelerden büyük direnç geldi. Bu gelişmeye paralel olarak 60'ların sonlarında Mao, Che ve diğerlerinin etkisinde aydınların devrim denemesi diyebileceğimiz öğrenci hareketleri içinde yoğunluk kazanan bir akım oluştu. Bu akımdan şu anda geriye çok az şey kalmıştır: Terörle baskı yapmaya çalışan küçük anarşist gruplar. Ana muhalefet partisi bu anarşist grupların terör hareketlerini Sosyal-Liberal hükümetin daha demokrat ve özgürlükçü bir ortam yaratma çabalarını önlemek için ustaca kullandı. Bu da hükümetin asıl siyasal çizgisinde kararsızlaşıp yalpalamasına neden oluyor. Sonuçta Aşırı Uçlar yasası getirildi. Ama bu yasalar kanımca anarşiyi değil, hukuk devletini ortadan kaldırıcı nitelikte.

— Yani sizce hedef alınanlar, anarşistlerden çok başkalarıydı?

— Evet, anarşistlere karşı pek bir etkisi yok. Ama tüm demokratik güçler baskı altına giriyor. Bu da zaten anarşistlerin istediği şey, hukuk devletinin kendi kendine ortadan kalkması.

— Sizce bu yasaların giderek demokratik güçleri yıpratan duruma gelişlerinin nedenleri ve sorumluları kimlerdir?

— Bir demokrasi, komünist memur ve öğretmenlerle de yürür ve yürümesi de gerekir. Bu yasaların yanlış uygulanmasından, Alman halkının genel tavrı, hükümet partileri, ana muhalefet ve kamuoyunu büyük ölçüde etkileyen basın tekelleri sorumludur.

— Siz bu "Alman halkının genel tavrını", Yeni Nazizm ve Yeni Faşizm diye adlandırılan bu akımları eskiden bilinen Nazizmin bir devamı olarak mı görüyorsunuz?

— Evet, bu Alman halkının genel tavrının nedenlerini şunlara bağlıyorum: Zamanında insanların belleğine yerleşmiş olan hukuk ve düzen, ki bu da Nazilerin anlayışıdır, ilk neden. Öteki nedenleri de şöyle sıralayabilirim: demokratların anarşist ve komünistlerden abartılmış korkuları, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin komşumuz olması da bir etken. Oysa D.A.C'de demokrasi açısından daha da kötü durumlar var. Hükümetimiz benzeri olaylarla karşı karşıya kaldığında önlemler getirirken D.A.C.'deki uygulamaların etkisi altında kalıyor.

— Yani Federal Alman Cumhuriyeti siyasal uygulamalarla igili kararlar alırken Demokratik Alman Cumhuriyeti'ndeki kararların etkisinde mi kalıyor demek istiyorsunuz?

— Evet, yaklaşık olarak demek istediğim, bu yasalarla nesnel olarak D.A.C.'dekine benzer bir rejim içine giriyoruz.

— Pekiyi ama, Federal Alman Cumhuriyeti'nde, bu yasaların Alman Komünist Partisi'ni (D.K.P.'yi - Komünist Parti Deutschland'ı) hedef almasına ve en büyük baskının bu partinin üyelerine yapılmasına ne dersiniz?

— Doğru. Bu yasalardan en çok D.K.P. etkilenmektedir ve buna kesinlikle karşıyım. Ama bu durumu protesto etmek için D.K.P. ile işbirliği yapmam. Unutulmaması gereken bir nokta var. D.K.P. de bu Aşırı Uçlar Yasasına karşı ama D.A.C.'deki benzeri yasaları protesto etmiyor. Bundan ötürü onlarla ortak bir protesto eylemine girişmem. Benim inandıklarımla çelişkili bir durum olur bu.

— Sizin de belirttiğiniz gibi, teoride Aşırı Uçlar Yasası'nda açıkça eski Nazi düşünüşünün etkisi görülüyor. Nazilerin geleneksel antikomünizmi göz önüne alınırsa bu da doğaldır. Öte yandan, Aşırı Uçlar Yasası teoride Nazileri de kapsıyor, ama uygulamada asıl komünistlerin hedef alındığı da bir gerçek. Pek çok ülkedeki benzer uygulanışı gibi yasaların işleyişi sizde de... Gerçek demokrasi adına komünistlerin yanında yasaların uygulanışını protesto etmek için yer almakla, yasaların kapsamına

sadece teoride giren Nazilerle birlikte protestoda bulunmak arasında bir fark yok mu sizce?

— Bu Aşırı Uçlar Yasası şimdiye değin Hıristiyan Demokratik Birlik Partisi'nden Helmut Kohl ve onun çevresindekiler, Hıristiyan Sosyal Birliği C.S.U.'dan Strauss ve onun çevresindekiler tarafından hiç protesto edilmemiştir, burası apaçıktır. Benim inançlarım açısından çelişkiye düşmemem gerekir, bu nedenle de komünistlerle birlikte protesto girişiminde bulunursam Nazilerle de bu konuda birlik olmam gerekir kanısındayım. Benim inançlarım açısından bu ikisi arasında hiçbir fark yoktur.

— Evet, 1976'da Federal Almanya'da aydınların ve sanatçıların tartıştığı şey kesinlikle bu, geriye gidiş ve sağ güçlerin kamuoyunu bir kez daha etkisi altına alışı. Ne yazık ki İkinci Dünya Savaşı henüz çok yakın bir geçmişte duruyor.

Grass bakıyor, yüzü bir anlamda durgun.

Konuşma yine aldı başını politikaya gitti.

Dünyanın bunca küçüldüğü son yıllarda, gerici güçlerin yaygınlık kazanması arasız bir taştışma konusu Avrupa'da.

— Sizinle, diyorum, kadınların çiğnemiş hakları ve son çalışmanız için konuşacaktık, oysa yine ikimiz de politikaya ağırlık verdik. İster istemez böyle oluyor.

— Demin söylediniz ya, çağımızda her şey politik. Eskiden öyleydi ya, fakat bunca açık ve anlaşılır değildi yapılanlar.

Günter Grass'ın duvardaki resimlerinden birine uzun uzun bakıyorum konuyu keserek.

— Suluboyayı çok iyi kullanıyorsunuz. Siz iyi bir ressamsınız.

Gülümsüyor.

Gün kararmakta.

Konuşmamız epey sürmüş.

Salonun kapısı vuruldu, aralandı. İnce yüzlü, sarı tüy saçlı küçük bir kız çocuğunun başı uzandı. Kaçamak bir gülüşle baktı, sonra babasının akşam yemeği için hazırlığa girişip girişemeyeceğini sordu. Günter Grass:

— İşte konuşmamız ne yazık ki kesilecek, diyor.

Önceden belirlenmiş saatten çok öteye geçmiştik.

Konuşmalarımız neredeyse dünyanın dört bir yanına dağıtılmıştı.

Vedalaşıyoruz.

— Burada olursanız yeniden görüşelim, diyor, görüyorsunuz konuşacak çok şey kaldı...

Berlin'in dingin akşamlarından biri.

Çevremden geçenlere bakıyorum.

Burada oturanlar, öyle her aklına geleni "giyimdir" deyip örtünerek ortaya çıkanlardan değil.

Berlin'de ve Avrupa'nın birçok yerinde belki de dünyanın ilk kurulduğundan bu yana insanoğlunun giysi, süslenme adına neyi bulduysa giyindiği şeylerin tümünün bir resmi geçidini yapıyormuşça kuşanıp rahatça gezinenleri sevdim ilk yılda. Bu bana bireyin, toplumun öğretisinden, saygıdeğer insan olma modelinden bir ölçüde de olsa sıyrılması, soluk alması gibi geldi.

Fakat yine de önemli işleri yapanlar, *"önemli yerler"* denen acayipliklerde koltuklara kurulanlar, takım elbiseli, kravatlı, düzgün tayyörlü, uyumunca taranmış saçlıydılar.

Toplum kendini teslim edeceği tipi biliyor, onu arasız üretiyordu.

O çapaçullara gelince, gerçi çok şeye akılları eriyordu ya, bu neyi değiştirebilirdi ki? Toplumun özlemlerini besleyen tüm yayınlar, kolay okumalar, kolay doyum sağlamalar bu *"yolunda yordamında"* giyimlilerin elindeydi.

Yeşillere gelince, onlar yetmişlerin sonuna doğru belirginlik kazanıyorlardı, blue jean'leri ve çekici sivil görünümleriyle.

Sanatçılarsa, evet onlar, yaratıcı deliler de sayılabilirlerdi bir anlamda. Sorun çıkardıkları tartışılmazdı ya, bu sorunlar neyse ki borsalara hiç yansımıyordu. Para dünyasının en önemsediği şeydi bu, hatta tek önemsediği. Oraya yersiz el uzatmalar da yapacaklarını bilirlerdi.

Bu yüzden bu gelişmiş endüstri toplumlarının bireye tanıyacağı küçücük hoşgörüler içinde kalıveriyordu bazı soluk almalar.

Günter Grass'ın, uluslararası ünlü bu yaratıcı Alman'ın kadınlara dostça, ilerici omuz verişini yazmak üzere iniyorum yeraltı ulaşımının merdivenlerini.

Duvarlara meslek yasağının kaldırılması ve kürtajın serbest bırakılmasıyla ilgili yeni bildiriler yapıştırılmış.

Eh, hayat ileri yürüyor, bu ise çok sevindirici.

"Bir İşçi Ailesinin Kızı, Bir Yazar, Örgütlü Çalışmaların Yetkin Kişisi Ingebord Drevitz."

Ingeborg Drevitz'le, D.A.A.D.'nin çağrılısı olan sanatçılarla ilgili programlarından birinde, benim okuma günümde tanıştım.

Alman dilindeki okumalarımı Ingeborg Drevitz yapacaktı.

O gün bir arka oda sayılabilecek aralıkta karşılaştık onunla.

Türklerin pek iyi bildiği ünlü semt Kreuzberg'de, Mariannenplatz'daki kültür evinde.

Orada tiyatro salonu olarak kullanılan yerde yapılacaktı okuma. Almanlara ve Türklere diye ayrılan iki ayrı günden oluşan, beni tanıtıcı anlamda bir edebiyat günü.

Makyaj masalarının ardını çevreleyen aynaların yansımaları içinde okunacak parçayı seçiyorduk, *Ah Güzel İstanbul*'dan bir bölüm, *Haraç*'tan yine bir bölüm.

Ingeborg Drevitz alçakgönüllü gülümseyişi ile elini uzattı.

Dostça güldük birbirimize.

Onun edebiyatından birkaç hikâye örneğini tanıdığımı söyledim.

İlgili sordu, Burhan Arpad çevirisi bir çağdaş Alman öyküleri güldestesinden okuduğumu açıkladım.

— Bense, dedi, sizi ne yazık ki bu çağrıdan sonra tanıyabildim yazarlık dünyanızla. Birkaç gün önce verildi bana hikâyelerinizin Almancası, bizim dile gerçekten güzel, ustaca kazandırılmış. Olağanüstü etkilendim.

Sürdürdüğü övgülerden sonra, okuma boyunca birlikte yan yana oturacağımız masanın başında yerimizi aldık.

İlkten benim edebiyatla ilgili görüşlerim, inandıklarım, beğendiklerim sergilendi.

Ardından Ingeborg Drevitz abartmadan, düzgün ve etkili bir biçimde okudu hikâyelerimi.

Ayrılırken daha iyi tanışmak için en kısa zamanda bir olanak yaratarak buluşmamızın iyi olacağını saptadık birlikte. Yakında Batı'ya gideceğini söyledi.

Berlin kenti o bölünmüşlüğün tuhaf hali içinde bir de "Batı'ya gitmek" diye tanımlanan bir söyleşiyle gezilere çıkıyormuş duygusuna kaptırır insanı. Çünkü Batı'ya gitmek Federal Almanya'nın batısını kastetmektir.

Bu haliyle de Berlin, doğuda sayılır olup çıkmıştır. Kişi orada yaşadıkça bu "Batı'ya" gitmeyi uzun bir yolculuk diye de rahatça düşünebilir.

Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden geçerken sizi öteki dost (!) güçlerin uyarıları selamlar.

"İngiliz bölgesinden çıkıyorsunuz."

"Fransız bölgesinden çıkıyorsunuz."

"Amerikan bölgesinden çıkıyorsunuz" gibi. Sonra "Demokratik Alman Cumhuriyeti topraklarına giriyorsunuz"dur bitimindeki uyarı.

Berlin'in batısı üç işgal gücünün yerleşimindedir.

Şimdi giderek dost güçler haline mi dönüşmüştür onlar, günlük hayatın içinde eriyerek...

Belki de öyle çünkü bir yıl kaldığım ve sonra 1980'e değin çok kez gittiğim zamanlar içinde insanoğlunun dikkatinin, çevresinde sürekli gördükleriyle körleştiğinin en iyi kanıtlarından biri de bu oldu benim için.

Bir özgür Almanya'da isek –yani Federal Almanya'da– bu İngiliz, Fransız, Amerikan bölgeleri ne anlama gelmektedir, böylece ulusları kendilerine özgür sandırmanın yolları çağımızda ne gibi görüntülerle sunulup çıkmaktadır ortaya.

Gördüklerim daima iyi örnekler olmuştur benim için.

1980'de Fransa Başkanı Giscard, Federal Almanya'ya dostça yaptığı gezisinde, konuşmalarından birini Alman dilinde

sürdürmeye kalktığında, kişi savaş bitimindeki Mareşal de Gaulle'ü anımsamadan edemiyor.

Gerideki zaman kırk yılı doldurmadı.

Bunların, yüksek politikacıların dostluğuna akıl erdirmek çok güç ve ilişkileri de olağanüstü karmaşık.

Siyasal ilişkilerin, yeniden bir Avrupa Birliği kurma çabaları içinde gösterilen bu hallerin, sade Alman vatandaşı için iyilikten öte anlamı ne olabilir ki?

Batı'ya gitmek girişimleri çevrelerini kuşatan sosyalist sisteme karşı ancak yeniden içlerinden bir olumsuz düşünce geçirmelerine yarayacaktır.

Onlar kalkınmışlardır ve neredeyse ucuz iş gücü olarak yurtlarına çağırdıkları kalabalıklara bakıp bakıp bir başka duyguyla yüksek ırk anlayışlarına dönecek kerte zenginleşmişlerdir.

Öyleyse... Fransız, İngiliz, Amerikan bölgeleri alışılmışın pelteleşmiş fikirsizliğine terk edilebilir.

Ingeborg Drevitz'in Batı'ya gitme zamanı diye ayırdığı günlerden sonra, kendisinin daha çok Amerikalıların bulunduğu güzel bir bölge olan Berlin'in Grunewald yöresine düşen evinde, bir akşamüzeri, yani Almanların akşam ekmeklerini yedikleri bir saatte buluştuk.

Bahçe içinde gerçekten sevimli bir evde oturuyor Drevitz ailesi.

Baba iri yarı, neredeyse demokrat Alman işçilerinde görülen babacan iyimser bir gülüşe yatkın yüzüyle buyur ediyor.

Konuşmalara girişmeden önce Türkiye ile ilgili sorularını yanıtlıyorum, karı kocanın.

Ülkemiz hakkında epey bilgi sahibiler.

Siyasi sarsıntılarını, demokrasi adına girişilen üçkâğıtları, bu 'üçkâğıt' deyimini neredeyse karşılayacak bir benzetmeyi Drevitz'in kocası Almancada buluyor. Sonra da:

— Uzun sohbet aç karnına olmaz, diyor.

Ve ben Drevitz'le konuşurken Bay Drevitz ortadan kaybolup biraz sonra, yuvarlak masaya buyur ediyor konuklarını.

Öylesine candan görünümlü bir insan ki...

— Haydi bakalım, diyor. "Yumulun."

Tam tamına böyle çevrilebilir Türkçeye sözleri.

Güzel bir kaz ciğeri var sofrada.

Benim gösterdiğim beğeniyi ilgiyle izleyip "bizde" kaz ciğerini bunca tanırlar mı diye soruyorlar.

Haklılar bir anlamda, daha çok soğuk ülkelere ait bir besin bu kaz ciğeri. Ülkemizin değişik coğrafyalara sahip olduğunu ve tarihe kök salmış pek çok mutfağın da mirasçısı olduğunu anlatıyorum.

— Evet, diyor Ingeborg Drevitz, biz hep güneşin doğuda ve güneyde olmasından ötürü oralara hiç soğuk uğramaz sanıyoruz. Ne tuhaftır, insan ne okusa, ne öğrense izlenim ve duyguları kimi kez daha ağır basar.

Masayı toplayan da Bay Drevitz.

Sohbet havasından sıyrılıp ciddi ciddi oturup, konuşmaya karar veriyoruz ve gerçekten de ailenin öteki kişileri (Benim gördüğüm genç bir kızları vardı, sonra da bir oğul gelip doğrudan yukarı kata çıktı) odadan çekiliyorlar.

Dışarıda yine bir Berlin yağmuru, sürekliliğini güneşin oraları terk etmesinden almış gibi yağıyor hep. Her yanı koyu gölgeli bir yeşille döşeyen, donatan o dingin yağmur.

Drevitz bir sigara yakıyor.

Bana da uzatıyor, kimi kez sigara içerim ben de.

Sigaradan da pek bir şey anlamam, ellerin konulacağı yeri aramaktansa sigara ile oyalandırmak gibisinedir bu ara ara sigara içmelerim.

İlk soruyu onun gerçekten önemli girişimlerinden biri olan "Yazarlar Birliği" üzerine yoğunlaştırmayı yeğliyorum.

Sonradan sendika olacak bir girişimin nasıl başladığını merak etmekteyim.

Çünkü Federal Almanya Yazarlar Birliği'nin çok eski bir geçmişi yok. Yine de benim orada bulunduğum yıllardaki bir ücret sorununu çözümlemek için giriştikleri grevde öylesine başarılı ve birlikte oldular ki imrendim açıkçası.

Bu kuruluşun geçirdiği aşamaları bir de kurucularından birinden dinlemeyi istiyorum.

— Anlatayım, diyor. Sizi ilgilendirmesine sevindim. Birkaç arkadaş, ancak dirençle, inançla yürüyeceğini biliyorduk bu

işin. Çünkü bilirsiniz yazar ve sanatçılar, dünyanın neresine ait olsalar, bir araya geldiklerinde uzlaşmaları epey güç kişilerdir, bu da doğal elbette.

— Evet ama sonuçta siz bu kuruluşu hem gerçekleştirdiniz, hem de çok etkili boyutlara ulaştırdınız, öyle değil mi?

— Öyle de denebilir.

— Kısaca özetleyebilir misiniz? Gerçi ben daha uzun dinlemeyi yeğlerim, sizlerden öğreneceğimiz önemli şeyler olacağı kanısındayım, fakat dikkatimi çeken sizin bu konuyu kısa tutmak isteyişinizdir.

— Evet, belki de kaçınmamı kendimden çok söz etmek zorunda kalmakla açıklayabilirim. İlk kurucular bildiğiniz gibi hatası ve sevabı ile çok fazla ortada görünürler bu gibi işlerde. Yine de anlatmaya çalışacağım. Alman Yazarlar Birliği 1969'da kuruldu. Yazdığım makalede girişimimizi en ice ayrıntısına değin açıklamaya çalıştım.

Bayan Drevitz makaleyi bana vermek inceliğini gösteriyor, ardından yine oturup konuşmayı sürdürüyoruz...

— Ben de söylediğim gibi kurucularındanım, yani ilk girişimi yapanlardan. Bütün Federal Almanya eyaletleri ve Batı Berlin'de ayrı ayrı kuruluşlar olarak bulunan yazar örgütlerini bu girişimle, merkezi Stuttgart'ta olmak üzere yeni bir örgütlenmeye götürücülükte önayak olmak istedik. Bu salt bir örgütlenmeden öte üstelik siyasal içerik taşıyan bir girişimdir.

Ingeborg Drevitz yazdığı makalede söz konusu girişimin bu yönüne de değinmektedir. Kuruluş "Verband Deutscher Schriftsteller" adını almıştır.

— Her kitap yayımlayan yazar bu birliğe girebiliyor mu Bayan Drevitz?

— Evet, ilk kitabını yayımlayan bir yazar dahi örgütümüze girebilmektedir.

— Peki, kitabın eğer varsa, siyasal içeriği örgütün değerlendirmesinden uzak kalabiliyor mu?

— Elbette, iyice sağı, militarizmi öven, Nazi düşünceli bir yazar alınmıyor.

— Örneğin eski Nazi liderlerinden Albert Speer anılarını yazdığı kitapla otomatik olarak örgüte katılmış sayılabilir mi?

— Hayır... Eski militaristlerden, o zamanlar Nazilerin seferberlik propagandasını yapan, şimdi de yazmayı sürdüren, her yazdığı kitabın ilk basımı 20.000 olan meraklısı bol ve eksilmeyen Ernst Jünger de birliğimize giremiyor.

— Stern dergisi Jünger'in 1975'te 80. yaşgününü anan bir röportajda onu en çok küfür edilen Alman yazarı olarak tanıtırken, E. Jünger'in elinde bir Nazi kaskıyla çıkan fotoğrafını gördüm. Bu da tüm küfürlere karşın E. J.'nin ve benzerinin Federal Almanya'daki eski Nazilerin, yazar olarak ortaya çıkanların toplumumuzda hatırı sayılır bir sempatiye, okur kalabalığına sahip olduklarını göstermiyor mu?

— Elbette, saptamanız doğrudur. Son yıllarda bilinçli bir şekilde bu okur kalabalığı siyasal kuruluşlarca da besleniyor. Üçkâğıtçı Axel Springer'in basın tröstleri, F. Almanya'nın sağa kayışını kendi yazarlarının bilinci doğrultusunda geliştiriyorlar. Örgütümüz kurulduğundan beri sağ eğilimli yazarlarla aramızda bir çelişme başladı. *"Druck und Papier"*, *"Baskı ve Kâğıt"* sendikasına girme konusundaki girişimlerimizle birlikte yazarlar birliğinde bu görüşe ilk karşı çıkanlar sağ eğilimliler oldu. Bir sedikaya girmenin kendi özgürlük anlayışlarıyla bağdaşmadığını belirttiler. Bu konudaki karşı koyuşlarını da örgüte kabul ettiremediklerinden, örgütten ayrılarak *"Freie Deutsche Autorenverband"*ı (*Özgür Alman Yazarlar Birliği*) kurdular.

— Tanınmış kişiler var mı içlerinde?

— Evet, sayarsak, Hans Haabe, Rudolf Cremer Badoni gibi kişiler var. Bu örgütün mali kaynakları çok güçlü olduğundan eski çıktıkları örgütten kısa zamanda palazlanıp yeni örgütlerinde kuvvetli duruma(!) geldiler. Çünkü büyük mali destekleri vardı. Örneğin R. Cremer İtalyan demiryolu kralının kızıyla evlidir ve karısının büyükbabadan kalan mirasını edinebilmek için karısının soyadını almıştır – Badoni. Bu okkalı miras Birinci Dünya Savaşı'ndaki vagon karaborsacılığıyla bu tarafa geçmiştir. Alman Yazarlar Birliği ancak Baskı ve Kâğıt İşçileri Sendikası'na girdikten sonra yayınevleri ile pazarlığa oturduklarında, yazdıklarının siyasal içeriği bakımından da daha bağımsız bir tavır koyabilme olanağını ve gücünü kazanmışlardır. Sendikanın ve Yazarlar Birliği'nin merkezi Stuttgart'tadır ya Berlin gene

de ağır basar. Belki de sizin başlarda belirttiğiniz gibi İstanbul'un, Ankara'ya, başkent olmasına karşın, ağır basmasına benziyor bu. Sanat, edebiyat, fikir açısından önemli rolü gene de Batı Berlin oynamaktadır. Çünkü eski başkent Berlin'in özel bir durumu var. Önemli sanat ve edebiyat adamlarının çoğu Berlin'de bulunmaktadır. Berlin, Doğu ve Batı Berlin olarak en uç noktaları kapsayan, yoğunlaştıran bir kenttir.

— Umut verici bir sanat ve edebiyat anlayışı değeri taşıyan ilerici, demokrat yazarlar ve sanatçılarla yolunda giden bir çalışmayı anlattınız. Bunun tersi söz konusu değil mi sizce?

— Federal Almanya'da şu sıralarda yeni bir moda başladı. Böll'e rağmen. İçe dönük, fildişi kuleye kapalı, şiirsellik görünümleriyle sergilenen bir sanat akımı olarak tanımlanabilir bu. Bu akımın üzerine 'ne yenilik işte' gibi övgü dolu eleştiriler çıkıyor ve günümüzün modası olarak ilan ediliyor. Bu kendiliğinden ortaya çıkıvermiş bir durum değil. Büyük yayınevleri ve büyük gazeteler doğrudan doğruya hisse senetleri, dolaylı olarak reklam ve ilan yoluyla bu hayattan, zamanından soyutlanmış edebiyat ürünlerinin ortaya çıkardığı endüstriyi destekliyorlar. Endüstri sermayesi sanatta neyin övgüsünün yapılıp, neyin yapılamayacağını bu yolla topluma dikte etmektedir. Bu yeni akıma koşut olarak da öte yandan işçi edebiyatı gelişiyor. Bu akıma da şimdilerde işçi edebiyatının yeniden keşfi deniliyor. Özellikle büyük tekeller bu yeni işçi edebiyatı akımını baskı altında tutmaya çalışıyorlar. Ve bu baskıları da sanatta amacı ve özü dağıtıcı bir biçimde başarıyla uygulayan yazarlara yukarıda değindiğimiz toplumsal içeriği olmayan kaçma yollarını sunuyorlar. Böylece de bu tür yazarlar maddi güvencelerini de pek yorulmadan sağlamış oluyorlar. İşçi edebiyatı bu zorlukları yenerek gelişmek durumunda. Örneklersek sizin de bildiğiniz gibi Batı Berlin'de F. C. Delius'un başına gelenleri gösterebiliriz. Bu yazar, Siemens'in arşivinde yaptığı yoğun çalışmalardan sonra *Siemens'in 100. Kuruluş Yıldönümüne Armağan* adlı bir kitap çıkardı. Siemens kuruluşu da ünlü Krupp'lar gibi pek çok şeye bulaşmıştır üstelik. Kitapta kapitalist bir işletmenin çalışması hicivli bir şekilde bol örnek verilerek anlatılıyordu. Auschwitz toplama kampının teknik donatımının Siemens tarafından

yapıldığının kanıtlanması gibi. Bunu şimdi herkes unutmuşa benziyor nedense... Siemens on altı noktada kitapta gerçeklere aykırı iddialar bulunduğunu öne sürerek yazara karşı dava açtı. Mahkeme sekiz noktada Siemens'in davacı olarak haklı olduğu kararına vardı. Mahkeme masrafları yazara ödetildi, mahkemece yazarın ayrıca Siemens'e tazminat ödemesi gerektiğine de karar verildi. Tazminat toplamının saptanması için de dava hâlâ sürmektedir. Durum garip. Aslına bakılırsa Batı Berlin politik olarak (gerçi Sosyal Demokratlar tarafından yönetilmektedir ya) Federal Almanya'daki diğer Sosyal Demokrat eyalet yönetimlerine göre de daha tutucu bir kent.

— Buna rağmen edebiyat ve sanat alanında önem kazanmasını hangi etkenlere bağlayabilirsiniz?

— Berlin'in coğrafi durumu iki sistemi, yani kapitalizmi ve sosyalizmi yerinde karşılaştırma olanaklarını sağlıyor. Böylece politik bakımdan uyanık Federal Alman Yazarları için Batı Berlin'e yerleşmek çekici olmaktadır. Öte yandan gerek Bonn hükümeti, gerekse Batı Berlin senatosu gene siyasal nedenlerden bir kültür merkezi haline getirmek istemektedirler kenti. Sanatçıları maddi yönden desteklemek, sizin örneğinizdeki gibi yabancı genç sanatçılara çağrılar çıkarmak, burslar sağlamak, sanat ve kültür programlarını ve konserlerini finanse etmek, Batı Berlin senatosunca bu özel konumdan ötürü çok daha kolay olmaktadır.

— Ya siz yazarlığa nasıl giriştiniz? Edebiyat çalışmalarınızda ilk hangi türü seçtiniz, anlatır mısınız?

— Yazarlığa tiyatro yazarak başladım. Genellikle Nazizmi tema alan oyunlardı bunlar. Sonradan sosyal eleştiri taşıyan romanlara yöneldim. Bu romanlarımda savaştan sonra Federal Almanya'da yeniden yerleşmeye başlayan yanlış değer yargılarını işlemeye özen gösterdim. Büyük kentlerde (Batı Berlin'den, yaşadığım bu kentten örnekler aldım) yaşayan insanların birbirlerine karşı ilgisiz tutumları işlediğim konular arasındadır. Belli başlı yapıtlarımı sıralamam gerekirse, oyunlar: *Bütün Kapılar Tutulmuştu,* İkinci Dünya Savaşı'nın Almanyası'ndaki toplama kamplarını konu alan ilk oyunumdu. Romanlarım: 1958'de *Der Anstess* (İtilim); 1962'de *Das Karussel* (Dönmedolap);

1969'da *Oktoberlicht*, (Ekim Işığı); 1974'te *Wer verteidigt Kartin Lambert?* (Kartin Lambert'i Kim Savunacak?); 1975'te *Das Dochhaus* (Gökdelen), bir de 1965'te yazmış olduğum denemelerim var: *Berliner saloons* (Berlin Salonları); Berlinli aydınların konuşup tartıştığı konuları kapsayan bir deneme kitabı. *Eşitleşme Üzerine* (emansipasyon) kadınların ve Yahudilerin eşit hakları konularında bir deneme kitabı. 1972'de *Edebiyat ve Topluma Ulaşma Araçları* adlı bir kitabım çıktı (Die Literatur ud ihre Medien). Fotoğraflarla, edebiyat parçalarıyla derlediğim *1945 Kentleri* adlı bir çalışmam var. Son çalışmamsa bir biyografiyi kapsıyor: *Bettina vor Armin*. Romantizm, devrim ve ütopya. B. V. Armin benim için çok ilginç bir kişilikti. 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve romantik akımın içinde sayılan, fakat siyasal bakımdan solda sayılacak bir şairdir. Edebi gelişmesi, çağındaki Heidelberg ve Jane romantik akımları ve daha sonra Berlin'deki Georg Büchner'in de dahil olduğu genç Almanya 1835-40 akımı çerçeveleri içinde görülüyor. B. V. Armin, G. Sand'in de çağdaşı ve arkadaşıdır. Prusyalı bir aristokratla evlenerek önemli bir aileye gelin olarak katılmıştı. Çağında gerçekten önemli siyasal eylemleri olmasına karşın katılmış olduğu aristokrat ailece, gelinin yaptıkları daima örtülmek istenmiş, dışarıya pek sızdırılmamıştır. Bu yüzden daha sonraki kuşaklar bu şair kadının siyasal eylemleri konusunda tam bir fikir edinememişlerdir. B. V. Armin'in siyasal eylemleri ile ilgili aile arşivlerinde saklı tutulmuş gizli bilgiler ve belgeler 1945'te Sovyet ordularınca bulunmuş ve kamuoyu bu konuda ilk kez kesin bilgi sahibi olmuştur. Bulunan belgeler arasında şairin mektupları ve siyasal makaleleri de vardı. Çalışmaları konusunda örneğin şu konuları saptamak olanağı çıkmıştır. Şair bugünkü Birleşmiş Milletler kurumu fikrinin çekirdeği sayılabilecek *"milletler ailesi"* fikrini o yıllarda ortaya atmıştır. Proletaryanın haklarını savunmada dikkati çeken çalışmaları vardır. Macaristan ve Polonya'daki devrimci eylemlerle ilişkileri omuştur. İlk kez ezilen kitlelerle ilgili sosyal istatistikleri Avrupa'da yaptırmıştır. 1844 Schlesien Weberaufstand (Silezya Dokuma İşçileri Ayaklanması) derlemesi önemli bir örnektir. Bu isyan Prusya ordu birliklerince kanlı bir biçimde bastırılmıştır. Bu ayaklanmanın siyasal kitle eylemleri-

ni canlandıran ve proletaryanın sınıf bilincini geliştirici ve hızlandırıcı bir rolü olmuştur. Dokuma işçilerinin ayaklanması olarak anılan bu hareket Alman proletaryasının kapitalist sömürücü sınıfa karşı ilk açıkça meydan okuyuşudur. Bu önemli konunun edebiyata yansıyışı şu çalışmalarda ve yazarlarda görülür: Şiirde, *Silezyalı Dokumacılar, H. Heine* (1844). Tiyatroda, *Dokumacılar, G. Hauptmann* (1892). B.V. Armin ise Dokumacılar isyanı ile ilişkisi olduğu iddia edilerek, zamanın *Metternich* yönetiminde ağır şekilde suçlanmış ve sürekli izlenmiştir. İşte ben bu ilginç kadın örneğinden yola çıkarak, kadınların eşitleşme olayında nasıl girişimlerde bulunmaları gerektiğini de anlatmayı amaçladım.

— Günümüzde bu eşitleşme çabaları hangi yollarla gerçekleştirilebilir sağlıklı olarak sizce?

— Birinci planda örgütlerde çalışarak. Yani sendikalarda ve partilerde. Kadının eşit haklar için verdiği savaş kanımca siyasal düzeyde kedini göstermesiyle olasıdır, ayrıca eğitim olanaklarını sonuna değin kullanmak.

— Eğitim bir üstyapı kurumu değil mi? Bir grubun okumasına karşın eğitilmeyenlerin yüzdesi düşünülürse çağımızda bile.

— Somut olarak eğitim olanaklarından yararlanmayanlar olabilir. Yine de eğitim işinin üstünde durmamın nedeni şu: eğitim yapanlar eğitim yapamayanların çıkarlarını, insani haklarını savunmak için çaba göstereceklerdir. Çünkü bence öğrenenler, öğrenmeyenleri de bilinçlendirmeye çalışacaklardır.

— Bu durumda kitlelerin ilerlemesi, toplumsal hakların kazanılması bir okumuşlar grubunun tekeline bırakılmıyor mu? Ne dersiniz?

— Eğitim görmüş tabakayla proletarya arasındaki nitelik farkı diyelim ki Türkiye'deki duruma göre Almanya'da daha büyük bir hızla azalmaktadır. Bizde 1900'den beri okuma yazma bilmeyen kalmamıştır. Bu yüzden kadınlara mevcut yasal hak ve olanaklardan yararlanarak bir oy makinesi olmanın tersine gerçek yöntemleri geliştirme süreci içinde yardımcı olmak gibi önemli bir rol kazandırılmıştır. Burada ortaya çıkan siyasal sorun, örneğin belki de Türkiye koşullarının gerektirdiği kadar

aşırı bir nitelik göstermiyor, sanırım burada siyasal kadın girişimlerinin bizdeki kökünün 1875'lere kadar uzandığını belirtmekte yarar var.

— Sizin kadınlarınızın özgürleşme girişimi genel olarak erkeği mi hedef almakta, yoksa geçerlikteki yönetim sistemini mi?

— Sorunuzun da içerdiği gibi hareket iki yönlüdür. Bir yanda Amerikan feministlerinden esinlenen genç aydın kadınlardan oluşan gruplar, öte yanda sistemin özelliklerini ön plana alan çok daha güçlü bir kadın hareketi. Yalnız bu ikincisi kamu örgütlenmeleri aşaması içinde fazla ilerleyemeden kırılmaktadır. Yani bu kadınların önemli siyasi yönetici kadrolara geçmeleri çok zor olmaktadır.

— Sizce bu iki girişimden hangisine öncelik tanınmalı?

— Bence politik içeriği olan çok daha önemli, fakat öteki girişimi de küçümseyemem. Çünkü bazı durumlarda kadınlara toplumsal bir değerlilikleri olduğu bilincini az da olsa verebiliyor.

— İşlediğiniz konuların belli başlı özelliklerine değinmiştiniz, biraz daha açıklar mısınız?

— Biz ellilerin, yani İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamışların kuşağındanız. Yani savaş sonu dünyası ile olan derin çelişkilerimizi ve şaşkınlığımızı anlatmaktayız. Örneğin *Dönmedolap*'ta savaşı yaşamışların savaş sonrası Berlin'indeki durumlarını anlatıyorum. *Ekim Işığı*'nda da savaşı ve savaş bitiminden Berlin'in bölünmesi olayını yaşamış bir kadının çocukları ve çevresi ile olan ilişkisini, daha sonraları öğrenci protestolarını izleyişini anlatıyorum. *Gökdelen*'de sosyal koşullarıyla belirlenen ve birbirlerine karşı tam bir ilgisizlikle, duyarsızlıkla yaşayan büyük kent insanları var. Romanda çocuklar önemli bir rol oynuyor. Gerçi bu çocuklar da sosyal ayrışmanın etkisi altında, fakat onlar için bu etkiler daha henüz sosyal bir yasa haline gelmemiş.

— Çocuklar bu sosyal yasanın dışında ne kadar kalabilir sizce? Ve *Gökdelen*'in ileriki büyükleri olmaktan onları ne kurtarabilecektir? Romanınız bunlara bir çözüm getiriyor mu?

— Somut bir çözüm getirilmiyor. Çocuklardan birinin ba-

bası romanda yan figür olarak görünür, siyasal tutukludur. En azından onun bu sosyal duruma çözüm düşünmesi olayı çocukların içlerinde var olan sosyal ayrışmaya karşı isyana koşut öğe olarak kullanılmıştır. *Katerina Lambert*'te de fazla iyi bir insanın, hayatın gerçekleri karşısındaki psikolojik çaresizliğini anlatıyorum. Lambert'in okul arkadaşı gazeteci bir kadın onun ölümünü duyduktan sonra hayatı ile ilgili olayları izleyip Lambert'le kendisini özdeşleştiriyor. Bu ölüm olayından toplum için alınabilecek bildiriyi daha somutlaştırarak okura veriyor.

— Her yazara –çok tanık olduğumdan bilirim– özellikle sorulan bir soru vardır. Eserlerinde biyografik öğeler olup olmadığı sorusu. Siz ne dersiniz buna?

— Evet, doğallıkla bazı değişikliklerle var. Ama öte yandan da siz de yazar olarak çok iyi bilirsiniz ki, yazarlar özyaşamlarının bir toplamı değildirler. Yazarlar birçok karakteri bir arada yaşayabildikleri ölçüde yazardırlar.

— Yeni tasarılarınız neler? İşte size sıradan ve alışılmış ikinci kolay soru, fakat bu kez kişisel ilgi de var sorumda...

— Yeni bir kitap üzerinde çalışıyorum. Şimdilik adını koyamadım. Ama çalışma başlığı biyografi. 1870'lerde ülkenin çeşitli köşelerinden işçi olarak Berlin'e gelen ailenin öyküsünü anlatıyorum... Görüyorsunuz biyografi, yani yukarki soruyu biraz düzayak da olsa doğru çıkaracak yanıt.

— Bu çalışmalarınızla nelere dikkat etmeyi amaçlıyorsunuz?

— Almanya'nın kapitalistleşme süreci içindeki yakınlarımın geçirdiği yaşama zorlukları, işçilik sorunları ve bugüne kadar varan değişiklikleri.

— Daha önce sözünü ettiğiniz bağlı olmayan edebiyat akımının geniş okura erişip kökleşebileceğini sanıyor musunuz günümüzde?

— Pek fazla bir etkinliği olacağını sanmıyorum. Okura erişmeleri açısından da pek etkili olacaklarını sanmıyorum. Sınırlı bir derinleşme yapabilir. Bu bile uzun süre olamaz. Alman okuru daha çağdaş ve dikkatli olmayı biliyor diyorum, hiç olmazsa çoğunluğu.

— Günümüzde edebiyatı kitaplarda kaldığı gibi düşünmek

kolay değil. Televizyon ve sinema senaryoları olarak topluma ulaşma olanakları çok daha geniş. O zaman önemi daha da bir artıyor, yani kamuoyunu oluşturmakta. Kimi durumlarda kasten tersine çevrilmiş haber ve yayınlar bu araçlarla halka sunuluyor. Daha da inanılır olmak için toplumca gerçek sayılabilir örnekler sıkıştırılıyor araya. Bunu burada ben çok kez gözledim. Bu önemli iletişim organlarındaki ustalıklı şaşırtmaca halkta çarpık bir inanç yaratabilir. Özellikle sizin gibi gelişmiş sanayi toplumlarında bu daha da büyük bir tehlike oluşturabiliyor. Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?

— Almanya'da iletişim araçları daha hâlâ demokratik kurumlardır. Program yapımında çeşitli meslek gruplarının ve çıkar çevrelerinin temsilcileri belirli söz hakkına sahiptirler. Böylece halk yığınlarının çıkarlarını temsil etmek durumunda olanların bu demokratik haklardan sonuna dek ve gittikçe genişleyen bir biçimde yararlanmaları gerekir. Sözünü ettiğiniz ilerici, toplumcu eserlerin yukardan gelen direktiflerle bu kurumlarda kötüye kullanılması ancak halkın da demokratik haklarını daha etkin bir biçimde savunmasıyla önlenebilir.

Konuşmanın bittiğini düşünerek bakıyoruz birbirimize.

Vakit ilerlemiş, akşam ekmeği saat 18:00 19:00 sularında yenir Alman evlerinde.

Demek geceye dönüyor saatler.

Kapıya değin birlikte çıkıyoruz Ingeborg Drevitz'le.

Küçük ön bahçe gecenin içinde ıslak çimen kokuyor, buna bir yerlerden toprak kokusu karışıyor.

Birbirimize yeniden görüşmek üzere söz veriyoruz, gerçekten de daha sonra 1979'da yine bir sanat toplantısında karşılaşıyoruz Batı Berlin'de.

Duyduğum toprak kokusu bana Kadıköy'deki bir geceyi anımsatıyor, küçük bir evin kapısında bekleyip, açılana dek ıslandığım bir geceyi.

O yıllar çocuktum.

Toprak kokusu, yağmurun ve gecenin üşütücülüğünü, gencecik, güzel yeşil gözlü annemin niçin kapıyı açmakta bu kadar geciktiği kuşkusunun beslediği kötü ikircikli varsayımları yok edip beni ısıtıyordu.

Küçük babasız bir evceğizin yanlayıp durduğu yüzü çimen, yaban yoncası kaplı tepenin ardında fıstık ağaçları vardı.

"O ağaçlar da, o yağmur da Akdeniz çevresinindi" diye düşünüyorum, yolu bitirip yeraltı ulaşımına varana dek.

Çok özlüyorum İstanbul'u, Kadıköy'ü...

Köşedeki semt kilisesinin ışıkları yanıyor.

Evet, yine tazeliyorum ilk geldiğimdeki gözlemimi. Buralarda fabrikalar, okullar, hapishaneler, kiliseler hep bu tuğladan yapılıyor, nasıl da yadsınacak bir malzeme eşliği. Yoksa yadsımamalı mı?..

Fakat Alman dostlarımı giderek seviyorum.

"Bir Başka Yazardan Öğrenebilmek Başka Şeydir – O Yazarı Sevmek Başka Şey"

Martin Walser'in okuma gününde kendisinden konuşabilmek için zaman istediğimde, gerçekten ince bir ilgi ile hemen ertesi gün *Akademi der Kunste*'de buluşabileceğimizi söyledi.

Batı'ya dönecekti akşamüstü, bundan ötürü bunca çabuk sözleşebilmiş olmanın sevincini duymadım diyemem.

Berlin Teknik Üniversitesi'nin 110 numaralı odasında konuşmasına başladığında okurları onu devinimsiz bir ilgi ile dinliyorlardı. Ve daha önce de değindiğim gibi sonra kimileri sözleriyle saldırmaya yöneldiler.

Walser kıpırtısız yeşil bakışlarıyla yanıtladı onları. Son çalışmasındaki roman kişisinden söz açtı.

Bu kişinin büyük bir işadamı olduğunu, Londra'da bir iş gezisindeyken lüks arabasının içinde caddeyi geçtiği bir akşam saatinde, ünlü bir İngiliz gazetesinin başlığındaki Nürnberg duruşmalarıyla ilgili bir manşete dikkat ettiğini, böylece ulusunun geçmişte yok saydığı tarihini nasıl anımsadığını açıkladı.

Bu yarattığı kahramanını tüm içsel uzantılarıyla dinleyenlere anlatıyordu, güvenli tutumuyla.

Sonra da bu tür büyük bir işadamının şoförünü de yazmayı tasarladığını, bunun yaratılabilmesi için gereken içsel ve akılsal dönemin ne denli uzayacağını henüz bilmediğini açıklıyordu.

Yazara yöneltilen sorular doğal olarak çoğunluk son kitabının içeriği ile ilgiliydi.

Fakat arada kalkan birkaç kişi onun Federal Almanya eleştirisinde hiç de haklı olmadığını, burayı beğenmiyorsa onu çağırdıkları yere, Demokratik Almanya'ya gitmesinin yerinde olacağını belirten çıkışlar yaptılar.

Walser uzak ve durgun baktı yine, sonra konuşmayı sürdürdü.

Dışarı çıktığımda yazar, yüksek tavanlı uzun geçeneklerden çevreyle ilgili değilmişçe yürüyordu. Dingin görünümünü hiç yitirmemişti.

Ertesi gün İngiliz bahçesi diye anılan salkım söğüdü bol, güzel bir parkın yanındaki Akademi der Kunste'nin binasında, tam konuşulan saatte bekliyordu.

Onca işine karşın yazarlığa duyduğu büyük saygının bir kanıtıydı bu. Türkiye'ye dair bir iki sözle girişildi konuşmaya.

Bizim Ege ve Akdeniz'in güzelliklerini şaşılası bir ayrıntı zenginliği ile biliyordu. Kendisi oralara gitmiş miydi?..

— Yok, diye yanıtladı gülerek, "benim iki eski dostum oralara bundan yedi yıl önce gittiler. Bilirsiniz yılda bir bizim Avrupalıların 'tatil' diye kutsadıkları şurayı burayı arasız dolaşma bayramlarını. İşte dostlarım böyle bir ilk seçimle Türkiye'ye gittiler ve sonra artık her yıl oraya gidiyorlar. Datça yönlerinde bir körfez kasabasında dostlar edindiler, insanlarınızı çok sevdiler. Mektuplaşıyorlar şimdi. Ülkenizin yoksulluğunu değil insan zenginliğini, içtenliğini anlata anlata bitiremiyorlar. Düşünün yedi yıl bu tür bir "URLAUB" tatil anlayışının arasız satımı bol bulvar dergilerinde, şurada burada, kişilerin özendirildiği değişik yerler ve güneşler sunulduğu bu tatil piyasasında bulunan Federal Alman vatandaşlarının içinden bu iki dostum değişmez tatil yerlerini bulduklarını söylüyorlar. Ve Türklerle olan içten bağları gelişip duruyor...

— Sanırım bizim göçmen işçilerimizi de başka türlü anlıyorlardır şimdi.

Gülümsüyor Martin Walser:

— Elbette, kuşkunuz olmasın. Gerçek aydınlarımız bir de gerçek insanlarımız sayısal azınlıklarına karşın bu göçmen işçi sorununa çok başka insancıl açılardan bakmaktadır. Dostlarıma gelince, onların kişisel kanıları, benim de zaten eskiden beri Al-

man olmaktan çok insan olmaya yönelik dünya görüşümden ötürü anlamaya, sevgiyle anlamaya yöneliktir. Biliyorsunuz gerçek aydından kasıt zaten günüyle ve tarihiyle hesaplaşan kişi anlamına değil midir çağımızda.

Konuşmaya girişmek için teyp ve bantları çıkarıyorum.

Walser'in kendi yaşamı Alman edebiyatının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişiminin de bir parçası sayılır.

Biraz da bu gelişmeyi içinde yaşayan bir yazardan öğrenebilmek için Walser'e savaş sonrası edebiyat akımlarını sordum Almanya'da, kimden etkilendiklerini, siyasal gelişimlerin içinde edebiyatın nasıl yönlendiğini. Böylelikle bizim kendimiz için sık sık sorduğumuz bir soruyu bir başka ülke için, hem de daha gelişmiş bir ülke için; sanat, düşünce açısından daha kapsamlı görünen bir birikimi olan bir ülke için sormuş oluyordum.

— Belki 1948'den başlamak gerekecek. 1948'de para reformu yapıldı. Hiçbirimizin parası yoktu. Üniversiteyi bitirmiştim, Tübingen'den ayrıldım, çalışmak için Stuttgart Radyosu'na girdim. Burada çeşitli bölümlerde çalıştım, bir yandan da yazılarımı sürdürüyordum. İlk olarak "47 Grubu" 1953 baharında beni bir okuma gününe çağırdı. Güzleri genel bir toplantı yapılıyor, her yılın baharında da okuma günleri düzenlenerek ödül dağıtılıyordu. 1955 baharında Berlin'de yapılan toplantıda ödülü ben kazandım. Belli bir yarışma anlamını taşıyordu bu ama değerlendirmeler bence pek ciddi değildi. Henüz bir şey yayımlamamıştım ama bir yayıncım var sayılırdı. 1955 güzünde o güne dek yazdığım hikâyeleri içinde toplayan ilk kitabımı *Ev Üstünde Bir Uçak*'ı yayınladım. "47 Grubu" o zamanlar benden biraz daha yaşlı insanların içinde bulunduğu ve çoğunluğu da savaş yıllarının içinden gelen bir yıkım edebiyatı yapmak istiyorlardı. (*Kahlschlagliteratur*). Estetik ya da düşünce dünyasından gelen bir kavram değildi elbette *"yıkım edebiyatı"*. Savaşın kötü ve zor deneyimlerini geçiren bu insanlar daha önceki önerilmiş hiçbir estetiği kabullenmek istemiyorlardı. Her şeye yeniden başlamak istiyorlardı.

— Yani bunun hem içerik, hem biçim olarak daha önceki edebiyatın yadsınması anlamına geldiğini mi söylemek istiyorsunuz?

— Yeni olan şuydu: Biçem olarak yoksuldular. Kendilerine gerçekçi diyorlardı. Ben onları bulduğum zaman henüz çok gençtim, salt tartışılanları dinliyordum, en sevdiğim yazar Kafka idi, 1946'dan beri Kafka okuyordum. Onların yıkım edebiyatı hiçbir estetik ve biçem önerisi taşımıyordu benim anlayışım için, gerçekçilik olarak sundukları ise sadece yoksul bir gerçekçilikti.

— Bu yoksulluk, yoksulluğun gerçekçi edebiyatı anlamını mı taşıyordu?

Örneğin bir yazar diyelim ki şöyle bir şey yazıldıysa: "ve hüzünlü bir sesle dedi ki..." bu hemen gereğinden çok duygulu olarak nitelendiriliyor ve sadece şunu şunu dedi diye yazılması savunuluyordu. Belli bir estetiği olmayan, buna karşılık sadece güvensizlik üzerine kurulu, benzetmelere, hayal gücüne inanmayan, her türlü biçem değerini yadsıyan bir anlayıştı bu. Savaşın ardından gelen, esaretin, yaşanılan zor yıllardan gelen her şeye karşı güvensizliğin belirlediği bir şeydi bu. Bu yüzden bütün biçem özelliklerine de karşıydılar. 1953'te ilk olarak bu grubun içinde yazdıklarımı okuduğum zaman sert, amansız eleştirilere uğradım, hemen herkes bana karşı çıktı. Bense Kafka'nın etkisindeyim ve bu o günkü yazarlarda asla istenilmiyordu.

1955'e gelindiğinde ise Eichinger, Ingeborg Bachmann ve Wolfgang Hildesheimer gibi yazarların da etkisiyle durum biraz olsun değişmişti. Bunlar yıkım gerçekçisi olmayan yazarlardı, daha başka şeyler istiyorlardı. Hildesheimer Londra sürgününden yeni dönmüştü vb. ve *"47 Grubu"*nun içinde başka yönlenmeler ortaya çıkmaya başladı.

Benim 1955'te ödülü almamın bir nedeni de rastlantısal olarak işte böyle başka görüşlerin de artık seslerini duyurabilir olmalarıydı. 1957'ye kadar çalıştığım Stuttgart Radyosu'ndan ayrılarak aynı yıl Badensëe kıyısına yerleştim, doğduğum yerlerdi oralar. 1955-56 yıllarında yazdığım bir roman ile Hermann Hesse ödülünü kazandım, elime 10.000 DM gibi büyük bir para geçti, daha sonraki çalışmalarıma çok iyi destek oldu bu para. Bu romanda artık Kafka'nın etkisi yoktu. Stuttgart döneminin deneyimleri üzerine kurulu bir romandı. Tek bir tipi de incelemiyordum orada, dört büyük bölümden oluşuyordu ve her bö-

lümde romanın asıl kahramanı görünmekle birlikte, kişiler her seferinde değişik başka kahramanlarla birlikte ortaya çıkıyordu. Birbirinden ayrı bu dört bölüm içinde 50 yıllarında köyden kente gelmiş bir insanın yaşamını incelemeye çalışıyordum. Bunu izleyen romanım *Yarı Zaman*'ı Amerika'dan döndükten sonra 58-60 yılları arasında yazdım, 900 sayfa içinde doğduğum yerlerin ve o dünyanın etkileri vardı. Bu romanın kahramanı Anselm Kristlein'ı o romanda işleyerek bitiremedim. Bunun arkasından 64-66 yıllarında yazdığım *Tek Boynuzlu* adlı romanımda aynı tipi tamamlamayı düşündüm. Başaramadım. Yedi yıl sonra 72-73'te yaptığım üçüncü bir denemeyle bütünleyebildim ancak. Tip aslında kendi zayıflığını, toplum içindeki zayıflığını toplumla uzlaşarak yenmeye gayret eden bir insanı çizmeye çalışıyordu. Sonunda böylelikle başına gelenleri anlamaya başlasa da artık bunları değiştiremeyeceğini görür. Bütün bunu bir iç monologla, bilinç içi bir tartışmayla yazdım. Bir anlamda 15 yıllık bir sürenin bilinç tarihi gibidir. Toplumun etkilerinin bilinçte uyandırdıklarının bir hikâyesi. Elbette bunun içinde dünyayı tipimin bilinciyle yargılarken dış dünyanın nesnel hikâyesini de anlatmak gereksinimi duydum, tarihsel, siyasal, kamuoyu oluşturan yanlarıyla. Ve bana öyle geldi ki sanki tiyatro oyunları da yazmıştım. 1961'de bir tiyatro deneyimim de olmuş, oyun birçok tiyatroda oynanmıştı. 1962'de bir Alman trilojisinin ilk parçası olarak düşlediğim *Çınar ve Angora*'yı yazdım. Yaklaşık olarak 1945 ve 1960 yıllarında Alman tarihini sergilemek isteyen bir oyundu bu. Özü de halkın, tarihin yapılmasına demokratik anlamda bir katkıda bulunmayıp, hep yapılmış, başkaları tarafından, yukarıdan yapılmış bir tarihin içinde kendini bulması, bu yüzden de bir anlamda hep geç kalıyor olması ile ilgiliydi. Bir yıl sonra 1963'te yazdığım *Uzun Adam Bay Krotta*'da bir kapitalisti anlatmaya çalışıyordum. Kendisinin artık zamanın dışında kaldığını gören, gereksiz olduğunu fark eden, ölüme mahkûm olduğunu anlayan, ama hiç kimsenin kendisini gelip yerinden atmadığı bir kapitalist. 1960 yıllarında toplumdaki durağanlığı dile getirmeye çalışıyordum bu tiple. O zamanlar Schelski, Arnold Gehlen gibi tutucu aydınlar tarihin sonundan söz ediyorlardı. Hatta Enzensberger bile, yaptığı kültür siyaseti

içinde bir *"tarih-sonrası"* dönemi yaşadığımızı söylüyordu. Bu düşünceye göre artık sadece somut sorunlar konuşulabilir ve bunlar mantıksal, teknik bir şekilde çözümlenebilir ve siyaset yapılmasına, kurtuluş düşüncelerine gerek kalmazdı. Şimdi artık bu moda da öteki edebiyat modaları gibi geçmiş bulunuyor.

1966-67'de bu görüşün saçmalığı ortaya çıktı. 1964'te Nazi geçmişi ile bu geçmişin aşılması ile ilgili bir oyun daha yazdım: *Kara Kuğu*. Zamanımızda geçen ama geçmişle uğraşan 1964 ve 1943 yıllarını birbirine bağlamaya çalışan bir oyundu. Daha sonra yazdığım *Odada Savaş* adlı oyunum ise en başarılı oyunum oldu, birçok dillere çevrildi, bu arada Türkçeye de.

1971'de deneysel denebilecek bir kitap yazdım. Bununla çok öncelerden beri yapmak istediğimi gerçekleştirmek istiyordum. Bence yazı yazmanın zorluğu insanın ne yazacağını daha önceden biliyor olmasıdır. Yazdığı bir sonraki cümleyi, bölümü, kitabın nasıl biteceğini biliyor olması. Yani zaten bilinen bir şeyin anlatılması oluyor böylelikle kitap. Böylelikle de yeni bir hikâye olmuyor anlatılan, bir hikâyenin yeniden hikâye edilmesi oluyor. 1971'de işte bu düşünceyle kitabımı belirlemeden yazmayı denedim. Beni belirleyebilecek her şeyden uzak kalarak yazmayı denedim, sadece yazmak özgürlüğü içinde, konunun, sorunların hiçbir etkisini kabullenmeksizin. Elbet lüks bir şey oldu bu, üstelik hiçbir anlamı olmayan, sadece benim için yazılmış bir kitap. Yine de böyle bir denemeden memnunum.

— Evet şimdi burada şöyle bir sorun var: İnsan kendi yarattığı tiplere hayran olarak artık onların özgür bir yazım içinde denetimsiz kendi kendilerini geliştirmelerini isteyebilir. Son yıllarda Avrupa'da böyle örnekler görüyoruz. Başı ve sonu olmayan karakterler çiziliyor, romanın bir yerinden bir başka yerine geçiş için de akılla izlenebilecek bir ilişki olması zorunlu görülmüyor. Başından beri burjuva romanını etkilemiş olan nedensellik bağlantılarının, akıl köprülerinin atılması, salt duygu belki de duyular dünyası demek daha doğru olacak, iletilmesi amacı temel alınıyor. Siz de bunu denemişsiniz ve sanırım şimdi yanlış bir yol olduğunu söylüyorsunuz, neden?

— Bu hiçbir yere götürmez, anlamı yoktur ki. Tıpkı bir yelkenlinin dümensiz, rüzgârın estiği doğrultuda hareket etmesi

gibi bir şey bu. Evet rüzgâr burada nesnel bir şeydir ama yelken kullanmanın da kendi nesnel kuralları yok mudur? Ve rota bu iki nesnelliğin kesişmesi değil midir? Nesnel bir olgunun karşısında yazı yazmak da aynıdır. Öznel olanın yazıda egemen olmaması gerekir. Yazarken yazdıklarının salt öznel açılımlar mı olduğuna, yoksa mutlu bir rastlantı sonucu nesnel, *"sadece benimle ilgili değil bu yaklaşım, genelliği olan bir şeyin ortaya çıkıp çıkmadığına dikkat etmem gerekir."* Bu eğilimin sonra anlaşılabilir bir dile çevrilmesi gerekir, benim öznel eğilimlerim ağır basmak isteyeceklerdir, benim onların egemenliğine karşı koyabilmem gerekir. Öznel eğilimlerim bencildir, onu yenmek, diğer insanlardan, nesnel olgulardan dolaylanmam gerekir. Sözünü ettiğim deneyi artık bir daha yinelemem. 1972'de buna benzer bir denemem daha oldu: *"Gallistel sayrılığı"* adını taşıyan bu kitap küçük küçük öznel boşalmalardan oluşuyor. Bu öznel parçaların birbirine eklemlenmesi ile oluşan bütünün sadece bir oyun niteliği taşıdığı açık. Parçalar tek başlarına hiçbir anlam taşımıyorlar, ama bütün olarak belli bir anlam taşıyor kitap. Gene de gerçekçi bir kitap olduğunu söyleyemem.

— Ben yeniden daha önceki bir soruna dönmek istiyorum. Yıkım edebiyatından söz edelim isterseniz. Bu dönem her açıdan beni ilgilendiriyor. Somut olarak bilmek istediğim şu: Bu akımın içindeki siyasal görüş neydi, Alman yazarlarına bu akım içinde çekici gelen şey neydi? Ne de olsa savaş sonrası yıllarda Almanya'da belli bir ün, ad sahibi bir grup *"47 Grubu"*. Üstelik savaş sonrası Alman edebiyatını etkilemiş olması açısından da önemli. Kendilerinden önceki Alman edebiyatını yadsımış olsalar bile bunun somut biçimi nedir? Acaba bu grubun yeni olarak yapmak istediği daha önceleri de denenmiş bir yol değil miydi?

— Öyle sanıyorum ki *"47 Grubu"*nun siyasal bilinci bizde hep abartılmıştır. Aslında siyasal bilinç olarak nitelenebilecek pek bir şey yoktu. Üstelik grubun içindeki yazarların hepsini bağlayıcı ortak bir görüş de yoktu. Tek ortak yan faşizme karşı olunduğu idi, yani anti-faşist olmak konusunda kesinlikle birleşiliyordu. Sosyalist olmak ya da başka bir şekilde olumlu anlamda bir yöneliş söz konusu değildi, ancak Almanya'da Nazi

kalıntılarının temizlenmesi gibi geçen döneme karşı olmak gibi bir olumsuzlukta birleşiliyordu. Grubun içinde tutucular, sosyalistler, Hıristiyanlar, ateistler, kısacası hemen hemen bütün akımlar vardı, yalnız burjuvazi Adenauer döneminin yeniden kuruluşu içinde bu gruba dışardan bakıyor ve ayrım gözetmeksizin sol aydınların oluşturduğu bir gruplaşma olarak adlandırmakta kendi açısından çıkar gözetiyordu. Ve aslında "*47 Grubu*"nu böyle bir adlandırmaya, bütünleşmeye iten burjuva basın olmuştur. Oysa belki de şimdiye kadar hiçbir parlamentonun olamadığı kadar çok değişik rengi içinde barındıran bir aydınlar grubu olmaktan öteye gidememiştir "*47 Grubu*". Yani bu aydınların solcu aydınlar olduğunun anlatılması bir masaldan ibarettir. Bu dönemde kesinlikle küçük görülmemesi gereken yan, bu grubun, antifaşist olması ve Adenauer döneminin siyasal çizgisi karşısında eleştirel bir tavrı olmasıdır.

Yapılmış olan bütün eylemler, imza kampanyaları, bildiriler arasında benim görüşüme göre siyasal açıdan bilinçli denebilecek sadece iki girişimi olmuştur bu grubun: biri Adenauer televizyonuna karşı hazırlanan bildiridir. Bildiğiniz gibi Alman toplumu bir televizyon toplumu olmanın eşiğinde iken, henüz tek bir program üzerinden yayın yapan ARD kanalını Adenauer hükümetin sözcüsü durumuna getirmeye çalışmıştır ve bu durumun gerçekleştirilmesi için yapılan çalışmalarda bizim katkımız olmuştur, daha sonra Anayasa Mahkemesi televizyonun özerkliğini güvence altına almıştır. İkincisi de "*47 Grubu*"nun *der Spiegel* olayında doğru safı seçişi ile ilgilidir. Ama bunun dışında... Belki bir de 1958'de Cezayir'deki savaş ve işkencelere karşı çıkan 121 Fransız aydınını telgrafla desteklememiz sayılabilir. Ama bu konuda ciddi bir şekilde örneğin Sartre'ı desteklediğimizi anımsıyorum. "*47 Grubu*" kısa zaman içinde ne yazık ki sonuçta Federal Cumhuriyet'i temsil eder oldu, bir bakıma edebiyat milli takımı gibi bir şey oluverdi. Sigtuna'ya, İsveç'e, Amerika'ya, Princeton'a milli takım halinde gidildi. Ben bu tür yurtdışı yolculuklarına karşı olduğum için katılmadım, eleştirdim. Şimdi düşünün ki Türk, İngiliz, Fransız ya da Amerikan aydınları bir araya gelip diyelim ki Tübingen'de bir toplantı yapıyorlar ve orada İngilizce metinler oku-

nuyor, olacak iş değil. Bana sorarsanız bu işin içinde biraz Almanlık vardı, değil mi? Ama diğer arkadaşlar başka düşünüyorlardı, ben burada kaldım, onlar gittiler. Bu grup içinde arkadaşlıklar iyi idi fakat belirli siyasal bir girişimde bulunmak olanaksızdı. 1961'de Federal Alman Sosyalist Partisi için hazırlamaya çalıştığım seçim platformu bu durumu iyice açığa çıkardı. O zamanlar *"Sosyalist Party Deutschland"* istenmeyen bir partiydi. Bonn'da bir platformda sanatçıları toplamayı denedim, 15 yazar katıldı. *"47 Grubu"*ndan da katılanlar oldu. *Alternatif, ya da Bizim İçin Yeni Bir Hükümet mi?* adlı küçük bir kitapçık da yayımladım. Kimlerin böyle bir girişime katılacağını bilmek istiyordum, hiç katılan olmadı. Ben dahil o zamanlar hiçbirimiz böyle bir şeye hazırlıklı değildik. Bu kitaba şimdi bunca yıl sonra yeniden bakıldığında bizlerin ne denli saf olduğu açıkça görülüyor. Grass'ın o kitapta bulunan yazısı da son derece apolitiktir. Hiçbirimiz 17 yaşında gençler değildik ama saftık. Daha sonra 1965'te yapılan seçmen kampanyasına da ben katılmadım. Bunun asıl nedeni Vietnam savaşıydı. Çünkü Willy Brandt'a SPD'nin bu savaşla ilgili tutumunun ne olacağını sormuştum, aldığım yanıt hiç de doyurucu olmadı ve ben de bundan böyle onlarla siyasal işbirliği yapmamaya karar verdim. Aynı yıllar Enzensberger'in Kursbuch'u çıkarmaya başladığı yıllardır. O zamana dek Enzensberger'in tutumu kapalı ve kesin siyasal değildi, sadece estetik kaygılar güden bir kültür anlayışı vardı, elbette o zamana dek hepimiz öyleydik. Ve işte Enzensberger'in Kursbuch'u birden onun siyasal bir yönelimi olduğuna işaret ediyordu. Ama kısa süre içinde bunun sadece bir alıştırma olduğu ortaya çıktı. Sol düşünce denemelerinin itişip kakışma yeriydi orası sadece ve buradan gerçeğe götürecek hiçbir yol gösterilemedi.

— Yanılmıyorsam Kursbuch ilk sayılarında Küba Devrimi'nin etkisindeydi, daha sonra Çin Kültür Devrimi'nin etkilerini de taşıdı.

— Evet bu söylenebilir. Enzensberger'in Havana'ya sempatisi vardır.

— Neyse, siyasal olarak savaş sonrası dönemin gelişmeleri biraz olsun benim için aydınlanmış oldu. Ama edebiyat açısın-

dan örneğin yurtdışından Fransa'dan, İtalya'dan yani savaş sonrası antifaşist sanat ürünlerinin bilindiği bu ülkelerden hiçbir etkilenme olmadı mı?

— Elbette böyle etkiler vardır. "*47 Grubu*"nu en çok etkilemiş yazar Hemingway'dir. Biçemde süs kullanmayan bir yıkım edebiyatı. Hemingway bizimkileri geniş bir biçimde etkiliyordu. Sık sık ondan alıntılar yapılıyor ve tek örnek yazar olarak gösteriliyordu. Belki benim "*47 Grubu*" ile hiçbir zaman yakın olmayışımın ardında bu yatıyor, çünkü ben Hemingway'den hiçbir şey öğrenemedim, yani o benim yazarım değildir. Gruptan bazıları ise Fransız gerçekdışı tiyatrosundan, Adamov'dan, Beckett'ten, Ionesco'dan etkilendiler. Örneğin Hindesheimer'in oyunları bu örnekler olmaksızın düşünülemez. Sonra Amerikan edebiyatının da etkileri olmuştur, örneğin özellikle Faulkner'm. Uwe Jonson'ın ilk kitabı *Tahminler* Faulker'ın *Ses ve Öfke*'si olmadan düşünülemez.

— Örneğin Fransa'daki varoluşçu akımın hiç etkisi olmadı mı?

— Hayır "*47 Grubu*" üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Ama Almanya'da etkisi olmuştur.

— Peki ya savaş öncesi edebiyatın etkisi?

— Belki Ingeborg Bachmann'daki Paul Eluard etkisinden söz edilebilir. Ama ben bu konuyu pek iyi bilmiyorum. Yalnız açık olan bir şey varsa, Grass'ın Alman ekspresyonizminin izleyicisi olduğudur, örneğin Alfred Döblin'in etkisi. Grass şiirlerinde de düzyazılarında da Alman geleneğine bağlıdır. Onun için Almanya dışındaki akımlardan etkilendiği söylenemez, buna karşılık Uwe Jonson Amerika'dan (Faulkner) etkilenmiştir. Ya da Enzensberger tam anlamıyla uluslararası etkilerdedir, nereden tam olarak etkilendiğini bilmem bile zor.

— Gene daha önceki bir konuya dönersek: gerçekçilik açısından Alman edebiyatındaki gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani egemen yönelim hangi doğrultudadır, sizce nasıl olmalıdır? Ya da geçmişin edebiyatından örnek alınması, sürdürülmesi gerekenler var mıdır?

— Geçmişin edebiyatına dönerek bir şeyler çıkarılabileceği kanısında değilim. Çünkü insan yazar olarak kimden bir şey

öğrenebilir? Artık geçmişte kalmış yazarlardan öğrenecek bir şey olduğuna inanmıyorum ben. Yani diyelim ki 19. yüzyıl edebiyatından. Bunun geçmişin edebiyatını değerlendirmeyle, onun niteliğiyle, bizim tutkularımızla ilgisi yoktur, benim sözünü etmek istediğim şey sadece öğrenebileceklerimiz. Bir başka yazardan öğrenebilmek başka şeydir, o yazarı sevmek başka. Öğrenebileceğimiz yazarın bize, her şeyiyle çok yakın olması gerekir, özellikle içinde yaşadığı toplumsal koşullar ile ki onun bütün varlığını onunla paylaşabilelim. Aslında ben sadece gençlikte bir şeyler öğrenilebileceğine inanıyorum, insan yazar olarak ondan sonra ancak kendi kendisini yetiştirebilir. Kendi yanlışlarından öğrenebilir. Gerçekçiliğin dışına çıkmayan bir öznelcilik, benim istediğim bir gelişme olurdu. Elbette gerçekçilik bir dünya görüşüdür ve ben bu konuda açıkça Lukacs'ın caymaz bir yanlısı olarak görüyorum kendimi. Yani onun da söylediği gibi gerçekçilik bir yansıma biçimi değildir, *'her yazar kendi deneyimlerinin ürünüdür'* ve o sadece bu deneyimlerin ifadesi değil, bu deneyimler ile onun yazını dediğimiz bir üçüncüde bileşimini ortaya koyandır. Yani yazdıkları ne tam olarak kendisidir, ne de deneyimleri. Aslında o, yazarak deneyimlerine karşı çıkmaktadır. Çünkü onun bütün deneyimleri buruktur, cılızdır, içinde bulunduğu dünya onun olmasını istediği, özlediği dünyayı engelleyecek koşulları taşımaktadır, böylelikle de gördükleri onun yazar ve insan kişiliğine saldırmaktadır, onun istediği gibi yaşamak hakkını elinden almaktadır. Kişinin istediği gibi yaşamasına engel olunmaktadır ve bu kişide yazar, kendini korumaya, karşı koymaya çalışmaktadır öyle değil mi? Ve işte yazarın ürünü bu savaşımın ifadesidir ve böylelikle de gerçekçidir. Yani varolduğu gibi bir ben, anlatılan benin karşısında olumsuz bir gerçekliğe karşı nasıl direndiğimdir. Evet biraz şematik oldu belki ama benim şemam da bu, böyle düşünüyorum. Ben olumsuz koşullara tepki gösteren birisiyim ve benim tepkim de bu olumsuz koşullarda yansımış oluyor.

— Yani yazılarınız da bu gerçekliğe bir yanıt niteliği taşıyor?

— Evet, kitaplarımı yazarak onlara yanıt vermiş oluyorum. Onlar gerçekliğin kendisi değil, ona verilmiş yanıtlar oluyorlar.

Gerçekliğin saldırısını kitaplarımla karşılamış oluyorum, kendimi onlarla savunuyorum.

— Evet ama yanılmıyorsam zaten çağlar boyunca bütün sanatta, edebiyatta ahlaksal olsun, siyasi amaçlarla olsun hep bir karşı çıkışla, yani gerçekçilik adı olmadan da işin temelini oluşturan şey olarak hep bu söylediklerinizle karşı karşıya değil miyiz?

— Evet haklısınız, ama gerçekçilik çok sık yanlış bir şekle sokulmuştur. Lukacs'ın 19. yüzyıl epik sanat örneklerinden yola çıkarak *"nesnel bütünsellik"* olarak tanımladığı şeye eğer bu yanılgılar olmasaydı gerek kalmazdı. Sosyalist gerçekçilikte nesnellik ölçüsü ya da 70 yıllarının gerçekçiliğinde örneğin Handke'de gördüğümüz bir mutlak öznelcilik olmasaydı. Benim söylemek istediğim elbette benim dış dünyanın saldırısına karşı koyarken tarihsel boyutları da göz önünde bulundurmayı içermektedir, yoksa salt bir izlenimcilik olarak değil. Yazarken içinde bulunulan durumun mutlaklaştırılma eğiliminin büyük olduğunu biliyorum. Bizim toplumumuzda şimdilerde gene bir salt izlenimciliğe yöneliş var. Tarihsiz gerçekçiliktir izlenimcilik.

— Siz de buna mutlak öznelcilik diyorsunuz o halde.

— Evet. Ve aslında dilin kendisi tarihi içermektedir. Bütün davranışlar, biçimler, gramatik, tümcelerin birbirleriyle bağları, benzetmeler, hatta kalıp sözler, bunların hepsi aslında donmuş tarihten başka nedir. Bu halleriyle dilin içinde fark edilmezler ama vardırlar. Örneğin geçmiş zaman kipi, geçmişi geçmişte olduğu gibi yaşanmasını engelleyen bir biçimdir. Örneğin "dedim ki" dediğim zaman, dediğim şey onun içinde bulunduğu zamandan daha önemlidir. Ve bunun içinde de bizim bir geçmişimiz olduğu, ondan ayrı bir şimdinin içinde yaşadığımız ortaya çıkmamakta. O halde yazar dili öyle kullanmalı ki zamanın etkisi bilince yaşanır biçimde yansısın. Bizim bir öncemiz olduğu, şimdinin bizim için hemen hemen hiç yer tutmadığı, bizim en önemli yanımız olmadığı ortaya çıksın. Bizim en önemli boyutumuz zamandır; ve yazar bence tam anlamıyla bir tarih işçisidir. Bence onun bütün işlevi tarihi ifade etmesindedir. Bunun için de kendisine bir dil bulması gerekir.

— Ama bu tarih konusunda da birlik yok. Burjuva bilincin-

de de tarihin yeri vardır, takvimsel bir tarih olmasına karşın... ama orada da bir zaman boyutu var.

— Evet, evet ama onlara göre şimdi iş tamamdır, onlar iktidardadır ve artık değişecek bir şey yoktur, değişmeler de kendiliğinden gelecektir artık. *"Beckett örneğin, burada bilmeden burjuvaziye hizmet etmektedir."* Gariptir ki böylesine akıllı bir adam farkına varmadan, belli bir sınıfın istekleri doğrultusunda aydınca yapılabilecek olanı yapmaktadır. Onun da göstermek istediği bizim bir sona gelmiş olduğumuzdur. Sonda da değişecek bir şey yoktur, her şey olduğu gibi kalır. *"Nasılsa her şey kötü, fark etmez, ne anlamı var, değer mi"* gibisinden düşüncelerdir bunlar. Bunun tiyatroya, üniversitelere ve daha birçok yere büyük etkileri olmuştur... Ben aslında insanın doğasının tarihini anlatan bir oyun yazmayı isterdim, kıyıya itilmiş Beckett dışkılarından, çöplüklerinden daha etkili olabilirdi.

— İnsanın doğası ile de tarihin anlatılabileceğini mi söylemek istiyorsunuz, yani insanın eti ile kemiği ile? Acaba tarih için insanın toplumsal dolaylanması gerekli değil mi? Belki bunlar birbirleriyle çakışır da denebilir, örneğin insanın fizyolojisinin gelişmesi ile bir gelişmenin olduğu gösterilebilirdi, ama bu tarihselliği göstermek olur muydu?

— Evet bence öyle. Çünkü insan daha başta kendi doğasıyla oynamıştır. Proteinden karbonhidratlara geçmiştir. Elbette bunlar onun kendi istemiyle olmuştur diyemeyiz ama kendini yaratışın içinde bunlar da vardır. Bu 7000 yıl öncesine dayanan bir değişim ve şimdi 2000 yıldır beslenme biçimimiz gene değişmiş bulunuyor, yeni bir toplumsal düzene geçişle birlikte. *'Üstelik edebiyatın kendisi de tarihtir.'* Ve bizim tarihe bakışımız her geçen gün biraz daha gerçekçi oluyor. Büyük mitlerden her gün biraz daha kopuyoruz, Marksist görüş her geçen gün biraz egemen oluyor. Beckett'e gene dönecek olursak, bir *"symptom"* belirti olarak Beckett'i gerçekçi bir yazar saymak gerekir. Yani *Godot'yu Beklerken* vb sahnede oynandığı zaman tiyatroda evet, işte son günlerini yaşayan bir sınıfın, iktidarının sonuna gelmiş bir sınıfın ürünü diyebilecek bir seyirci olsa. Böyle olsa bu *"symptom"* üzerinde durulacak, üzerinde çalışılacak bir şey olurdu. Ama mutlaklaştırıldığı zaman olmuyor elbette.

— Şöyle de düşünülebilir: Beckett'deki değişik kutup oluşuyor. Birincisi durum nasılsa öyle betimler: Yani sınıfın biri kendisi için bir sınıf olmak durumundan çıkmıştır. Avrupa'nın bu yüzyıldaki durumunda işçi sınıfı için düşünülebilir bu. Öte yandan sahnede bu durum tarihsel sürecin dışına çıkarılır, yani durum neyse o mutlaklaştırılır.

— Evet, belki de bu yüzden Beckett'in oyunları sahnelenirken onun yazdığı oyunu seyreden bazı seyirci temsilcilerinin de sahnede bulunması –Beckett'in oyunları hep az sayıda oyuncu gerektirdiği için yapılabilir bir şeydir bu– ve oyundakilerin durumu battıkça diğerlerinin sevinip coşmaları gerekir. Örneğin *Oyunun Sonu* adlı oyunda, bu burjuva aydınlarının son derece hoşuna giden bir oyundur, bir zamanlar dinin ne olduğu, ne denli insancıl öneriler getirmiş olduğu, onun insanlara neler kazandırmış olduğu yinelenir durur. Beckett'te burjuva sınıfının meşrulaştırılmasının işine gelecek çok yer vardır, dinsel uzantıları da olan bir şeydir bu. Doğallıkla Beckett'i seyretmenin rahatlıklarından biri de insana bazı sorumluluklar yüklemesidir, din gibi değildir yani, sabah kalkınca şunu yap, şöyle yaşa demez. Din yargılayıcıdır da, Beckett değildir. Egemen sınıfın hoşuna giden dinin yerine iç rahatlığı ile konabilecek bir şeydir bu.

— Bu sorunlara biraz da sizin yazdıklarınızdan baksak. Geçenlerdeki okumanızda bir küçük burjuvanın bilinç dünyasını çizmeye çalışıyordunuz. Bir yazarı sık sık zorlayan sorunlardan biri bu. Küçük burjuva bir dünyayı, onu bu şekilde adlandırmadan çizip tanıtacaksınız.

— Ama zaten durum açık değil mi, bu adam memurdur...

— Evet ama memur olduğu için küçükburjuva bilincine sahip olması gerekmez, başka bir dünyası da olabilirdi. Onun toplumun içinde ait olduğu iş dünyasından yola çıkarak okura anlatılan tipin ötesinde bir bilinç verilebilir mi?

— Evet aynı tipin içine hem onun dünyasını, hem de o dünyanın eleştirisini yazmak zor. Şimdi yazmakta olduğum yeni bir romanda çizilen şoför, arabasını kullandığı kişiyi dikiz aynasından izleyerek kendisi hakkında doğru sonuçlara varmaya çalışacaktır. Oysa bir şoförün böyle bir bilinçlenme için çıkış

noktası memurunkinden çok daha elverişsizdir. Bir yandan da şoförü benim olmasını istediğim gibi bir bilinçlenmeye sürüklemekten korkuyorum. Çünkü Federal Almanya'nın yollarında hiçbir şoförün kafası benim istediğim gibi düşünmüyor. Yani çizilen tipin şu anda yaşayan bir tip olması da zorunlu. Benim kafamdakileri ona düşündürecek olursam anlatılan tiplerin hiçbiri şoför ya da başka türden insanlar değil, hepsi üniversite öğrencileri oluverirler.

Ona teşekkür ediyorum.

Martin Walser konuşmaların yapılacağı salona yönelirken son kez ardına dönüyor, el sallıyoruz birbirimize.

Dinleyiciler giriyorlar içeri.

Bilinen tipte Alman aydınları bunlar.

Çoğunluğu sakallı. Fransa modasının etkisini önemseyen bir tutumla taşıyan bazı kadınlar ve birkaç da üniversite öğretim üyesi oldukları her hallerinden taşan kişi.

Martin Walser'i hafif selamlıyorlar.

Taşkınlık ya da özel bir şey için yaklaşmak yok.

Bizde olsa diyorum "bizde olsa", yani şu Akdeniz'de.

Orası şimdi ta aşağılarda, olduğum yere uzak ve baharın zamanıdır, havalar kırılmaya başlamıştır.

Çok sevdiğim İngiliz Bahçesi'nin salkım söğütleri serin ıpıltılı uzanıp duruyor.

Yürümeye karar veriyorum.

Sonra nedense cayarak ileri gidip ağaçların altına oturuyorum. Toprak alabildiğine serin.

Uzak kuzey güneşi bana bizim apayrı olan güneşimizi düşündürüyor. İngiliz Bahçesi'ni anılarıma daha sıkıca alarak yeniden seviveriyorum.

Bir küçük kız 1980'de ilk kez yaptığı bir Türkiye gezisinde çizdiği resmi annesine ve tanışına gösteriyordu. Batı Berlin'de doğmuştur, hem anne, hem baba Türk'tür. Küçük kız beş yaşlarına varınca daha gelişmiş bir dikkatle izliyor, saptıyor anavatanını.

İki güneşi olan bir resim bu çizdiği. Biri çılgınca gümrah, sapsarı boyayla, neredeyse kâğıdın yarısını kaplayan delitepelek bir güneş. Öteki küçük ince titrek çizgi uzantılarının bezedi-

ği bir sıskacık taçlanmayla süslenmeye çalışılmış, sönük bir sarıyla içi doldurulmuş ince bıçak ağızlı ufacık bir güneş.

Annesi ve yakınları sordular:

— Niçin iki güneş yaptın, dünyamızda bir tek güneş vardır oysa. .

Biliyorsunuz ya, yinelemeye ne gerek, büyükler hiçbir şeyi anlamaz.

Küçük kız akıllı akıllı başını salladı:

— Yok, iki güneş yaparsam resim doğru olur. Biri Berlin güneşi. Öteki, hani kocaman bakanı da Türkiye güneşi. Yoksa siz Türk güneşini görmediniz mi, bilmiyor musunuz?

Ağaçlara bakıyorum.

İnsanların doğasını, doğdukları, büyüdükleri yerler ne denli etkiliyor.

Bizim de kocaman, gürbüz bir güneşimiz var diye mi övüneceğiz.

Evet, güneş ve denizden yana şansımız tartışılmaz, kıyıları 8300 kilometre olan ülkemin iklimini ve benzersiz İstanbul'un lodosunu düşünerek İngiliz Bahçesi'nin –sonraki yıllarda da içimde yer edecektir bu bahçe– bir salkım söğütü, onun ince hastalığa tutulmuşça duruşunu okşuyorum.

Dalgın kuytuluğuna bürünen akşamın yeşilinde geçmiş bir yazın tozlu ağır sıcağını diriltiyorum.

Yine de burayı özleyeceğim kimi kez, biliyorum.

Martin Walser'in günümüz Alman yazınındaki akıllı, ince, kesin tutumunu, uzlaşmaz kişiliğini düşünmeye yöneliyorum uzandığım çimenlerden kalkarak.

Çağdaş Alman Edebiyatındaki Ender Olanlardan Biri, Bir Şair: Schenk

Johannes Schenk genç bir Alman şairi.

Almanya'da şair bulmak güçtür, bizdeki gibi bol değil hani.

Johannes Schenk'i gene de az bulunur Alman şairleri arasından bir rastlantı sonucu bulmuş değilim.

Berlin'de Türklerin yoğun olarak yerleştikleri Kreuzberg'de oturmaktan zevk alan Alman aydınlarından biri Schenk.

Almanya'daki yabancı işçilerle de ilgileniyor üstelik. Ünlü Berlin duvarının kıyısında eski bir apartımanda oturuyor, sıvaları dökük, binanın dış yüzünde hâlâ kurşun yaraları var, İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma. Sokağın sonundaki duvarla birlikte Schenk, sanki tarihin içinde oturmayı seçmiş gibi. Belki de bu benim kuruntum.

Acaba yabancılar geldikleri kentlerin tarihleri ile hep ilgilenirler mi? Kimbilir, gene de bana başka türlü olunamazmış gibi geliyor.

1941'de doğmuş Schenk. Berlin'de.

Ama şimdi Batı Almanya'da kalan küçük bir köyde büyümüş. İlk öğrenimini de köyde tamamlamış. Devlet eğitiminden aldığı nasip de bu kadar.

Belki beni ona yakınlaştıran bir boyut da bu oldu.

Sonra hemen çalışmaya başlamış denizlerde. Şöyle devam ediyor hayat hikâyesine.

— Biliyor musunuz on üç şilepte tayfa olarak çalıştım, Almanya'ya aslında hiç alışamadım. 21 yaşıma girdiğimde sonraki bir kitabımda da yazdığım gibi (Jonas *adlı şiir kitabından söz ediyor*) salt herhangi bir yere gitmek istiyordum. Almanya olmayan, Afrika'ya, Güney Amerika'ya. Akdeniz'i, Karadeniz'i de gördüm ben. Odessa'ya kadar o suları tanırım. İstanbul Boğazı'ndan da geçtim gemici giysileri içinde. Bütün bu yolculuklar yirmi bir yaşına kadar oldu. Boğaz'dan denizaltıların geçmesini engellemek için gerilmiş çelik ağları, kıyıları, güzel yalıları çok iyi anımsıyorum. Kazablanka'da da altı ay kaldım. İlkokuldan sonra öğrenim görmediğim için her şeyi kendi kendime öğrendim. Dünyada her şeyi görmek ve tanımak istiyordum. 58-61 yılları arasında İspanya ve Portekiz'de bulundum. Özellikle Portekiz dönemi benim için önemlidir. O zamanlar Salazar yönetimindeydi Portekiz. Küçüklüğümden Almanya'da tanıdığım polis devletini daha sonra Portekiz'de görmek benim için bir anlamda çocukluk anılarımın tazelenmesi oldu. Sonra 1963'te Batı Berlin'e döndüm. Çocukluğumda da tayfalığımda da küçük bir deftere şiirler yazardım. Fakat bunlar yazar olmaya hazırlanan bir insanın şiirleri değildi. Almanya'ya döndükten sonra para kazanabilmek için bahçıvanlık, yol işçiliği, kitapçılarda tezgâhtarlık ve daha birçok işlere girdim. Nihayet 1970'te *"Schaubühne"*de sahne teknisyeni olarak çalışmaya başladım. Kendi kendimi yetiştirmek zorunda olduğum için 1963'ten beri kendimce okuma planları, okuma sıralamaları yapıyordum.

Büyük bir rastlantı olarak babamın arkadaşı Erick Fried benim hocam oldu. Marksizmi bana tanıtan odur. Ernst Bloch'u da. İlk kitaplarımı yayımlamadan önce böylelikle iyi, seçkin bir öğretmen bulmuş oluyordum. Dergilerde yayımlanan ilk birkaç şiir denememden sonra 1968'de ilk şiir kitabım *Bilançolar ve Keçi Sütünden Peynir*'i yayımladım. Bir yandan da aynı yayınevinin Almanca'da Lorca'nın şiirlerini ilk kez yayımlayan yayınevi olmasına seviniyordum. Bunu 1969'da *Soğanlar ve Başkanlar* adlı kitabım izledi.

Demek ki şairimiz çocukluğunu köyde geçirmiş olmanın ve Prusya bürokrasisinin başkentinde oturmanın etkisiyle köy-

lülerle bürokratları çatıştırmaya meraklı, kitaplarının adından belli diye düşünmekten kendimi alamadım.

Biz onun söylediklerine kulak verelim yine:

— Aynı yıl beş altı arkadaşımla birlikte sokak tiyatrosu yapmaya başladık. Neden diyeceksiniz. O yıl Berlin Senatosu'nun Kreuzberg'de evlerin yıkılması için aldığı karar, o bölgede yoğun bir şekilde yaşayan Türk işçileri üzerinde baskı yapılması anlamını taşıyordu. Öte yandan Berlin'de aynı yıllardaki öğrenci olayları, bizim siyasal, doğru bir seçim yapmamızı ve sanatı bu amaçla kullanmamamızı etkiledi. İşte böyle bir ortamda *Köle Tüccarı* adlı bir ilk oyunla işe koyulduk. Oyunda bir Türk işçisinin ülkesinden uzakta çektiği acılar ve uğradığı haksızlıklar anlatılıyordu. Oyunu sendikalarda da oynuyorduk. Amacımız Türk ve Alman işçilerini birlikte bilinçlendirmek, onlarda ait oldukları ortak sınıfın bilincini yaratmaktı. Öte yandan *Schaubühne*'de hem para kazanıyor hem de burjuva tiyatrosundan öğrenilmesi gereken şeyleri öğrenmeye çalışıyordum. Aslında bilindiği gibi *Schaubühne* tipik bir burjuva tiyatrosu da değildir. Gemicilik yaşantımın dışında benim için en öğretici dönem bu tiyatrodaki çalışmalarım oldu. Orada ilk kez insanların burjuva dünyasından kurtulmak için gösterdikleri çaba bana dehşetli ilginç gelmişti.

Bu tiyatroda 1972'de *Hamal Jakov* adlı oyunum sahnelendi. Bir yandan da sokak tiyatrosunu sürdürüyorduk. Elbette bu iş para getirmiyordu, kendimiz cepten desteklemek zorundaydık. Oyunlarımız Federal Almanya'nın diğer kentlerinde, gençlik kuruluşlarında ve sendikalarda sergilenmeye devam ediyordu. 1973'te *Sardalye Konservesi* adlı oyunu oynamaya başladık. Portekiz'deki diktatörlük rejimi ile ilgili bir oyundu bu. Üstelik o yıllar Portekiz, kamuoyunda üzerinde ilgiyle durulan bir ülke değildi. Oyunda faşizm sultası altındaki insanların yaşantısı anlatılıyor, yer yer belgesel verilerle anlatım güçlendirilmeye çalışılıyordu.

— Bloch'tan söz ettiniz. Bu filozofun şiirinizi etkilediği söylenebilir mi?

— 1973'te *Ütopya*, (Bir Kadın Yoldaş) adlı şiir kitabımı yayımladım. *Ütopya* açıkça Ernst Bloch'un etkisini taşıyan bir ad.

Ondan etkilendiğim açıktır. Ama gene de kendimi onun öğrencisi sayamıyorum, bunun için onun düşüncesini daha iyi tanımam gerekirdi. Özellikle onun "*Somut Ütopya*" dediği şeyden etkilenmişimdir. Yaşadığım hayatın acılarını yazıyorum. Ta gemicilik döneminde uğradığım haksızlıkları ve onların acısından başlayarak gelişen bir şey bu, elbet bir başkaldırı ile birlikte. Gelecekte kurulacak bir toplumda hiçbir insanın bir diğerine egemen olmadığı bir dünyayı özlüyorum. Çoğunluğun özgürlüğünden dolaylanan bireysel bir özgürlük yani. Yanılmıyorsam Bloch'un "*Somut Ütopya*"sına uzak değildir bu görüş. Ama daha çok kuramsal konular üzerine konuşmam benim açımdan olanaksız, üstelik kendimi bir filozof şair olarak da görmüyorum.

— Peki ama siz kendinizi nasıl bir şair olarak görüyorsunuz? Alman edebiyatı ve daha genel bir bakışla Avrupa edebiyatı içinde? Sonra Alman edebiyatının bir şiir mirası da var! Sizin yazdığınız şiirlerin yeri ne oluyor?

— Hiçbir ekolün şairi olarak görmüyorum kendimi. Günümüzde Almanya'da yapılan tartışmalara da katılmak istemiyorum bu yüzden. Daha çok dışarıdan bir şair sayılırım. Üstelik şiir yazabilmek için bir akımın içinden olmanın, bazı tartışmaları ciddiye almanın gerektiğine de, bunları ön koşul olarak seçmenin zorunluğu olduğuna da inanmıyorum. Bu bağlamda aklıma hep şu küçük anekdot gelir. İsaak Babel yazdığı ilk şiirleri ile ne düşündüğünü sormak için Gorki'ye gider. Gorki birçok şiir arasından sadece üçünü umut verici yazımlar olarak seçer ve Babel'e şiir yazabilmek için, yazar olabilmek için yaşamın kendisinin içinden geçmenin gerektiğini söyler. Biliyorsunuz Babel sonra iç savaşta cepheye gitmiştir. Beni de bugün hâlâ bütün gücüyle etkisi altında tutan o ünlü kitabı *Kızıl Süvariler* tam anlamıyla yaşamın içinden yazılmış şiirlerdir. Benim şimdiye kadar edindiğim tek ilke işte hep bu oldu. Çünkü onun o şiirlerinde bütün geçirdiği deneyimleri, korkularını, heyecanlarını, neleri değiştirebildiğini devrim içinde yazmıştır. Benim için de kişisel olarak yaşadığım şeylerin ağırlığı büyüktür. Kendi yaşamadığım şeyleri yazmakta zorluk çektim hep. Aslında benim şiire başlamam da zor oldu.

— İlk okuduklarınız, sizi etkileyen Alman şairleri?

— Mörike diyebilirim, evet. İçerik ve duygu dünyası olarak değil ama Mörike'nin şiir dili benim için ilginçtir. Denizcilikten sonra Berlin'e geldiğimde en çok okuduğum kitap Pintus'un *İnsanlığın Gün Batımı* idi. Ekspresyonist şiirlerin yer aldığı bir kitaptır bu. Jacob von Holis, gene ekspresyonist bir şair, şimdi benim en çok okuduğum şairler arasında, ekspresyonist şairler arasında da beni en çok etkileyenidir. Az yazmıştır, 42-43'te Naziler tarafından öldürülmüştür. Hayatı, hüznü aynı zamanda duyguları yazar. Kendimi ona yakın hissediyorum. Hüzün benim şiirimin itici gücüdür.

— Bu duygulara yönelen akım anladığım kadarıyla Almanya'da şu sıralar güçlü bir akım. Natüralizmden, natüralizm olmaktan kendini kurtarabilecek mi?

— Bu duygululuğun natüralizmle elbette ilgisi yok aslında. Kendi duygularımdan kendi özel dünyamın acılarından yola çıkarak, dış dünya ile onları bütünlemeye, onun içine yerleştirmeye çalışıyorum. Bence daha çok gerçekçi akımın içinde sayılmalı bu, kendi iç dünyam ile dış dünyanın bileşiminden oluşan, onların karşılıklı etkileşiminden oluşan bir dünyayı yazdığım için gerçekçi sayıyorum bu akımı. Ama şunu da söylemek gerekiyor. Almanya'da şimdi yavaş yavaş hız kazanan bir gerçekçi akım vardır, Almanya'da giderek daha çok yazarın gerçekçi yazı yazmaya başlamasını iyi buluyorum. Bunun için de örneğin Köln okulu vardır, ayrı bir grup olarak, Theobaldy'nin F. C. Delius'un ait oldukları ve biçim olarak birbirine yakın özellikler gösterdikleri Köln gerçekçileri. Tam olarak olmasa bile ben de kendimi onlardan sayıyorum. Ancak gerçekçiliğin basitleşerek, sığlaşarak bir türden natüralizm haline gelmesini de bu akımın içinde bir tehlike olarak görüyorum. Bence yazar anlattığı konunun, kişinin içine kendi ümitlerini de yazmalıdır. Ve bu onu her zaman sığ bir gerçekçilikten, basit tasvircilikten korur.

— Şairlerin okura ulaşması kolay oluyor mu?

— Aslında şiirin algılanış biçimini değiştirmek gerekir. Örneğin şimdiye kadar burjuvazinin eğitim sistemi içinde uygulanan yöntem, okullarda Goethe okumaktan öteye gitmiyor. Benim için ve benim gibi düşünen genç şair arkadaşlar okura başka bir yöntemle gitmek zorundalar.

VII. SON BİRKAÇ SÖZ

Şimdi artık "Evsahipleri" konuklarını istemiyorlar.

Başta sevimli olabilmek için "konuk işçi" adıyla tesmiye ettikleri bu kalabalığı reddeder olmanın yollarını arayarak, vize uygulamasına giriştiler ve 1981 yılına daha bir rahat soluk alarak girdi bu evsahipleri.

Geleneksel konuk ağırlama "adâbına" zaten hiçbir haliyle yükümlü değildiler. Evlerinin en alt katını, güneş almaz sığınma yerlerini, ara sokakları, eğer para artırmak isterlerse beslenme konusunda kendilerince seçim yapabilecekleri bir ortamı sundukları bu tarihin garip konuklarına ve konuklarının bundan sonra yakınları sayıp çağırdıklarına da o yerleri bile sunamayacaklarını belirttiler.

Konsolosluklarından alınabilecek olan giriş vize kâğıtlarındaki soruların tümünden oluşan anlam şudur /kaç paralık adam olduğun belli olsun o zaman sana vizeyi verip veremeyeceğimiz açıklanacaktır... Tamam mı?/

Evet... durum böyle iken böyle...

Gönül ister ki bu gittikleri ülkede konukluk etmeyeceklerini bildikleri halde buna sıvanmak zorunda kalmış insanlar, oralara gitmekten durumları elverse de cayabilseler. Kendi yerlerindeki gerçek konukluklara, bir sohbet, bir ikram, ya da bir sünnetin, düğünün konukluklarına gidebilseler.

Çift dilli olmaya durmuş çocukları, onların "Yabancılar Polisi"nde iş koştururken düştükleri acemiliğin içinde analık babalık şanlarının nasıl da yitip gittiğini görmese, duymasa.

Fakat elbette ki daha önce yayımladığım (*Yeni Konuklar*) kitabımda da belirttiğim gibi gerçekler çok başka boyutlardadır.

Dünyanın "varsıl ülke, yani endüstrileşmiş ülke" diye tanı-

dığı bu ulusların bu türlü bir ucuz işgücüne gereksinmesi var, olacak da.

Yalnız "Sermayedarlar" sınırlarını kendileri çizebilmeli bu işin. Bedenlerini besleyen kanı nereden bollukla edinebileceklerini ve karşılığını hangi ölçüde ödeyeceklerini kendileri saptayabilmeli. Üstelik bunu işçi aldıkları ulusların yöneticileriyle de imzalı oturumlarda yoluna koymuşturlar, çıkarlarını koruyarak.

Bunda şaşılası bir yan yok, işin kuralıdır, açıkça bilinir de, darda kalıp satışa bir şey sunan, alıcının isteklerine elbette uyacaktır.

Gelin görün ki satılan şey canlı ise, bir de üstelik insansa, kâğıtlara geçirilmiş, imzalanmış, yasallaştırılmış anlaşmalar bir süre yürür, sonra hayatı ancak dışıyla belirler yalnız.

Ne var ki insan doğası diktireştir. Yaşamak denen şey, dirim denen şey de budur zaten.

Yani hayatı değiştirmek...

Evsahipleri kendi içlerinde de "şimdilerinin peşinde olan, o geçmişin" sarsıntılarını yaşamaktadırlar, bunun örnekleri sayılamayacak denli çoktur.

Daha genç kuşakların bu garip belleksizlik alıştırmalarından ötürü düştüğü durum acıdır.

Hap tutkunu, alkolik, öteki uyuşturucu madde kullananların sayısı Almanya'da %40 oranında artarak 1976 yılında 2.4 milyona ulaşmıştır. "Yeni Naziler" adı altında pek çok kuruluş açıkça gösteriler yapmaktadır.

Alman okullarındaysa yakın tarih ayrıntısız okutulmaktadır. Üstelik ayrıntıdan kasıt dünyanın gördüğü en büyük savaştır.

1 Haziran 1978 tarihli Berlin gazetesi *Der Tagesspiegel*, "Tutuklanan Wagner'in Toplama Kampı Kumandanı olmadığını iddia ettiğini" belirtiyordu. "Polis Wagner'in parmak izlerinin aynı olup olmadığına bakacaktır."

"Treblinka ve Sobior'daki kampların yöneticisi olduğu iddia edilen 67 yaşındaki Gustav Franz Wagner Brezilya'da tutuklanıp, Sao Paolo'daki ilk sorgulanmasında S.S.'in salt alt kademe subaylarından biri olduğunu açıkladı. Oysa Wagner'in bu

kampta 250 bin kişinin öldürülmesi olayını gerçekleştiren kişi olduğu kanıtlandı, Viyanalı Musevi dokümantasyon yöneticisi Simon Wiesenthal tarafından. Üstelik Sobinor kampının eski tutuklularından *Ladislav Szmajner,* Wagner'le yüzleştirildiğinde ikisi de birbirlerini tanıdılar."

Bu tür haberlere Almanya'nın demokrat gazetelerinin çoğunda rastlarsınız. Öyle ki pek çok kişi artık bunları kanıksamaya başlamıştır.

"Geçmişi irdelemenin ne gereği var" dermişçesine bakar gibidirler bu haberlere.

Oysa "İkinci Dünya Savaşı'nı Yaşayanlar" diye bir birlik kurulmuştur Federal Almanya'da.

Bu birliğin Genel Sekreteri Konrad Charmatz; "Federal Almanya'da savaş suçluları davaları yıllarca sürecek gibi görünüyor. Davalılar da evlerinde rahatça yaşayarak, pikniğe gider gibi bir iç huzuru ile haftada ya bir ya da iki gün duruşmalara çıkacaklardır."

Bir son söz yazmaya girişirken tümüyle yeniden Alman geçmişine yönelmeye kalkmak neden?

Tarihin bir sürekli resimler bütünü olduğunu sanmak yanılgısını silmek gerekir insanoğlunun kafasından. Tüm o resimlerde görüntü olarak yer alanlar yine insanlardır. Bu insanların yaşamasının kurulmasına el uzatan geçmiş ve geleceğin bilincini yeniden yaratması gerekir.

En büyük evsahipleri Almanlardan sonra, Avrupa'nın öteki evsahipleri de bu yoksul konukları istemiyorlar, "vizeleri biz çıkardık" diyenlerle, "çıkarıyoruz" diyenler eli kulağında bekliyor.

Şaşacak bir şey yok.

Akrabalık ilişkilerinde bile sevgi başköşeden inmeye durmuşsa, bilinir ki yoksul konuklar ve yakınlar evlerde pek hevesle beklenmez ve ağırlanmaz.

Paranın egemen olduğu yüzyılımızda, onun egemenliğini sarsmaya yönelen düşüncelerin geçerliğinin, Batı tipi anayasalarla dizgine alındığı bir uyduruk değerler dizisi içinde tüm bu olanları daha derinden anlamak gerekiyor.

Yine de bizim oradakiler bir "izinleme"ye gelmeye kalkma-

sınlar, Alman Kaufhaus'larından "en çok armağan alan kişiler" olarak yeniden piyasadaki alışveriş hızını bir yükseltirler ki görmelisiniz.

Oraların satış tezgâhlarındaki işçi olan Almanlar, bir zamanlar ve hâlâ kendi oturdukları semtler halkına Tiergarten, Weeding, Kreuzberg'lilere yani onlara verilen eski bir adla anıyorlar şimdi bizim işçileri /Marktburger/ pazar vatandaşı/ diyerek, elbette bu vatandaşlık bile sözün gelişi.

Bizimkilerse sesini kıstıkları Alman televizyon programının önünde, bir bandçaların sesinde türkü dinleyerek yapacakları "izinlemede" daha kimlere armağan almadıklarının hesabını tutarak gürültü patırtı, çoluk çocuk akşamları yemeğe oturuyorlar.

Oysa geçtiğimiz 1978 yılıda Bundeskanzler Helmutt Schmidt parlamentoda "Alman halkına hiç olmazsa haftada bir gün televizyonsuz bir gecenin sunulması gerektiğini!" olanca ciddiyetiyle savunuyordu. "Aileler ve kişiler arasında tehlikeli boyutlara varan iletişim yokluğunu" bu isteğinin önemli nedeni olarak da açıklıyordu.

Bir gezginin notları, gezdiği yerlerin içişlerine bunca burnunu sokmak merakıyla nasıl yorumlanır okurlarınca bilmem.

Fakat çağımızda insanın doğaya olan egemenliğini artırmasıyla gezginlik de öneminden çok şeyini yitiriyor gibi, ve ben bundan ötürü yeni yerler görmenin, yeni insanlar tanımanın coşkulu serüvenci dünyasıyla bir türlü başbaşa kalamadım Almanya'da.

Hem belki bu artık salt Almanya değil, dünyanın hiçbir ülkesinde, hiçbir yabancının yetişkin insan olmanın eşiğinde okunan Jules Verne, İtalyan Marco Polo, bizim düzyazının büyük ustası bıkmaz gezginimiz Evliya Çelebi'nin kitaplarının insanın içini yumuşatıcı büyüsüyle karşılaşmaması çağımızın, gelecek çağın kaçınılmaz bir özelliği olacak gibi.

Çünkü şimdi başka halklarla, o gizemli serüvenci hallerle yabancı olabilmek kimsenin elinde değil.

Almanlarla bitmez tükenmez bir hesaplaşmaya girmemin nedeni onlar hakkında düşündüğüm, onlarda gözlediğim her şeyin beni kendi kendimle de hesaplaşmaya sürüklemesinden değil mi?

'Onlar başka, biz başka'nın rahatlatıcı kolay yargısı olanaksız. Ne onlar ne biz giderek daha az ayrı birer geçmişle başbaşa kalabiliriz.

Fransız dilinin içinde nasıl her seferinde bir 1789'un başkaldırısının sesini duyuyorsam, Paris'in sokakları bana nasıl hızla Eluard'ın, Aragon'un, Verlain'in, Apollinaire'in, Rimbaud'nun şiirlerini, ve onlarla birlikte komün günlerinin barikatlarını, 40'ların direniş savaşçılarını anımsatıyorsa ve ben hatta Cezayir'e karşın bir Fransızın içinden bunları özleyip çıkarmaya çalışıyorsam, Almanya ve Almanlara karşı duygularım da benim şimdi orada salt belirli bir sürenin ötesinde bensiz de yaşanmış bir zamanın içinden belirleniyor.

Bir halkı şimdi giderek daha büyük bir hızla ortak olan bir tarihin içinden insanca yaşanacak bir dünyanın kurulmasına neler getirebildiyse onlarla sevebiliyoruz.

Yanılgıya hiç yer yok. İşte, akla Mehmet Akif'in yazdıkları gelmiyor mu?

"Değil mi, bir anasın sen? Değil mi Almansın?
O halde fikr ile vicdâna sahip insansın.
O halde "Asyalıdır, ırkı başkadır..." diyerek,
Benât-ı cinsin olan ümmehâtı incitecek
Yabancı tavrı yakışmaz senin faziletine...
Gel iştirak ediver şunların felâketine.
Ya 'Paylaşıldı mı artar durur sürûr-u beşer;
Kederse aksine: ortakla eksilir' derler.
Bilir misin ki senin Şark'a meyleden nazarın,
Birinci def'a doğan fecridir zavallıların?"

Elbette kurtuluşu, bağımsızlığı özleyen bir seçkin aydının çağrısıydı bu ama şair "Şarka meyleden nazarın" ne oduğunu daha iyi göremez miydi? Üstelik Almanya daha o zamanlar bile tartışmasız değildi ki.

Yok, hayır benim yapmak istediğim yersiz eleştiriler değil. Nasıl ki Batı uygarlığı, sömürgeci siyasetlerine göre ayrılıp onlara sevgiyle yaklaşıp yaklaşmamanın ölçüsü yapılmışsa, bu şimdi de öyle.

Nazi döneminde yaptıklarından soyutlanmadan düşünülemiyor Almanlar. Onların işledikleri insanlık suçuna duyulan kin bizim her an bir benzerine hazırlananları lanetlememizden değil mi. Onların bir "halk hareketi" olarak yaşadıkları Nazilik, yıkılışının bunca yıl ardından bile başka adla da olsa her uç verişinde bir Alman kinini akla getiriyor. Bir Alman'a bakar bakmaz da Brecht'in gölde (hep de gölde) boğulmakta olan bir Nazi askerinin debelenip dururken bir yandan da "Hilfe Hilfe" diye bağırışını anlatışında kıyıda durana söylettiği sözler geliyor aklıma; ve "Almanca öğreneceğine yüzme öğrenseydin" demek geçiyor insanın içinden.

Hepsi bu kadar mı?

Nazilikle kalsaydı iş neyse.

Şimdi Almanya'da üçüncü sınıf insan konumundaki Türkiyelileri görmeden gezebilmek olası değil.

Kendisine ucuz işgücü arayan çok uluslu, tek uluslu dahil bir sanayinin suçu olarak değil, gündelik yaşantının içinde, çalışma hayatının içinde işlenen kaba, anlayışsız, kendini üstün gören bir tavırla yoksulluk yüzünden ülkesinden göç etmiş insanlara karşı işte Alman'ın işlediği bir suçtur bu, genel ve en kaba boyutuyla.

Bir halkın değerlendirilmesinde de ortalama bir insan, kısaca sokaktaki adam ölçü oluyor.

Aydınlar değil. Yoksa kendi kralını hiçbir zaman tahtından indirememiş bir halkın ortasında başkaldırıyı tanımamış insanların her an sinmekten yanaki ruhsuzluğunun kuşatmasında, gönlünde saklı tuttuğu güzel bir dünyanın ilk habercisi "isyanı" her gün yeniden sınayarak, güçlendirerek yaşar Alman aydını. Onun ölümsüz sanatında ve felsefesinde bütün bir insanlık için ne ölçüsüz incelikler saklıdır bilirsiniz...

Ocak 1981, Şişli - İSTANBUL

Farklı bir coğrafyada yazarın duruşu, farklı bir topluma ve kültürüne ilişkin eleştirileri, onun söylemini de belirler. Füruzan, "evsahibi" Almanlara baktığı bu kitabında, keskin gözlemleri ve incelikli anlatımıyla karşılıyor okuru. Üstelik Heinrich Böll, Günter Grass ve Martin Walser gibi Alman edebiyatının ustalarıyla yaptığı söyleşilerle okura bir pencere daha açıyor.

"Füruzan eleştirilerinde korkusuzdur. Kötü durumları en sert, en açık dille anlatır. Yanlışların hem Almanlar hem Türkler yönünden yapıldığını dile getirir. Hiçbir şeyi süslemeye, güzelleştirmeye kalkışmaz. Duyduklarını sapmaz bir dürüstlükle yineler. Aynı duru dürüstlüğüyle kendi kitabında kendi önyargılarını da eleştirir. (...) Füruzan, bize, hiçbir ilişki kuramadan yanyana yaşayan tüketim toplumunun gözkamaştırıcı tuzağına düşmüş insanlardan söz ediyor."

-Sibylle Thelen (*Stuttgart Zeitung*)

Kapak Fotoğrafı: Dresden Ana Garı, 1977

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-363-906-6

9 789753 639064